

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL
2019, № 4

Hurmatli jurnalxonlar!

“Kasb-hunar ta’limi” jurnali tahririyati sizni o’zaro hamkorlikka taklif etadi.

Jurnal sahifalarida kasb-hunar ta’limini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-uslubiy maqolalar, innovatsion ta’lim texnologiyalari, metodik tavsiyalar bilan birga ilg’or tajribalar hamda tizimda amalga oshirilayotgan ibratli ishlar va yangiliklarni yoritishingiz mumkin.

O’z ilmiy qarashlaringiz, innovatsion g’oyalar, metodik tavsiyalar, ilg’or tajribalaringizni “Kasb-hunar ta’limi” jurnalxonlari bilan bo’lishing!

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2019-yil, 4-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, kasb-hunar ta'limi
boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: M.XOLMUXAMEDOV
Bosh muharrir o'rinbosari: SH.QURBONOV
Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

B.B.SOBIROV, R.X.JO'RAYEV, SH.S.SHARIPOV,
F.X.RIZAYEV, H.SH.RAXMONOV,
SH.T.ERGASHEV, O'.D.XIDIROV,
O'.S.XUDAYBERDIYEV, X.F.MASUDOV,
A.NIZAMOV, A.R.XODJABAYEV, A.A.TURG'UNOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;
90-973-95-15.
E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul
H.Sirojiddinov

Sahifalovchi: A.Abrayqulov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: _____ 2019-yil. Bichimi
60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 830 nusxa.
Buyurtma "BUSINESS PRINT PLUS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.
Korxonaning manzili: Toshkent shahri, So'gali ota
ko'chasi, 5-uy.

МУНДАРИЖА

ПЕДАГОГИКА

- Н.Н.Каримова** Профессионал таълимда махсус фанларни ўқитишда инновацион ёндашув2
У.М.Ярлакабов Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида техник фикрлашни шакллантиришнинг самарали усул ва методлари5
Д.А.Сайфуллаева Жисмоний имконияти чекланган ёшларни касб-хунарга тайёрлашда махсус фанларни индивидуал ёндашув асосида ўқитиш мазмуни ва аҳамияти9
З.К.Исмаилова, Д.Мустафоева Ўқитувчиларнинг касбий ва педагогик компетентлигини ривожлантиришнинг назарий асослари13
Х.Ш.Кадиров Талабаларнинг медиасаводхонлигини ривожлантиришнинг назарий масалалари17
Д.Ф.Джалолова, Д.А.Сайфуллаева, А.Ю.Исаков Махсус фанлардан талабаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган амалий машғулотларни хорижий таълим фаол методлардан фойдаланиб ўтказиш методикаси21
А.Д.Юсупов Развитие методической компетентности воспитателя дошкольного образовательного учреждения29
Н.С.Хо'жайарова Umumiy o'rta ta'lim mazmuni, metod va vositalarini modernizatsiyalashning didaktik prinsiplari33

КАСБИЙ ТАЪЛИМ

- О.Б.Сарманов** Профессионал таълими муассасаларининг ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий ва педагогик маҳоратини ривожлантириш39
Г.Ш.Арипова Касб-хунар таълими муассасаларида ёшларда ахборот маданиятини шакллантиришнинг педагогик муаммолари 43

ПСИХОЛОГИЯ

- М.Х.Байбаева** Таълим муассасаларида педагогик низоларнинг намоён бўлиш шакллари ва турлари47
М.О.Ёдгорова, Ф.Ҳ.Ғаффаров Шахсга йўналтирилган таълимда муаммоли ўқитиш технологиясини қўллаш самарадорлиги51

ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ

- S.J.Murodov** Talaba-yoshlarning ijodkorlik faoliyatida axborotlashtirilgan pedagogik innovatsion texnologiyalarni joriy etish va qo'llash imkoniyatlari56

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

- А.А.Назирова** Техника олий таълим муассасасида мустақил таълим жараёнини оммавий очик онлайн-курслар асосида ташкил этиш механизми59
Ф.Р.Бакиева, Н.Д.Мирзахмедова Ta'lim samaradorligini oshirishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish usullari63
О.А.Ҳамидов Мультимедиа ўргатувчи мажмуа меҳнат муҳофазаси фанининг ўқитишнинг электрон воситаси сифатида ...66

МЕТОДИКА

- У.М.Ибрагимов** Олий таълим муассасаларида ихтисослик фанларни ўқитишда моделлаштирувчи дастурлардан фойдаланиш72
Н.Р.Сирождинова "Бизнес-симуляция" нима?77

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМДА МАХСУС ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ

Н.Н.КАРИМОВА

ПИКХТБПКҚТМО институти мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Ушбу мақола махсус фанларидан назарий ва амалий машғулотларни ўтказишда инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш масалаларига бағишланган.

Калит сўзлар: инновация, креативлик, мотивация, махсус, компетентлик.

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам обучения специальных дисциплин при использовании инновационных технологий.

Ключевые слова: компетенция, профессиональной компетентность, мотивация, специальная дисциплина.

Annotation. Given article is devoted problems of training of special disciplines at use innovative technology.

Key words: competency, professional competency, motivation, special disciplines.

Ўзбекистонда профессионал таълим тизимида кадрлар тайёрлашнинг сифат даражасини ошириш, халқаро стандартлар асосида малакали мутахассислар тайёрлаш учун зарур шарт-шароитларни яратиш, инновацион таълим технологияларидан ҳамда интерфаол усуллардан самарали фойдаланиш методларини яратиш долзарб масалалар саналади. Ҳозирда таълим муассасаларида янги педагогик ва ахборот технологияларни қўллаш, замонавий ўқув-услугий мажмуаларни ишлаб чиқиш муаммоларига қаратилган бир неча диққатга сазовор ишлар амалга оширилмоқда. Шунингдек, профессионал таълим тизимини такомиллаштириш мақсадида хорижий мамлакатларнинг тажрибаларидан кенг фойдаланилмоқда.

Ўқитиш жараёнининг вазифаси таълим, тарбия ва ривожланиш бирлигини таъминлашни назарда тутати. Бироқ профессионал таълим йўналишлари бўйича педагог кадрлар тайёрлашда таълим олувчиларнинг қобилияти, онг ва кўникмаларини ўстириш, илмий-амалий билимларини чуқурлаштириш муаммоси бундан ҳам муҳимроқ.

Профессионал таълим жараёнида инновацион таълим технологиялар ва фаол усуллардан фойдаланиш, янги ишлаб чиқарилаётган техник воситаларни тадбиқ қилиш, кўпроқ талабаларни мустақил ишлашга ундаш, илғор тажрибалардан сабоқ беришнинг турли йўллари билан кенг фойдаланиш мақсад-

га мувофиқдир. Яна бир жиҳати муҳимки, касб-хунар коллежларида таълим олаётган ўқувчи-талабаларнинг касб-хунарга мойиллиги, лаёқатлари, билим ва кўникмаларини ривожлантириш, уларнинг танлаган йўналишлари бўйича бир ёки бир неча замонавий касб эгаллашлари учун махсус фанларни ўқитишни самарали ташкил қилиш, ушбу жараёни янги дарсликлар, ўқув қўлланмалари билан таъминлаш лозим.

Инновацион таълим – бу бўлажак мутахассисларни меҳнат бозори талаблари асосида касбий фаолиятга тайёрловчи жараён бўлиб, у аввал олган билимлар асосида таълимни такомиллаштириш ва самарали янгича ёндашув қилишдан иборат. Унда таълим – тарбияда янги сифат кўрсаткичига эришиб, юқори самарадорликни қўлга киритиш амалга оширилади ва ижодкорликка йўналтирилади ҳамда таълим технологияларини янги сифат босқичига кўтариш, шунингдек, таълим – тарбияда замонавий ёндашувларни ташкил қилиб боришни таъминлайди. Инновацион таълимда замон билан ҳамнафас таълим технологияларини яратиш билан шуғулланишга доим имконият яратилиб борилади.

Таълим жараёнида янги инновацион технологиялар ва ахборот технологияларини қўллашнинг асосий мақсади ўқувчиларни дарс жараёнида билимларни тез ўзлаштириб олишлари, уни мустақамлаш ва турғунлигини таъминлашдан иборат. Шу сабабли бу-

гунги кунда касб-хунар коллежларида ўқувчиларга имкон қадар замонавий компьютер воситалари ва педагогик технологияларнинг интеграциясидан фойдаланиб ўқув жараёни олиб бориш муҳим аҳамият касб этади.

Хорижий педагогик тажрибаларга асосланиб айтиш мумкинки ривожланган мамлакатларда ахборот технологияларини таълимга жорий этиш ҳамда таълим методларини ахборот муҳитида лойиҳалаштириш, электрон баҳолаш тизимларини жорий этиш, ўқувчи-талабаларда ахборот билан ишлаш маҳоратини шакллантириш, коммуникатив қобилиятларини ривожлантириш, “ахборотлашган жамият”ни шакллантириш, таълим олувчиларни ўзлаштириш имкони даражасида етарли миқдордаги ахборот билан таъминлаш замонавий таълимнинг асосий мезонлари ҳисобланади.

Таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланилганда ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш шакллари тиклаш муаммоси янги ҳал этилиши лозим. Агар анъанавий таълим шароитларида билиш фаолиятини ташкил этишнинг энг кўп тарқалган шакллари индивидуал ва фронтал шакллар бўладиган бўлса, ахборот технологияларидан фойдаланишни уларнинг ҳар иккаласидан ҳам бир вақтда фойдаланган ҳолда амалга ошириш мумкин.

Шунингдек, таълим жараёнига ахборот технологияларининг жорий этилиши ўқитувчи (педагог) вазифасининг ўзгаришига сабаб бўлади, яъни педагог таълим-тарбия беришдан кўра кўпроқ тадқиқотчи, ташкилотчи, маслаҳатчи ва дастурловчига айлана боради.

Махсус фанларни ўқитишда инновация таълим технологиялари ва ахборот технологияларидан интегратив фойдаланиш ва татбиқ этишнинг қуйидаги ташкилий-педагогик шароитларини аниқлаштириб олиш лозим:

- педагогик инновациялар бўйича ҳамда хорижий тажрибалар асосида махсус фанларни ўқитишда қўлланиладиган инновацион таълим методлари базасини ташкил қилиш;
- инновацион таълим технологияларини

танлашда қуйидаги мезонларга эътибор берилади: махсус фанлар бўйича инновация технологияларнинг педагогик самардорлигини мунтазам равишда ўрганиб, таҳлил қилиб бориш; инновация технологиялар бўйича тажриба-синов ишларини ташкил этиш ва таҳлил қилиб бориш, умумлаштириш. Оммалаштирилган инновациялар бўйича тавсиялар тайёрлаш;

- инновацион технологияларни жорий қилишда уни жорий этиш жараёнини мунтазам равишда кузатиб бориш, инновацион технологияларни ривожланиш механизмларига алоҳида эътибор бериш ва шу қабилар.

Махсус фанларни ўқитишда ахборот ва инновацион таълим технологияларини интеграциялашган методларидан бири бу вебинар машғулотларидир. Махсус фанларни ўқитишда вебинар дарсларини ташкил қилиш асосан касбий компетенцияларни шакллантиришга хизмат қилади ва машғулотларнинг бу шакли тобора таълимда оммалашиб бормоқда. Бунга асосий сабаб компьютерли технологиялар асосида дастурли ўқитиш ғояларини ривожланиб бораётганлиги, замонавий компьютерлар ва телекоммуникацияларнинг ноёб имкониятлари билан боғлиқ таълимнинг ҳам тадқиқ қилинмаган янги педагогик вариантларини яратилаётганлиги билан боғлиқ. Вебинар, инглизча – *webinar*, (“*Web-based seminar*”нинг қисқартмаси) – онлайн семинар бўлиб, ўқитувчи (тьютор)га ахборотни, топшириқни узатиш, иштирокчиларга эса, дунёнинг исталган нуқтасидан бир-бирини кўриш ва эшитиш имконияти мавжуд бўлган виртуал синф ёрдамида ахборот олиш ва таълим олиш имкониятини беради. Вебинар дарсларининг муҳим таълимий имкониятлари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин: иштирокчиларга тақдимотларни кўрсатиш, виртуал доскада расм чизиш, сўровлар (савол-жавоблар)ни фаоллаштириш ва кўпроқ интерфаоллик учун иштирокчилар онлайн чат дарчасида саволлар беришлари мумкин.

Вебинар *web-илова* ёрдамида ишга туширилади. Бу замонавий SMART-технологии-

яларни қўллаш ёрдамида ўқувчи-талабалар билан диалог ташкил қилиш шакли бўлиб, ўқувчи-талабаларни масофадан ўқитиш ҳамда онлайн режимда видеоконференциялар ёки маҳорат дарсларини ўтказиш имкони беради. Мулоқотнинг бу янги шаклидан фойдаланиш ёшлар аудиториясининг ўтказилаётган семинарлар ва машғулотларга қизиқишини мотивациясини орттиради. Бу эса ўз ўзидан уларнинг давоматини оширишга сабаб бўлади. Шунингдек, вебинар дарслари вақтни бирмунча тежайди. Вебинарлар орқали махсус фанларни ўқитишда масофадан туриб кўргазмалар воситалар билан ўргатишни ташкил қилишнинг дидактик имкониятлари кенг бўлиб, бунда ахборотни, тасвирларни, бирор бир буюмни тайёрлаш жараёнини кўриш, кузатиш, суҳбатдошни кўриш ва эшитиш имкониятини беради. Шу муносабат билан бундай технологияни махсус фанларни ўқитишда энг муҳим бўлган юзма-юз мулоқотнинг тўлақонли альтернативи деб ҳисоблаш мумкин.

Махсус фанларни замонавий ўқитиш шаклларида яна бири бу видео машғулотлардир. *Видео машғулот* – бу энг самарали машғулот тури бўлиб, моддий жиҳатдан ҳам жуда қулай. Видео машғулотларда ўқувчи ўқув материални тез ва қулай усулда, яъни кўриш, эшитиш ва идрок этиш орқали чуқурроқ ва мукамалроқ ўзлаштириш ҳамда мустақил таълим олиш имконияти вужудга келди. Видео машғулотларда амалиётда кўрсатиш имкони бўлмаган вазиятларни кўриш, технологик жараёнини кузатиш имконияти мавжуд бўлиб бунда махсус устахоналар, жиҳоз ва асбоб-ускуналарга, махсус жиҳозланган хоналарга эҳтиёж бўлмайди. Ўқув материалларини дискларга ва флешкаларга қў-

чириб олиб мустақил ўрганиш, уни тарқатиш имкониятлари мавжуд. Ҳеч кимга сир эмаски, одамларда кўриш қобилияти эшитиш қобилиятидан устун туради. Шунинг учун видео машғулотлар профессионал таълимда визуал ва энг самарали машғулот шакли саналади.

Видео машғулотларининг афзалликлари:

- Амалиёт билан алоқа: сюжет аниқ иш жойларида юз берган ҳақиқий воқеаларга асосланган;
- материалнинг кўриниши ва унга кириш имконияти. Видео ҳаётга имкон қадар яқин, унинг ёрдами билан объектлар ва жараёнларни батафсил ва ҳаракатда кўрсатиш мумкин;
- ўз-ўзини ривожлантириш ва такрорлаш имконияти. Исталган вақтда ўқувчи видео фильмни томоша қилиш орқали мавзунини мустақил равишда ўрганиши мумкин;
- гуруҳ дарсларида ва якка тартибда кўп мартаба фойдаланиш имконияти;
- фойдаланиш қулайлиги.

Юқорида келтирилган мисоллар ва таҳлиллар асосида махсус фанларни ўқитишда инновация таълим технологиялари ва ахборот технологияларидан интегратив фойдаланишга доир қуйидаги услубий тавсиялар ишлаб чиқилди:

- инновацион таълим технологиялари бўйича маълумотларни тўплаш, сақлаш, қайта ишлаш ва узатишга тайёрлаш орқали ахборот ҳолига келтириш;
- инновацион технологияларнинг жорий этилиши бўйича ахборот тизимини яратиш;
- инновацион технологиялар бўйича компьютер тармоғида сайтлар очиш ва ундан фойдаланиш қўламини кенгайтириш ва ҳ.к.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. Т.: Фан. 2006.-261 б.
2. Педагогика назарияси (Дидактика) / Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х.А. ва б.; Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2011. - 420 б.
3. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: Истеъдод, 2008.- 180 б.

БЎЛАЖАК КАСБ ТАЪЛИМИ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ТЕХНИК ФИКРЛАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ САМАРАЛИ УСУЛ ВА МЕТОДЛАРИ

У.М.ЯРЛАКАБОВ

ЖШИ “Электромеханика ва радиоэлектроника” факультети декани, PhD

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак касб таълими ўқитувчиларида техник фикрлашни шакллантириш шароитлари шунингдек ўқув машғулотида техник фикрлашни шакллантиришнинг самарали метод ва усуллари баён этилган. Шунингдек, ўқув машғулотида фаол ўқитиш методларини қўллаш, дастурлаштирилган ва дифференциал таълим, техник воситаларни қўллаш, талабаларнинг турли хил мустақил ишлари, фанлараро боғланишлар очиб берилган.

Калит сўзлар: ўқув машғулоти, таълим методлари, таълимнинг натижавийлиги, муаммоли таълим, техник маданият, техник фикрлаш.

Аннотация. В данной статье описываются условия формирования технического мышления у будущих преподавателей профессионального образования, а также эффективные методы и приемы формирования технического мышления на учебных занятиях. Также раскрывается применение активных методов обучения, использование программируемого и дифференциального обучения, использование технических средств, различные самостоятельные работы студентов, междисциплинарные связи.

Ключевые слова: учебные занятия, методы обучения, эффективность обучения, проблемное обучения, техническая культура, техническое мышление.

Annotation. This article describes the conditions for the formation of technical thinking in future teachers of vocational education, as well as effective methods and techniques for the formation of technical thinking in training sessions. Also disclosed is the use of active teaching methods, the use of programmable and differential learning, the use of technical means, various independent work of students, interdisciplinary communications.

Key words: training sessions, teaching methods, learning efficiency, problematic learning, technical culture, technical thinking.

Техник фикрлаш бу – техник фаолият билан боғлиқ масалаларни ечишни таъминловчи интеллектуал жараёнлар ва уларнинг натижалари тўпламидир. Бундай масалалар конструктив ва технологик, шунингдек, жиҳозлар, асбоб-ускуналар ва бошқаларга хизмат кўрсатиш ва уларни таъмирлаш жараёнида пайдо бўладиган масалалар ҳисобланади. Техник фикрлашнинг моҳияти эса масалаларни ечишдан иборат бўлиб, уларни ечиш жараёнида техник фикрлашнинг зарурий сифатлари шаклланади. Технологик масалаларни ечиш қуйидагиларни ўз ичига олади: белгиланган мақсадга эга бўлиш ва аниқ жавоб олишга интилиш; мақсадга эришиш учун зарур шароитлар ва дастлабки маълумотларни ҳисобга олиш; мавжуд шартларга мос келадиган масалани ечиш усулларини қўллаш.

Олий таълим муассасалари касбий таълим йўналишларида таҳсил олаётган бўлажак касб таълими ўқитувчиларида техник фикрлашнинг шаклланиши умумкасбий ва ихти-

сослик фанларни ўрганиш жараёнида амалга оширилади. Ўқув машғулоти – бу таълим жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчилари томонида таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи масалаларни ечиш учун тизимли қўлланиладиган таълим мазмуни, шакли, методлари ва воситаларини ўз ичига оладиган, ўқитувчилар ва талабаларнинг мақсадга йўналтирилган фаолияти ва мулоқотини ташкил этишнинг динамик ва вариатив шакли.

Ўқув машғулотини такомиллаштириш қуйидаги учта кетма-кет ва ўзаро боғлиқ босқичда амалга оширилади: ўқув машғулотида тайёргарлик кўриш, уни ўтказиш ва ўз-ўзини таҳлил қилиш. Ўқув машғулотида тайёргарлик жараёнида, таълим мақсадини аниқлаш ва шакллантириш, машғулот мавзусининг моҳиятини аниқлаштириш зарур, чунки, машғулот мақсади – бу талабаларда шакллантирилиши шарт бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг аниқ моделидир. Ўқув машғулотининг тарбиявий мақсадини аниқлаш бир қатор қийинчиликлар туғдиради. Шунинг

учун ўқув машғулотида биз талабаларда қуйидаги бир қатор ҳиссиётларни уйғотишга ҳаракат қилдик: ҳайратланиш, ғурурланиш, ҳурмат, жавобгарлик, бурч ва бошқалар.

Ўқув машғулотининг ривожлантирувчи мақсади қуйидаги икки йўналишда амалга оширилади: 1) хотирани ривожлантириш, техник фикрлаш, саводли нутқ техникаси, билиш қизиқишлари ва бошқалар. Булар билим, кўникма ва малакалар шаклланганлик даражасида намоён бўлади; 2) ўз-ўзини амалга ошириш ҳисларини жамоатчиликда ривожлантириш.

Талабаларда техник фикрлашни шакллантиришни турли хил услуб ва методлар орқали амалга ошириш мумкин, бунга муаммоли таълим, карточка-топшириқлар (тестлар)дан фойдаланиладиган дастурлаштирилган таълим, схемалар ва жадваллар кўринишидаги турли мустақил ишлар кирди. Ўқув машғулотида тайёргарлик кўришда, ўқув машғулотида чуқур қайта ишлаш учун ўрганилаётган фан моҳиятини ифодаловчи фақат базавий, асосий материални танлаш керак. Иккинчи даражали, танишув характеридаги материалларни эса қисқартирилган кўринишда ёки дарсдан ташқари вақтда талабаларга мустақил қайта ишлаш учун бериш мақсадга мувофиқ. Амалий, ишлаб чиқариш характеридаги (асбобдан фойдаланиш қоидалари, ишларни бажариш усуллари ва бошқалар) ахборотлар лаборатория, амалий машғулоти ва ўқув амалиётига кириш йўриқномаси ўтказилаётганда тушунтириш мақсадга мувофиқ.

Ҳар бир навбатдаги ўқув машғулотининг мақсади ва мазмунини аниқлаб олиб, бизнинг мазмунини баён этиш кетма-кетлигини, яъни ўқув машғулотининг ҳар бир конструктив элементнинг тузилмаси ва мазмунини аниқлаб оламиз.

Масалан, қайд этилганларни “Автомобиллар тузилиши” ихтисослик ва “Машина ва механизмлар назарияси” умумқасбий фанларини ўрганишга қўллаб, ўқув машғулотини ўтказишда ўқитувчи фойдаланадиган асосий тузилмавий элементлар ва уларнинг қуйида-

ги ташкилий қисмларини ажратиб кўрсатиш мумкин: ташкилий қисм; талабани ўқув материални ўрганишга тайёрлаш; мавзуни ва ўқув машғулоти мақсадларини эълон қилиш; аввал ўрганилган билим ва кўникмаларни қисқача такрорлаш: талабаларнинг билиш фаолиятини мотивлаш ва рағбатлантириш; ўқитувчи томонидан ўқув материалнинг баёни; маъруза, тушунтириш, ҳикоя, эвристик суҳбат, кўргазмали қўлланмалар ва мультимедияли технологияларни қўллаш ва бошқалар; талабалар томонидан янги билимларни мустақил ўзлаштириш: дарслик билан ишлаш, Интернет сайтларида тавсия этилган видеофильмларни кўриш, кўргазмали қўлланмалар, ишлаб чиқариш ҳужжатлари, йўриқномалар ва бошқалар билан ишлаш; дастлабки мустаҳкамлаш ва жорий такрорлаш; оғзаки сўров, карточка-топшириқлар (тестлар) билан ишлаш, очиқ суҳбат, жорий ёзма ишлар ва бошқалар; билим ва кўникмаларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш бўйича машқлар ва мустақил ишлар бажариш; схемаларни таҳлил қилиш, китоб ва ўргатувчи дастур билан мустақил ишлаш ва бошқалар. Дастурлаштирилган ўқитиш моҳияти шундан иборатки, таълим олувчилар махсус тайёрланган дастур асосида материални мустақил ўрганишади. Дастур ўрганиш учун янги материални ўз ичига олган бир қатор “кадрлар” ёки “қадамлар” дан иборат; ҳар бир “кадр” дан кейин назорат саволи ёки назорат топшириғи берилади, уларга таяниб талаба ўқиган материални ўзлаштирилганлигини текшириш мумкин. Материал ўзлаштирилган бўлса талабага кейинги “кадр” ни ўрганишига рухсат берилади, акс ҳолда, аввалги материални ўрганишга қайтарилади; қийинчиликлар юз берганда ўқитувчига ёрдам учун мурожаат қилади; умумлаштирувчи такрорлаш: кириш маърузаси, суҳбат, ёзма ишларни бажариш ва таҳлил қилиш, карточка-топшириқлар билан ишлаш, видеофильмларни намойиш этиш ва бошқалар; талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш ва баҳолаш; оғзаки сўров, назорат ишларини бажариш, карточка-топшириқлар билан ишлаш ва бош-

қалар. Олий таълим муассасалари касбий таълим йўналишлари ўқув режаларида ўқитиш кўзда тутилган ихтисослик фанларнинг ишчи дастурлари, техник фикрлашни шакллантириш имконини берувчи кўпгина мавзуларни ўз ичига олади. Шуларни эътиборга олиб биз ихтисослик фан ўқитувчиларига бўлажак касб таълими ўқитувчиларида техник фикрлашни шакллантириш ва ривожлантириш бўйича қуйидаги методик услубларни тавсия этамиз. Талабаларда техник фикрлашни шакллантиришнинг самарали методи – бўлиб ўқитишнинг муаммоли – изланиш методи ҳисобланади. Бунда талабалар олдига савол (муаммо) қўйилади ва талабалар уларга мустақил жавоб излайди, улар ўзлари учун янги билимларни яратишади, “кашфиётлар қилишади”, назарий хулосаларни шакллантиришади. Муаммоли – изланиш методлари талабаларнинг фаол фикрлаш фаолиятини талаб этади, ижодий изланиш, ўз тажрибасини таҳлил қилиш ва билимларни тўплаш, хусусий хулоса ва ечимларни умумлаштира олиш кўникмаси шубҳасиз, талабаларнинг билиш фаолияти мустақил эмас, балки саволлар ва топшириқлар занжири орқали талабаларни хулосаларга олиб келувчи ўқитувчи раҳбарлигида кечади. Масалан, “Двигателнинг кривошип – шатун механизми” ўқув машғулоти мавзусини тушунтиришда поршенларнинг тузилиши ва ишлаш тамойили ўрганилади. Тузилиши ва вазифалари билан танишгандан сўнг, талабалар олдига савол қўйилади: чўян ва алюминий қотишмасидан тайёрланган поршенлар қандай салбий ва ижобий жиҳатларга эга?

Талабалар фаол фикрлаб алюминий қотишмасидан тайёрланган поршень енгил ва камроқ инерция кучлари ҳосил қилади, аммо поршень гильза бирикмада катта тирқиш кўзда тутилган – деган хулосага келишади. Ўқув машғулотида талабаларнинг техник фикрлашини шакллантириш мутахассислик билан боғлиқ, шунинг учун уларда масалаларни тизимли ечишдан мақсадга мувофиқ фойдаланамиз. Масалан “Автомобил двигателининг умумий тузилиши” мавзусини

ўрганишда қуйидаги масалалар берилиши мумкин: двигатель цилиндрида сиқиш даражасини аниқлаш. Бу машқда талабалар аввал цилиндрнинг ишчи ва тўлиқ ҳажмини, сўнгра сиқиш даражасини аниқлашлари керак. Бу масалани талабалар ўқув машғулотининг якуний қисмида бажаришади, уйга вазифа сифатида масалаларнинг қуйидаги вариантларини таклиф этиш мумкин: нима учун бир хил ишчи ҳажмдаги (тахминан $V=1,5$ л) 2001 йилда ишлаб чиқарилган “Нексия” маркали автомобил двигатели 2012 йилда ишлаб чиқарилган “Нексия-2” двигателидан тахминан 0.5 марта кичик? Поршень диаметрининг узунлигига нисбати қайси техник кўрсаткичларга таъсир этади? Қайси ички ёнув двигателлари узун йўлли, қайсилари қисқа йўлли ҳисобланади? Қайси таъриф ёниш камераси ҳажми ва цилиндрнинг бутун ҳажмига боғлиқ? Бу масалаларни ечиш жараёнида, талабалар ўқув тадқиқотини мустақил амалга оширишади, сўнгра олдинги машғулотда улар олдига қўйилган масалаларни асослашди ёки тасдиқлашади.

Техник фикрлашни шакллантириш мақсадида, шунингдек турли қийинликдаги муаммоли мазмунли мустақил иш учун карточка-топшириқлардан фойдаланиш ва уларни талабаларга дифференцияланган ҳолда бериш ҳам мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бу топшириқлардаги намунавий саволлар қуйидагича бўлиши мумкин; агар илашма тўлиқ ажралмаса Матиз автомобилнинг илашма муфтасини қандай созлаш керак? Нима учун двигатель газ тақсимлаш механизми приводи икки елкали пишанги (коромысло) юзаси ва клапан (тореци) орасидаги иссиқлик тирқишини созлаш керак? Нексия-2 двигателида тирсакли вални ўқли силжишдан нима билан ушлаб қолиш мумкин? Бу топшириқлар шунингдек талабалар билимини тезкор назорат учун дастурлаштирилган қурилмаларни қўллаган ҳолда ўтказилиши ҳам мумкин. Талабаларнинг техник фикрлаши шаклланишига, ўқув машғулотида техник носозлик ҳолатларини яратиш, бу ҳолатларнинг сабабларини аниқлаш ва бир вақтда уларни бартараф

этиш усуларини ўйлаб топиш каби методик усуллар имкон беради. Масалан, манометр мойнинг паст босимини кўрсатади. Носозликнинг сабаби қандай ва у қандай келиб чиққан? Бунда талабалар барча имкониятлар вариантларини кўриб чиқишади ва тўғри жавобга келишади. Ўқитувчи эса уларнинг хулосаларини тўғрилигини умумлаштиради. Шунингдек сабабни аниқлаш билан кўпинча ўқитувчи у ёки бу носозликни қандай усуллар билан бартараф этиш ҳақида бир қатор саволлар беради.

“Мой қуйиш горловинасидан газ нега чиқади?” саволига, носозликнинг сабабини аниқлаши ва уни бартараф этиши керак.

Талабаларда техник фикрлашни шакллантириш бўйича катта имкониятлар лаборатория – амалий машғулотларни ўтказишда тақдим этилади. Бунда ажратиш-йиғиш операциялари жараёнида талабаларда замонавий ишлаб-чиқариш техник талабларга мувофиқ технологик фикрлаш ҳосил бўлади. Назария бўйича олинган билимлар асосида, талабаларга ўз билимларини амалиётда қўллаш кўникмаси сингдирилади. Амалий топшириқларни ишлаб чиқишда талабалар у ёки бу узел тузилиши, ишлаш тамойили бўйича кўпгина қийинчиликларга дуч келишади. Уларни ҳал қилиш учун талабалар маълумотнома адабиётлар, плакатлар, схемалар, йўриқнома-технологик карталардан фойдаланишади.

Талабалар амалий машғулотларда “Матиз автомобилнинг узатмаларни алмаштириш кутиси” мавзусига оид топшириқни ўрганишади. Узел деталларини йиғишда талабалар қутининг валларига шестерняларни ўрнатишда қийинчиликка дуч келишди ва ёрдам учун ўқитувчига мурожаат этишади. Бу ҳолатда уларга аввал плакат, дарслик, Интер-

нет ресурси ёрдамида ўзлари текшириб тушунишлари ва шундан кейин уларга ёрдам кўрсатилиши мақсадга мувофиқ. Кейинги мисол: иш ўринларини айланиб чиқишда талабаларга савол берилади: “Қутининг бирламчи валдан иккиламчи валга турли узатмаларда қайси шестерня орқали айланма ҳаракат узатилади?”

Кўзғалувчи шестерняларни валлар бўйича ўрнатиб чиқиб, талабалар баъзида қийинчиликларга дуч келишади, бу қийинчиликларни эса турли схемалардан фойдаланиб ҳал этиш мумкин. Дамас автомобилнинг кейинги мостини қисмларга ажратишга киришишдан олдин талабалар деталларни қайта қисмларга ажратиш (демонтаж) кетма-кетлигида йўриқнома картаси мазмуни, шунингдек унинг конструктив тузилиши бўйича плакат билан танишишади, чунки бу қисмларга ажратиш бўйича топшириқнинг барча операцияларини йўриқнома картада акс эттиришнинг иложи йўқ. Карта ва плакат билан ишлаш кўникмаси талабаларда техник фикрлашни ривожлантиради. Лаборатория-амалий машғулоти ҳар бир топшириғининг исталган циклида талабалар узелларни қисмларга ажратиш ва йиғишда техник ҳужжатлардан фойдаланади, техник фикрлашни ривожлантиради ва такомиллаштиради, ўрганилаётган автомобиллар тузилиши, тизими ва механизмлари иши бўйича билим даражасини оширади.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш мумкин, ўқув машғулотларида фаол ўқитиш методларини қўллаш, дастурлаштирилган ва дифференциал таълим, техник воситаларни қўллаш, талабаларнинг турли хил мустақил ишлари, фанларро боғланишлар, талабаларда умумкасбий ва ихтисослик фанларига нисбатан қизиқиш уйғотади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Семушина Л.Г., Ярошенко Н.Г. Содержание и технология обучения в средних специальных учебных заведениях: Учеб. пособие для преп. учреждений сред. проф. образования – М.: Мастерство с.150.
2. Ярлақабов У.М. Талабаларда техник фикрлашни ривожлантиришнинг педагогик асослари // Касб-хунар таълими. – Тошкент, 2008.- № 6.-Б. 9-10.
3. Ярлақабов У.М. Талабаларда техник фикрлашнинг шакллантирилганлик даражасини аниқлаш мезонлари ва кўрсаткичлари // Касб-хунар таълими. – Тошкент, 2011.– № 6.-Б. 13-14.

ЖИСМОНИЙ ИМКОНИАТИ ЧЕКЛАНГАН ЁШЛАРНИ КАСБ-ХУНАРГА ТАЙЁРЛАШДА МАХСУС ФАНЛАРНИ ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚИТИШ МАЗМУНИ ВА АҲАМИЯТИ

Д.А.САЙФУЛЛАЕВА

Бухоро муҳандислик-технология институти, Педагогика фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Ушбу мақолада жисмоний имконияти чекланган ёшларни касб-хунарга тайёрлашда махсус фанларни индивидуал ёндашув асосида ўқитишнинг босқичлари ҳамда педагогик шарт-шароитларининг назарий жиҳатлари ёритилган.

Калит сўзлар: жисмоний имконияти чекланган ёшлар, махсус фанлар, индивидуал ёндашув, методика, инновацион технология, диагностика, мотивация, дидактик восита.

Аннотация. В данной статье описано теоретические предпосылки педагогических условий и этапы индивидуального обучения специальных дисциплин при подготовке к профессии молодежи с ограниченными физическими возможностями.

Ключевые слова: молодежи с ограниченными физическими возможностями, специальные дисциплины, индивидуальное обучение, методика, инновационные технологии, диагностика, мотивация, дидактические средства.

Annotation. This article explores the theoretical background of pedagogical conditions and the stages of individual training of special disciplines in preparation for the profession of youth with disabilities.

Key words: youth with limited physical abilities, special disciplines, individual training, methods, innovative technologies, diagnostics, motivation, didactic tools.

Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлган узлуксиз таълими орқали ҳар томонлама баркамол шахс – фуқарони шакллантиришни назарда тутди. Шунингдек, уларнинг жисмоний ва ақлий камол топишида шахсий ва касбий сифатларни инновацион ва индивидуал ёндашув асосида ривожлантириш учун психологик-педагогик таъсирларни инobatга олган ҳолда қулай ва мақбул педагогик шарт-шароитларни яратиш, ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш ҳамда ўқув-услугий таъминотини такомиллаштириш алоҳида аҳамият касб этади.

Республикамызда ва ҳамдўстлик давлатларда жисмоний имконияти чекланган ёшларни ўқитиш, тарбиялаш ва инклюзив таълимга оид илмий тадқиқот ишла-

ри ҳамда касб-хунар таълим назарияси ва методикаси бўйича олиб борилаган илмий ишлар натижаларининг комплекс таҳлилидан кўриниб турибдики, бу икки соҳа интеграциясида жисмоний имконияти чекланган ёшларни касбга тайёрлаш муаммолари бўйича илмий ишлар деярли олиб борилмаган. Шунингдек, биз ўтказган изланишлар натижаси жисмоний имконияти чекланган ёшларни касб-хунар тайёрлашда махсус фанларни ўқитиш сифатини яхшилаш ва инновацион таълим технологияларидан самарали фойдаланиш, ихтисослаштирилган касб-хунар коллежларида жисмоний имконияти чекланган (таянч-ҳаракат тизими бузилган) ўқувчиларни касб-хунарга ўргатишда индивидуал ёндашувни инobatга олиш, шунингдек ҳар бир ўқувчининг индивидуал-психологик ва шахсий сифатлари ҳисобга олиниши, таълим жараёнида ўқитишнинг фаол методларидан фойда-

ланишга қаратилган тадқиқотлар олиб борилмаган. Ихтисослаштирилган коллежларда таянч-ҳаракатида нуқсони бўлган ўқувчиларни касб-хунарга тайёрлашда индивидуал ёндашувга кам эътибор қаратилганлигини кўрсатади. Ҳозирги вақтда имконияти чекланганлар сони ортиб бормоқда. Бу ҳолат эса уларни ўқитиш, тарбиялаш ва касб-хунарга тайёрлаш билан боғлиқ бўлган жараёнларни ривожлантиришни назарда тутаяди. Демак, жамият ўзгариши билан боғлиқ ҳолда имконияти чекланган ёшларни ўқитиш ва тарбиялашга уларни касбга тайёрлаш жараёнини ривожлантириш борасида доимий тадқиқотлар олиб бориш талаб этилади.

Ихтисослаштирилган коллежларда индивидуаллаштирилган таълимни жорий этиш жисмоний имконияти чекланган ўқувчиларнинг индивидуал психологик хусусиятларини, қизиқишлари ва мойилликларини ҳисобга олган ҳолда ўқитиш имконини беради. Жисмоний имконияти чекланган ёшларда индивидуал ёндашув асосида касбий амалларни бажаришидаги психологик ўзгаришлари ҳам кузатилади.

Чунки бу коллежларда саломатлиги, билими ва ўзлаштириш имкониятлари турли даражада бўлган ўқувчилар таълим олишади. Ихтисослаштирилган коллежларда жисмоний имконияти чекланган ёшларни касб-хунарга тайёрлаш асосан махсус фанларни ўқитиш сифатига боғлиқ бўлади. Махсус фанлар орқали жисмоний имконияти чекланган ўқувчиларда касбий билим, кўникма ва малака шакллантирилади. Касбий амалларни ўргатиш эса махсус фанлар ва ўқув амалиёти ўзаро боғлиқлигида амалга оширилади.

Ихтисослаштирилган коллежларида малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини кўп жиҳатдан махсус фанларни самарали ўқитиш белгилайди. Махсус фанларни ўрганишда кўпроқ амалийлик юқори бўлганлиги, ишлаб чиқаришга яқинроқ

ҳисобланганлиги умумтаълим фанларидан фарқли эканлигини кўрсатади. Ишлаб чиқариш амалиётлари махсус фанлари билан ўзаро боғлиқ ҳолда олиб борилади. Махсус фанлардан ўқитиш методларини танлаш ва ўқув мақсадларини белгилаш ҳам ўзига хосликни талаб этади.

Махсус фанлар мазмуни муайян йўналиш ёки ихтисосликнинг тавсифига мос тушиши, яъни таълим олувчининг эгаллайдиган касби бўйича бажариладиган фаолият усулларини ўзида қамраб олади. Таълим олувчиларда касбий тушунчаларни шакллантириш учун махсус фанининг мазмуни белгилашда ўқитишнинг эътироф этиш, миллий бўлиш, боғланишнинг осон бўлиши, марказлаштирилмаган бўлиш, интеграция қилинган бўлиш, мувофиқлашган бўлиш, тушунарли бўлиш, бошқарилувчан бўлиш, малакавий бўлиш, ҳаққоний бўлиш тамойилларига риоя қилиш лозим.

Махсус фанларни ўқитиш ўзининг кўпгина белгилари, яъни мазмуни, мақсад ва вазибалари, методлари, воситалари, ташкил этилиши, ўтказилиш жойи, жиҳозланиши, шакллари, тузилиши, ажратиладиган вақти билан ҳам умумтаълим ва умумкасбий фанлардан кескин фарқ қилади.

Махсус фанларни ўрганишда чизмалар, жадваллар, ҳисоблашлар ва ўлчашларни ўтказиш каби алоҳида кўникмаларни шакллантирувчи лаборатория – амалий машғулотларни, техника ва технологияни бевосита ёки билвосита тасаввур этишга ёрдамлашадиган ишлаб чиқариш машғулотларини ҳам ташкил этишга тўғри келади. Кейинги ҳол эса, таълим олувчилардан махсус йўналтирилган ихтисослиги бўйича кўникма ва малакаларнинг маълум даражада шаклланганлигини талаб этади. [1]

Бизнинг фикримизча ихтисослаштирилган коллежларда махсус фанларни ўқитишда ўқувчиларни индивидуал таълим асосида касб-хунарга тайёрлашда қуйидагиларни амалга ошириш муҳим:

- ўқув режалари ва фан дастурлари индивидуал таълим тамойиллари асосида ишлаб чиқиш;
- махсус фанлар бўйича таълимий, тарбиявий ва ривожлантиривчи функцияларининг индивидуаллаштирилган таълим тамойиллари асосида белгилаш;
- махсус фанлардан ўқув материални ишлаб чиқишда ўқувчиларнинг ўртача даражада тайёрланганлигига мўлжалланганлиги, бунда ҳақиқий ўқув имкониятлари инобатга олиш;
- махсус фанлар бўйича ўқув топшириқлари мазмунини ишлаб чиқишда мураккаблик даражалари инобатга олиш;
- таълими мақсадидан келиб чиқиб, бажариши зарур бўлган амалий ҳаракатлари билан аниқ мақсадга, реал ўқув вазиятига эришиш шартларига бевосита боғлиқ бўлган ҳаракатлар ўртасидаги мувофиқликликни ўрнатиш;
- махсус фанларини ўқитишда индивидуал таълим технологиялари ва методларидан самарали фойдаланиш;
- махсус фанларидан дарсдан ташқари пайти ўзлаштириши қийин бўлган ўқувчилар билан якка тартибда ишлашнинг замонавий шакл ва методларидан қўллашдир.

Ушбу талабларнинг бажарилиши учун ихтисослаштирилган коллежларнинг ўқув режалари ва махсус фан дастурлари умумий коллежлариникидан фарқли равишда ҳар бир ўқувчининг тайёргарлиги, интилишлари, ҳақиқий ўқув имкониятларидан келиб чиқувчи объектив талабларини инобатга олиб индивидуаллаштирилган таълим тамойиллари асосида ишлаб чиқилиши лозим. Бунинг учун:

- имконияти чекланган ёшларнинг ҳақиқий ўқув имкониятларини таҳлил қилиш, ҳар бир имконияти чекланган ёшларнинг индивидуал хусусиятларини билиш;
- касбий ва меҳнат фаолиятининг мақса-

дини аниқ ва равшан белгилаш, ўқув мақсадларини фаолиятга йўналтириб белгилаш;

- имконияти чекланган ёшлар олдига қўйилаётган ўқув масалалари ва топшириқларнинг мураккаблиги ва уларнинг ҳақиқий имкониятларига мослигини аниқлаш лозим.[2]

Ихтисослаштирилган коллежларда индивидуаллаштирилган таълим жараёни ўқувчиларнинг имкониятлари ва уларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда лойиҳалаштирилади ва ўқувчининг ривожланиши учун психологик-педагогик муҳит яратилади.

Имконияти чекланган ёшларни индивидуал ёндашув асосида касб-ҳунарга тайёрлашда таълимий функция билан бир қаторда ривожлантирувчи ва тарбияловчи функцияларнинг замонавий йўналишларини инобатга олган ҳолда ўқувчининг шахсига қаратилган фаолиятнинг яхлитлиги, комплекслилиги ва шахсий ёндашув ҳисобга олинади.

Бизнинг фикримизча, имконияти чекланган ёшларни касб-ҳунарга тайёрлашда таълимнинг ривожланиш стратегиясини ҳисобга олиш керак. Бунда юз бераётган ўзгаришларни ва кириб келаётган инновацияларни имкониятлари чекланган ёшларни ўқитишнинг таркибий қисми бўлиб кирган янада юқорироқ тартибдаги тизимлар яъни имконияти чекланган ёшларни ўқитиш, саломатлигини тиклаш, ижтимоий муҳофаза қилиш контекстида қараб чиқиш керак.

Ҳар бир педагог махсус фанларни ўқитишда индивидуал ёндашув асосида жисмоний имконияти чекланган ўқувчиларни мотивацион ва психологик қўллаб қувватлаб, улар билан суҳбат, қузатиш, дискусия, асаб-руҳий чекланишлар терапияси, психологик тренинглар олиб бориши керак. Келажакда имконияти чекланган ёшларнинг истиқболли касб-ҳунар эгалари бўлиб камол топишига имкон яратади.

ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ КАСБИЙ ВА ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

З.К.ИСМАИЛОВА

ТИҚХММИ “ПШ ва ЎМ” кафедраси мудир, педагогика фанлари доктори, проф.,

Д.МУСТАФОЕВА

ТИҚХММИ “ПШ ва ЎМ” кафедраси таянч докторанти

Аннотация. Ҳозирда олий таълим муассасаларидаги таълим сифатини таъминлашга қаратилган ислохотлар педагог кадрларнинг касбий маҳорати, инновацион технологиялар, илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш борасидаги замонавий билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришга олиб келмоқда.

Мақолада олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлиги, уларнинг замон талабларига жавоб бера оладиган даражада бўлиши ва мазкур тизимни янги сифат босқичига кўтаришнинг муҳим шартлари ҳақида атрофлича фикр юритилган.

Калит сўзлар: касбий маҳорат, акмеологик, синергетик, рефлексив мезонлар, компетентлик, креативлик.

Олий таълим тизими олдида турган кечиктириб бўлмайдиган ўта муҳим ва долзарб муаммоларни шу соҳадаги педагог кадрларнинг касбий компетентлиги сифат даражасини оширмасдан туриб ҳал этиш қийин масаладир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарорида ҳам олий таълим тизимини модернизациялаш, келгусида янада такомиллаштириш ва комплекс ривожлантириш бўйича энг муҳим вазифалар қаторида:

- ҳар бир олий таълим муассасаси жаҳоннинг етакчи илмий-таълим муассасалари билан яқин ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиши;

- ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илғор педагогик технологиялар, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий материалларини кенг жорий қилиш, ўқув-педагогик фаолиятга, мастер-класслар ўтказишга, малака ошириш курсларига хорижий ҳамкор таълим муассасаларидан юқори малакали ўқитувчилар ва олимларни фаол жалб қилиш, уларнинг базасида тизимли асосда республикамиз олий таълим

муассасалари магистрант, ёш ўқитувчи ва илмий ходимларининг стажировка ўташларини, профессор-ўқитувчиларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил қилиш масалаларининг долзарблиги илғор хорижий тажрибаларни мамлакатимиздаги олий таълим муассасалари фаолиятида кенг жорий этиш зарурлиги асосланди [1].

Олий таълим тизимида педагогик жараёнларни ташкил этишда илғор педагогик тажрибаларни татбиқ қилиш, уларни мунтазам ўрганиб бориш, педагогик жараёнлар субъектларининг инновацион фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришнинг замонавий усулларини ўзлаштириш муҳим бўлиб, бу эса ўз навбатида педагогларнинг касбий компетентлигининг компонентлари ҳисобланади.

Мазкур соҳадаги илмий изланишларнинг ривожланиш босқичида касбий компетентлик – касбга оид билим, кўникма, тажриба ва маҳоратни муваффақиятли касбий фаолиятни амалга оширишга йўналтириш, ушбу жараёнда мустақил ва касбий таълим интеграциясини таъминлаш усуллари сифатида Ўзбекистон олимларидан Р.Х.Жўраев, Ш.Қурбонов, А.Мусурманова, Н.Азизходжаева, Н.Муслимов, А.Абдуқодиров, Қ.Оли-

мов, Н.Эгамбердиева, О.Жамолиддинова, Б.Ходжаевлар томонидан татқиқ этилган. Тадқиқотчилар касбий компетентликни методологик, илмий-назарий ва амалий билимларнинг аксиологик йўналганлиги, шахснинг касбий тайёргарлик даражаси, фаолият самарадорлиги, иш қобилияти, ҳамда ўз устида ишлашининг муваффақиятлилигини акс этирувчи мутахассиснинг “малакаси” сифатида изоҳлайди.

Олий таълим муассасалари умумкасбий ва ихтисослик фанлари ўқитувчилари амалий кўникмаларга эга бўлишлари ва турли махсус фанлар билан боғлиқ машғулотларда чуқур билимга эга бўлишлик билан бир қаторда, амалий кўникма ва малакаларга ҳам эга бўлиш муҳим жиҳат деб қаралади. Чуқур билимга эгалик ҳақидаги тасаввурга шахснинг мураккаб касбий шароитларда эркин ҳаракатлана олиш, унинг субъектив ва объектив таркибий қисмларини бошқара олиш, фаолиятни, технологияларни амалга оширишнинг янги усулларини жорий қилиш кўникмалари киритилиши мумкин. Бу эса ўз навбатида педагог кадрларининг энг юқори даражадаги педагогик ва касбий компетентликнинг такомиллашувини таъминлаш имконини беради [2].

“Компетентлик” тушунчасининг моҳияти. Бозор муносабатлари шароитида меҳнат бозорида устувор ўрин эгаллаган кучли рақобатга бардошли бўлиш ҳар бир мутахассисдан касбий компетентликка эга бўлиш, уни изчил равишда ошириб боришни тақазо этмоқда. Хўш, компетентлик нима? Касбий компетентлик негизида қандай сифатлар акс этади? Педагог ўзида қандай компетентлик сифатларини ёрита олиши зарур. Айни ўринда шу ва шунга ёндош ғоялар юзасидан сўз юритилади.

Компетенция сўзи луғавий жиҳатдан бевосита “қобилият” маъносини ифодалайди. Мазмунан эса “фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш” ни ёритишга хизмат қилади.

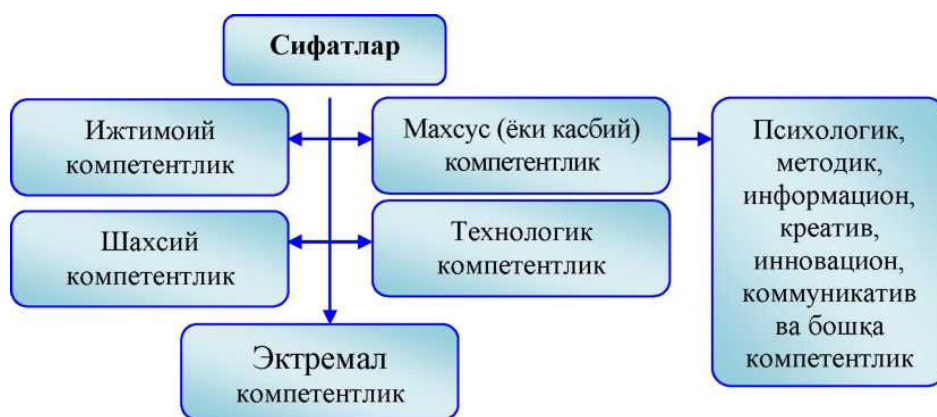
Амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллаш олиниши.

Шундай қилиб, агар компетенция маълум шароитлардаги ҳолатларга жавоб бера олиш қобилияти ёки потенциал имконият, яъни конкрет фаолиятда потенциал сифат бўлса, компетентлилик эса “реал воқелик шароитида фаолият юзасидан саволларга жавоб, ечим топа олиш қобилияти”дир [3].

Касбий компетентлик мутахассис томонидан алоҳида билим, малакаларнинг эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йуналиш буйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутлади.

Касбий компетентлик қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади:

- мураккаб жараёнларда;
- ноаниқ вазифаларни бажаришда;
- бир-бирига зид маълумотлардан фойдаланишда;
- қутилмаган вазиятда ҳаракат режасига эга бўла олишда;
- касбий компетенцияга эга мутахассис ўз билимларини изчил бойитиб бори-

1-расм. Компетенцияларнинг турлари

- шиди;
- янги ахборотларни ўзлаштиришида;
- давр талабларини чуқур англаб, янги билимларни излаб топишида;
- уларни қайта ишлаб ва ўз амалий фаолиятида самарали қўллай олишида.

Касбий компетентлик сифатлари.

Касбий компетентлик негизида куйидаги сифатлар акс этади: ижтимоий компетентлик – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгалик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш; махсус компетентлик – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, ахборотли, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади [3].

Ижтимоий-синергетик механизмлар мақсадли йўналтирилган педагогик фасилитация орқали тингловчиларнинг тизимли-синергетик алоқадорлиги асосида ишлаб чиқилади.

Ушбу механизм таълим фаолияти даражаси мақсадини, таълимнинг босқичма-босқич ривожланиши ва устоз-шогирд аънаналарига содиқлик тамойили орқали компетентли мутахассисни шакллантириш, интерфаол усуллардан мунтазам фойдаланиш орқали интеграция ва андрагогик фаолиятни ривожлантириш ва фасилитаторларни тайёрлашни ўз ичига олади.

Махсус фан ўқитувчиларининг нафақат касбий компетенциялари, балки педагогик билимларининг сифатини назорат қилиш ва ривожлантиришдан иборатдир.

Акмеологик-қадриятли механизм ижтимоий-мотивлашган ва шахснинг ижодий фа-

2-Расм. Компетенциянинг ривожланиш босқичлари

ТАЛАБАЛАРНИНГ МЕДИАСАВОДХОНЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

Х.Ш.КАДИРОВ

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети
Педагогика ва психология факультети декани PhD, доцент

Аннотация. Мазкур мақолада медиатаълимнинг долзарб илмий-амалий жиҳатлари ёритилган. Талабаларнинг медиасаводхонлигини ривожлантириш борасида олиб борилаётган тадқиқотлар таҳлили юзасидан назарий хулосалар, методик тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар: медиатаълим, медиасаводхонлик, медиакомпетентлик, медиамаҳсулот, ахборот технологияси, ахборот коммуникация воситалари.

Аннотация. В данной статье освещаются современные научные и практические аспекты медиаобразования. Представлены теоретические выводы и методические рекомендации по анализу исследований, проведенных по развитию медиаграмотности студентов.

Ключевые слова: медиаобразование, медиаграмотность, медиакомпетентность, медиапродукт, информационные технологии, информационно-коммуникационные технологии.

Annotation. This article highlights the modern scientific and practical aspects of media education. The theoretical conclusions and guidelines for the analysis of studies conducted on the development of media literacy of students are presented.

Key words: media education, media literacy, media competence, media product, information technology, information and communication technology.

Замонавий ахборот технологиялари таълим тизимида ҳам бир-биридан илғор, турли даражадаги кенг имкониятларни тақдим қилмоқда. Шулардан бири ахборот коммуникация воситалари ҳамда медиамаҳсулотлардир. Бу имкониятлар педагогик жараёнларга ҳам бевосита ва билвосита татбиқ этилиб, таълим сифати самарадорлигини оширишга муносиб хисса қўшмоқда.

Маълумки, таълим-тарбия жараёни ўзига хос мураккаб тузилма. Таълим натижадорлиги педагог ва талаба-ўқувчи фаоллигига, таълим воситаларининг мавжудлигига, таълим жараёнининг ташкилий, илмий, методик, медиамаҳсулотлар мукамаллигига, жамиятда илмли, чуқур тафаккурли шахсларга бўлган эҳтиёжга ва яна бошқа бир қанча омилларга боғлиқ. Хусусан, ахборот ва коммуникация технологиялари ҳам таълим сифатини оширишда муҳим восита саналади. Таълим технологиялари доимо ахборотларга асосланган бўлиб, улар хилма-хил ахборотларни сақлаш, узатиш, фойдаланувчиларга етказиш билан чамбарчас боғлиқ. Компьютер техникаси ва коммуникация воситалари пайдо бўлиши билан ўқитиш технологиялари тубдан ўзгарганини кузатамиз. Телекоммуникация тизимлари янги педагогик ва ахборот ҳамда турли соҳа-

лардаги касбий билимларни энг қисқа вақтда узатиш имкониятини беради. Ахборот технологиялари ривожини талабаларнинг медиасаводхонлигини ривожлантиришни ҳам тақозо этади.

Медиа (оммавий ахборот воситалари) маҳсулотлардан фойдаланиш талаба-ёшларнинг мустақил ишлаш, бўш вақтини мазмунли ўтказишнинг муҳим қисми ҳисобланади. Шу боис медиатаълимнинг ёшлар билан ишлаш жараёнига интеграциялашуви табиий ҳолдир. Медиа инсонлар ҳаёти ва таълим жараёнида йилдан йилга муҳим аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Бу ҳолат медиатаълимнинг жадал ривожланиши масаласининг муҳимлигидан далолат беради. “Россия педагогик энциклопедия”сида “медиатаълим педагогиканинг мактаб ўқувчилари ва талабалар томонидан оммавий коммуникация (матбуот, телевидение, радио, кино, видео ва бошқалар) қонуниятларини ўрганиши зарурлигини тарғиб қилувчи йўналиши сифатида таърифланади. Медиатаълимнинг асосий вазифалари: замонавий ахборот шароитида ёш авлодни ҳаётга тайёрлаш, турли ахборотларни идрок қилиш, уни тушунишга, унинг инсон руҳиятига таъсири оқибатларини англашга, техника восталари ёрдамида мулоқотнинг новербал шаклла-

рини қўллай олиш усулларини ўзлаштиришга ўргатишдан иборатдир”. Албатта, бунда “ўқув жараёни иштирокчиларини тенг ҳуқуқли” эканлигини унутмаслик керак.

Энг машҳур медиапедагог ва медиа назарийчиларидан бири Л.Мастерман замонавий дунёда медиатаълимнинг долзарблиги ва устуворлигининг еттита сабабини асослаб берган:

1. Медиадан фойдаланишнинг энг юқори даражаси ва замонавий жамиятнинг оммавий ахборот воситаларига тўлиқлиги.
2. Медианинг идеологик муҳимлиги, унинг аудитория онгига таъсир этувчи саноат соҳаси эканлиги.
3. Медиаахборотлар қўламининг тез суръатлар билан ошиши, уларни бошқариш ва тарқатиш механизмларининг кучайиши.
4. Медианинг асосий демократик жараёнлар ичига кириб бориш жадаллиги.
5. Визуал коммуникация ва барча соҳалардаги ахборотлар аҳамиятининг ортиши.
6. Келажак талабларига мос ҳолда ўқувчи/ талабаларга таълим бериш.
7. Ахборотларни приватизациялаш (хусусийлаштириш) миллий ва халқаро жараёнларининг ортиб бориши.

Талабаларнинг медиакомпетентлигини ривожлантириш масалалари бўйича муҳим тадқиқотлар олиб бораётган С.Бабаджанов талқинича, медиатаълим – асосий қонунларни тушунишга ёрдам берадиган, оддий йўналишлардаги медиа ахборот тилини ўрганишга қўмаклашадиган, талабалар бадий салоҳиятининг ўсишига ва ривожланишига ҳисса қўшадиган, медиаматнларни қабул қилиш, ўрганиш ва малакали таҳлил этиш кўникмасини шакллантиришга йўналтирилган таълим жараёнидир. Медиатаълим натижасида медиакомпетентлик пайдо бўлади. Медиакомпетентлик (media competence) таълимга кириб келаётган янги атама ҳисобланиб, у медиатаълимнинг турли кўринишда узатиш ва баҳолаш, ўрганиш, етказа билиш каби маъноларни ўз ичига олади. Тадқиқотларимиз шуни кўрсатадики, медиакомпетентлик тушунчаси остида ётадиган бир неча атамалар, жумладан, медиаматнанинг, медиатарғибот, медиатаълим, медиаахборот, ахборот маданияти, медиасаводхонлик

каби атамаларга эътиборлироқ бўлиш баркамол авлодни вояга етказишда алоҳида ўрин эгаллайди.

Медиатаълимнинг натижаси аудиториянинг медиасаводхонлик даражасининг кўтарилиши билан белгиланади. Медиасаводхонлик – медиани қабул қилиш ва унинг фаолиятини баҳолаш бўйича кўникмалар ва малакалар мажмуини билдиради. Манбаларда медиасаводхонликнинг қуйидаги таркиби кўрсатилади:

1. Демократик жамиятда медианинг роли ва функцияларини тушуниш.
2. Медиа ўз функцияларини амалга ошириши мумкин бўлган шарт-шароитларни тушуниш.
3. Медиа контентини унинг функциялари нуктаи назаридан келиб чиққан ҳолда танқидий баҳолаш.
4. Медиа воситасида ўз фикрини баён этиш ва демократик жараёнларда иштирок этиш учун ўзаро ҳамкорлик қилиш.
5. Фойдаланувчи контентини яратиш учун керак бўладиган кўникмалар (шу жумладан, АКТ билан ишлаш кўникмалари)ни фаоллаштириш.

Медиасаводхонлик медиа функцияларини тушуниш, мазкур функцияларни амалга ошириш сифатини баҳолаш ва ўз-ўзини ифода этиш, шунингдек, ижтимоий жараёнларда иштирок этиш учун медиалар билан рационал ҳамкорликка киришишга урғу беради.

Медиасаводхонлик кўпқиррали ва у билимларнинг ривожланганлик тузилмасига асосланган кенг истиқболни тақозо этади. Медиасаводхонлик даражасини бутун инсоннинг ҳаёти давомида билишга оид, ҳиссий, эстетик ва этик медиаахборотларни идрок қилиш, шарҳлаш ва таҳлил қилиш жараёнида кўтариш мумкин. “Медиасаводхонликнинг юқори даражасига эга аудитория медиа оламини тушуниш, бошқариш ва баҳолашнинг юқори даражасига эга бўлади”. Медиасаводхонлик инсонга “унинг идроки ва тушунишига мос бўлган тарихий чекланган мазмунларга жавоб бериш”га ёрдам беради. Бу медиаматнларни ўқиш ва қайта тушунишни, “Буни кўргач, мен ким бўлиб шаклланаман?” саволга жавоб бе-

ришни таъминловчи саводхонликдир.

Медиатаълим назарияси атрофидаги тадқиқотлар таҳлилидан келиб чиқиб, медиасаводхонликнинг ривожланиш кўрсаткичларини қуйидагича белгилаш мумкин:

1) мотивацион (жанрли, тематик, эмоционал, гносеологик, гедонистик, психологик, ахлоқий, интеллектуал, эстетик, терапевтик ва бошқа медиаматнлар билан контактда бўлиш мотивлари);

2) контактли (мулоқот тезлиги/медиамаданият асарлари ва медиаматнлар билан алоқа ўрнатиш);

3)информацион (терминологияни, медиамаданият назарияси ва тарихи, оммавий коммуникация жараёнини билиш);

4) перцептив (медиаматнларни идрок қилиш қобилияти);

5) интерпретацион/баҳоловчи (медиайдрок, танкидий мустақилликнинг муайян даражаси асосида медиаматнларни шарҳлаш, таҳлил қилиш кўникмаси);

6) амалий-операцион (ўзининг медиаматнларини яратиш ва тарқатиш);

7) креатив (медианинг фаолият турли жиҳатларининг ижодий бошланиши – перцептив, ўйин, бадий, тадқиқотчилик ва бошқалар).

Медиатаълимий фаолиятда педагоглар учун муҳим бўлган касбий билим ва кўникмаларнинг ривожланиш кўрсаткичлари эса қуйидагича белгиланади:

1) мотивацион (медиатаълимий фаолият мотивлари: эмоционал, гносеологик, гедонистик, ахлоқий, эстетик ва бошқалар; медиатаълим соҳасида ўзининг билим ва кўникмаларини такомиллаштиришга интилиш);

2) информацион (хабардорлик даражаси, медиатаълим соҳасидаги назарий-педагогик билимлар);

3) услубий (медиатаълим соҳасидаги услубий кўникмалар, педагогик артистизм даражаси);

4) фаолиятли (турли типдаги ўқув машғулотлари давомидаги медиатаълимий фаолият сифати);

5) креатив (медиатаълимий фаолиятдаги бошланғич ижодий даража).

Ушбу модел Ю.Н.Усов томонидан ишлаб чиқилган оптималлик (қулайлик) кўрсаткичига мос келади (медиамаданият ҳақидаги тизимли билимларнинг ривожланиши, медиаматнларни таҳлил қилиш кўникмаси; таълим, ривожланиш, тарбиянинг диалектик бирлиги; аудитория коммуникативлигини кенгайтириш имкониятлари; ўқувчи шахсини ривожлантиришга йўналганлик).

Талабалар медиасаводхонлиги ривожланиши бир неча компонент (таркибий қисмлар) га асосланади. “Биринчи компонент – тажриба. Қанчалик бизда медиа ва реал борлиқ билан алоқа ўрнатиш тажрибаси кўп бўлса, шунчалик медиасаводхонликнинг юқори даражада ривожланиши учун кўпроқ имкониятга эга бўлинади. Иккинчи компонент – медиа соҳасига кўникмаларни фаол жалб этиш. Учинчи компонент – етилиш/мустақил таълим олишга тайёрлик”.

Дж.Поттер томонидан илгари сурилган аудитория медиасаводхонлиги ривожланиши кўрсаткичларининг юқори ва қуйи даражалари бу борадаги муҳим маълумотлардан бўлиб, улардан касбий педагогик жараёнда ҳам кенг фойдаланиш юқори самара беради:

Медиасаводхонлик ривожланишининг юқори даражаси тавсифи:

- медиаматннинг бош ғоясини ажратиш;
- анализ: медиаматннинг асосий элементларини аниқлаш;
- таққослаш: медиаматннинг ўхшаш ва ноёб фрагмент-лавҳаларини топиш;
- медиаматн ёки унинг лавҳаси қийматини баҳолаш; муайян мезонлар асосида таққослаш орқали хулоса чиқариш;
- рефератлаш: медиаматни қисқа, аниқ ва тушунарли қилиб тавсифлаш;
- умумлаштириш;
- дедукция: алоҳида маълумотларни тушунтириш учун умумий тамойиллардан фойдаланиш;
- индукция: алоҳида маълумотларни кузатиш орқали умумий тамойилларни келтириб чиқариш;
- синтез: алоҳида элементларни қайтадан янги тузилмага йиғиш.

Медиасаводхонлик ривожланишининг

МАХСУС ФАНЛАРДАН ТАЛАБАЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ҚАРАТИЛГАН АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРНИ ХОРИЖИЙ ТАЪЛИМ ФАОЛ МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИБ ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАСИ

Д.Ф.ДЖАЛОЛОВА

Бухоро муҳандислик технология институти доценти,

Д.А.САЙФУЛЛАЕВА

Бухоро муҳандислик технология институти катта ўқитувчиси,

(PhD) фалсафа доктори,

А.Ю.ИСАКОВ

Наманган вилоят мактабгача таълим бошқармаси бўлими бошлиғи

Аннотация. Мақолада махсус фанлардан талабаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган амалий машғулотларни хорижий таълим фаол методлардан фойдаланиб ўтказиш методикаси баён этилган.

Калит сўзлар: технология, моделлар, технологик харита, қотирма, манжет, эксплуатация, баҳяқатор.

Аннотация. В статье описана методика использования активных методов обучения иностранным языкам в практических занятиях, направленных на развитие творческих способностей студентов по специальным предметам.

Ключевые слова: технология, модели, технологическая карта, снасти, запонки, эксплуатация, оптимизм.

Annotation. The article describes the methodology of using active methods of teaching foreign languages for practical exercises aimed at developing students' creative abilities in special subjects.

Key words: technology, models, technological map, tackle, cufflinks, exploitation, optimism.

Республикамизда ижтимоий-иқтисодий соҳаларда улкан ишлар амалга оширилмоқда. Ривожланаётган соҳаларни малакали кадрлар билан таъминлаш муҳим ижтимоий муаммо ҳисобланади. Таълим муассасаларида ўқув-тарбия ишларини такомиллаштириш долзарб педагогик вазифа ҳисобланади.

Махсус фанларни ўқитиш технологиясига катта эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ. Ўқув жараёнини шундай ташкил этиш керакки, бунда ҳеч қандай психологик ноқулайлик бўлмаслиги, талабалар ўз имкониятларига тўла ишонилари зарур. Таълим ҳар бир талабанинг имкониятини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади. Бажарилган иш учун икки баҳо камдан кам ҳолларда қўйилиши ва бунда ҳам талабага уни тўғрилаш, яъни яхши баҳога ўзгартириш имконини бериш лозим. Талабалар билими дарсда мустаҳкамланса, уларга уйга вазифа беришга ҳожат

қолмайди, синов имтиҳонларини ўтказиш шарт эмас. Талабалар ўрганилаётган ўқув материалларини яхши қабул қилишлари ва уларнинг толиқиб қолишларининг олдини олиш мақсадида дарсдан ташқари ишларини кенг йўлга қўйиш лозим.

Талабаларнинг дарсдан ташқари фаолияти ўз ичига маслаҳатлар, қўшимча машғулотлар, маданий-оммавий тадбирлар ва илмий-маърифий ишлар, предметлараро алоқадорликка асосланган илмий-амалий конференциялар: фанлар ҳафталиги, гиёҳвандлик ва экология муаммоси бўйича талабаларнинг ижодий ишлари, кашандалик ва ичкиликбозликка қарши ташвиқот-тарғиботларни қамраб олади.

Таълим муассасасида техника тараққиёти бўйича кўрик-танловларини ва экологик жараёнларни бошқариш мавзулари бўйича театрлаштирилган тақдимотларини ўтказиш

талабаларнинг тасаввурини кенгайтиради ва уларда бошқарув кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

Талабаларнинг билим олиш ва ўрганиш фаолиятини фаоллаштириш орқали уларнинг таълим олиш имкониятлари, мустақил ишлаш қобилиятларини ҳамда амалий кўникмаларини ўзида шакллантириш ва ривожлантиришга эришиш мумкин.

Ана шундай хорижий таълим технологиялардан бири бу морфологик матрицадир. Бунга фақат юқори самарали фанда фаол таълим технологиялари ва методлардан унумли фойдаланиш талаб этилади.

Морфологик матрица бу ўқитишнинг фаол технологияларидан бири бўлиб, унда ўқув муаммоси бир нечта элементларига ажратилади, муаммо элементларини ечиш учун излаш амалга оширилади ва мос тарзда имкон қадар ечим вариантларининг кўпроқ сони киритилади. Морфологик матрица технологияси қўллашнинг дидактик мақсади шундан иборатки, бунда муаммони тўлалигича тасаввур этиш, шунингдек таркиблаштириш ва тизимлаштириш йўли билан муаммони ечишга кўмаклашиш ҳисобланади. Шу билан бирга, бу технологик ёндашув муаммони ижодий ечишни ҳам рағбатлантиради. Муаммо ечимлари орқали вариантлар бўйича аниқлаштирилади.

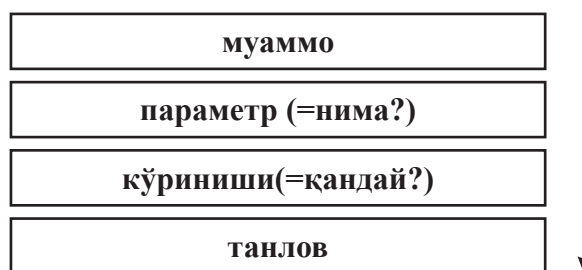
Морфологик метод асосчиси швейцариялик физик ва астроном олим Фритц Цвикки ҳисобланади. «Морфология» сўзи юнон тилидан келиб чиққан бўлиб, “шакл ва шакллантириш ҳақидаги таълимот” маъносини билдиради. Маълум метод бўйича ҳосил қилинган ҳар бир тартиб морфология деб айтилади, шунинг учун “тартиблашган фикрлаш таълимоти” деб ҳам айтилади.

Морфологик метод комплекс ёки чекланган, техник ёки нотехник муаммони ечишнинг янги комбинацияларини ёки турли имкониятларини топиш мақсадида қўлланиладиган систематик структуравий анализ ҳисобланади. Шунинг учун морфологик матрица янги маҳсулотлар, жараёнлар ва

хизматлар учун бўшлиқларни топиш учун қулай ҳисобланади. Бундан ташқари, у аналитик мақсадлар, шунингдек инновацион жараёнларни вужудга келтириш учун қўлланилиши мумкин. Метод ҳам гуруҳ ишида, ҳам якка тартибда ишлашда қўлланилиши мумкин.

Амалга ошириш шартлари. Агар морфологик матрицани у расмий жиҳатдан қарасак, параметрлар ва ифодалардан иборат бўлади. Бунда параметрлар (нима?) барча ечимларда учрайдиган ўзгарувчилар ҳисобланади; бу параметрлар бир-биридан реал мустақил бўлиши, барча мумкин бўлган ечимлар учун воқеликка тўғри келиши ва муаммони тўлиқ қамраб олиши керак. Кўринишлар (қандай?) параметрлар учун рухсат этилган шакллантириш имкониятлари ҳисобланади. Бажариладиган функцияга мумкин бўлган/рухсат этилган ечимлар қарши қўйилади.

Амалга ошириш босқичлари. Морфологик матрицани тузиш жараёни схемаси қўйидагича кўринишда бўлиши мумкин.

Тавсифланиши керак бўлган муаммо мавжуд.

1. Муаммо муҳим, бир-биридан мустақил бўлган муаммо элементларига (параметрларга) ажратилади.
2. Ҳар бир элемент учун дастлабки муаммога қарамасдан барча мумкин бўлган ечимлари (кўринишлари) ёзиб олинади. Улар ўнг томонга параметрлар билан бирга ёзиб олинади.
3. Асосий муаммо ҳар бир элементи учун бир-биридан мустақил равишда энг қулай кўриниши танланади; ҳар бир бўлиши мумкин бўлган комбинация ҳар бир ячейкадан ҳар бир кўриниш бўйича асо-

сий муаммонинг ечимини беради.

4. Асосий муаммонинг оптимал ечими ажратилиб кўрсатилади/тагига чизилади.

Ўтказиш қоидалари. Параметрларни аниқлаш: аввал эҳтимолли параметрларнинг оддий рўйхатини тузинг ва қўйидаги талаблар бажарилишигача уни қайта ишланади:

- мантиқий мустақиллик: параметрлар бир-бирини шартлаши мумкин эмас;
- умумий воқелик: параметрлар бир қисмига эмас, балки барча ечимларга тааллуқли бўлиши керак;
- муҳимлик: фақат асосли мулоҳазаларни қабул қилиш.

Параметрларнинг умумий сони 7-10 та бўлиши керак, ўзича олинган кўринишлар оптимал ечимни бермайди, аммо бошқа кўринишлар билан бирлаштирилганда оптимал умумий ечимга олиб келиши мумкин.

Талабаларга аёллар блузкалари конструкциясини ишлаб чиқиш ва тайёрлашни тўғри ташкил этишга, мантиқий фикрлашга, ўрганаётган амалий машғулотда хилма-хил фикрлар, маълумотлар ичидан кераклигини танлаб олишни, шу билан бир қаторда, ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш ва уларга ўз фикрини ўтказа олиш ҳамда ўз фаолияти, кунини режалаштира олишни ўргатишга қаратилган. Ушбу усул орқали талабалар фаоллашади ва ўз фикрларини намоён қилади. Мустақил равишда белгилаш, кичик гуруҳларда ўз фикрини бошқаларга ўтказа олиш ёки ўз фикрида қолиш, бошқалар билан ҳамфикр бўла олиш каби кўникмаларни шакллантириш. Ушбу метод асосида ташкил этилган машғулотдан Лойиҳалаш фани бўйича намуна келтирилган.

Машғулот мавзуси: аёллар блузкалари конструкциясини ишлаб чиқиш ва тайёрлаш.

Машғулот мақсадлари:

Таълимий: талабаларга аёллар блузкаларини тайёрлаш ва тикиш усуллари гулли ва гулсиз матоларни танланган ҳолда рангларни мужассамлаштирилиши ҳақида билим ва кўникмаларини шакллантириш.

Тарбиявий: талабаларни ўз-ўзини назорат қилиш, меҳнатга масъулият ижодий ёндашишга, газламаларни исроф қилмаслик ва тежашга жиҳозлардан тўғри фойдаланишни шакллантириш

Ривожлантирувчи: талабаларни мустақил ҳолда бичиш тикиш ишларини тўғри ва тез бажаришга ҳамда ижодий қобилиятларини ва ўз касбига бўлган қизиқишини ривожлантириш

Машғулот шакли: кичик гуруҳларда ишлаш

Машғулот ўтқариш жойи: ўқув устaxonаси.

Жиҳозлар ва ускуналар, материаллар: санъат столи, тикилган блузкалар намуналари, гулли ва гулсиз материаллар, елимли қотирма, махсус машина, дазмол, ип, игна, қайчи, сантиметр, лента.

Дарсинг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги: қаламтасвир ва ранг тасвир, чизмачилик, ТТЗБТ, ТТЗБК.

Тарқатма материаллар: тестлар, слайдлар, йўриқнома.

Машғулотнинг бориши

II Ташкилий қисм.

Саломлашиш талабалар давоматини аниқлаш, иш ўринлари ва амалий хонасининг санитария гигиена ҳолатини кўздан кечириш. Машғулотни ўтишдан олдин режа билан таништирилади.

Режа

1. Аёллар блузкасини тикиш технологияси.

2. Аёллар блузкасида технологик жараён кетма-кетлигининг бажарилиши .

3. Аёллар блузкаси майда бўлақларига ишлов бериш ва тикиш.

Сўнгра талабаларга фаоллаштирувчи саволлар берилади.

1. Аёллар блузкаларини тикишда қандай матолардан фойдаланилади?

2. Енг тикиш технологияси қандай?

3. Аёллар блузкалари неча бўлақдан иборат?

4. Ёқани тикиш технологияси қандай?

5. Аёллар блузкаларига қандай тақилма турларидан фойдаланилади?

Талабаларни фаоллаштириб жавоблар тингланади. Мустақил фикрни эшитишни ташкил қилади. Йўл-йўриқ ва тавсиялар беради. Талабаларнинг ишлашлари учун зарур дидактик қўлланмалар, йўл-йўриқ кўрсатма хариталар, илмий адабиётлар, стол, доска, таълимнинг техник воситалар мавжуд бўлган ўқув устахонасида ўтказилади.

Янги мавзунинг баёни:

Аёллар блузкалари турлари, ассортименти, классификацияси, энг турлари ва тикишда учрайдиган майда бўлакчалар, уларга технологик ишлов бериш жараёнини тушунтирилади, бажариладиган ишлар кетма-кетлигини баён қилади.

Талабалар ушбу мавзунинг ўрганиш жараёнида қуйидаги амалий кўникмаларни эгаллашлари керак.

- ёқани тайёрлаб олиш;
- энг тайёрлаш;
- блузканинг тақилма ва безакларини тикиш;
- блузкалар конструкциясини ишлаб чиқиш;

Талабаларнинг ўрганиш давомида шаклландирган назарий ва амалий билимлар:

- аёллар блузкалари турлари, ассортименти, классификацияси;
- ёқани тикиш технологияси;
- энг тикиш технологияси;
- блузканинг тақилма ва безакларини тикиш;
- блузкалар конструкциясини ишлаб чиқиш.

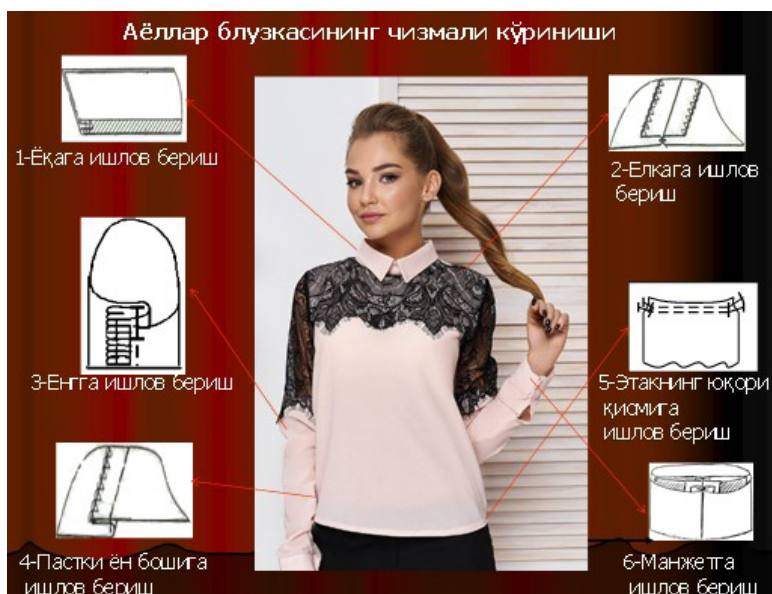
Ўқитувчи томонидан мавзу доирасидаги асосий маълумотлар берилади сўнгра талабалар кичик гуруҳларга бўлинади. Ўқитувчи талабаларга машғулотнинг умумий мазмуни ва уни ўтказиш тартибини тушунтиради машғулотларини морфологик матрица технологиясида ва ижодий топшириқларни қўлаб амалга оширилади.

Аёллар блузкасининг ёқалари конструктив жиҳатдан ёқаларга ажратилади. Газлама

турига қараб уларга елимли қотирма қўйилади. Остки ёқанинг тескари томонига қотирма материални клейли томонини, четки қирқимларига 0,5-0,7 см. етказмай намланган мато ёрдамида дазмоллаб ёпиштирилади. Остки ёқага керакли шакл бериш учун қотирма томонидан ёқа ўртасидан бошлаб қотирма ва қайтарма қирқимлари бўйлаб олдин бир томонга кейин иккинчи томонга остки ёқа чўзиб дазмолланади. Бунинг учун остки ёқа кўтармаси қирқимини ишловчи томонга қаратиб қўйиб, намлаб кўтарманинг ва қайтарманинг қирқимлари тортиброқ турилади ва ёқа учларини ишловчидан четга чиқариб турилади. Остки ёқани андозага биноан аниқлаб бўр билан чизилади ва керакмас жойларини қирқиб текисланади. Остки ёқа шаклига мўлжаллаб, ҳар бир устки ёқа алоҳида, тескари томондан аниқланади ва қирқиб текисланади. Остки ёқа ўнги томонини юқорига ва унинг устига устки ёқа ўнгини пастга қаратиб қўйилади ва қирқимларини остки ёқа қирқимлари билан текисланади. Учала томонига 0,7 см. кенгликда ағдарма чок билан тикилинади. Тикилган ёқани бурчакларидан тикилган чокка 0,1-0,2 см. етказмай кесиб чиқамиз. Ёқани ўнгига ағдариб, бурчакларини тўғрилаб устки ёқадан 1-2 мм кенгликда кант чиқариб, остки ёқа томонидан ёқани зийи кўкланади ва дазмолланади. Ёқани четки қирқимларини 0,5 см кенгликда безак ва баҳяқатор юргизилади.

Энг қирқимларини ўнгини ичкарига қаратиб қўйилади ва тескари томонидан 1 см чок ҳақи ҳисобида тикилади. Тикилган чоклар газламанинг тескари томонига намланган мато билан дазмолланади. Дазмол қилинган энг қирқимларини махсус машина ёрдамида йўрмаланади.

Этак қисмини тикишда орқа ва олди бўлаклар этак қисмларини ўнгини ичкарига қаратиб қўйиб ён қирқимлари четидан 1-1,5 см тикилади. Тикилган ён қирқимлари орқа бўлакка қаратиб дазмолланади. Тикиб дазмол қилинган ён қирқимлари махсус машина ёрдамида йўрмаланади. Орқа ва олд юқори

қирқим четларидан 0,5 см ичкарида биринчи баҳяқатор юритилади. Баҳяқатордан 0,5 см ичкаридан иккинчи баҳяқатор юритилади. Иккала баҳяқаторларнинг остки иплари тортилади ва бурмалар текисланади.

Морфологик матрица технологияси ёрдамида аёллар блузкасини тикиш кетма-кетлигини тузиш майда бўлакларни тайёрлаш бўйича кичик гуруҳлар ижодий топшириқларни бажаради.

1-гуруҳ. Ёқага ишлов бериш

Белги	Кўриниш 1	Кўриниш 2	Кўриниш 3	Кўриниш 4
Кўриниш шакли	Қайтарма	Тик ёқа	Шолл	Адип қайтармали қайтарма ёқа
Материал	Вилур	Адрас	Хонатлас	Креп
ранги	Оқ, қора	Яшил, оқ	Камалак ранг	Қора
Ўлчами	Сантиметр	Қарич	Чизғич	Метр
Бирлаштириш	Икки ипли тикув машинада	Елимли	Бир ипли занжир симон машинада	Қўлда, қавик қатор
Кийиш учун қулайлиги	Ихчамлиги учун	Ёпишиб турганлиги учун	Шоллвий кўриниши учун	Чиройли кўриниши учун
Қўшимча безаги	Тасма	Безак бейка	Тўрмато	Вишивка

2-гуруҳ. Енгга ишлов бериш

Белги	Кўриниш 1	Кўриниш 2	Кўриниш 3	Кўриниш 4
Кўриниш шакли	Реглан	Ўтқазма	Яхлит бичилган	Икки чокли енг
Материал	Вискоза	Адрас	Хонатлас	Женси
ранги	Қизил, оқ	Сарик, оқ	Камалак ранг	Кўк
Ўлчами	Қарич	Чизғич	Сантиметр	Метр
Бирлаштириш	Икки ипли тикув машинада	Елимли	Бир ипли занжирсимон машинада	Қўлда, қавик қатор
Кийиш учун қулайлиги	Эксплуатация учун қулай	Ихчамлиги учун	Миллийликни акс этириш учун	Кўриниши учун
Қўшимча безаги	Безак тошлар	Аппликация ва гажим	Тўрмато	Вишивка

3-гурух. Блузкага безак бериш

Белги	Кўриниш 1	Кўриниш 2	Кўриниш 3	Кўриниш 4
Кўриниш шакли	Классик	Авангард	Романтик	Кундалик
Материал	Лавсан	Трикотаж	Шифон	Пахта
ранги	Оқ, қора	Яшил, кулранг	Оқ	Кўк
Ўлчами	Қарич	Чизғич	Сантиметр	Метр
Бирлаштириш	Икки ипли тикув машинада	Елимли	Бир ипли занжирсимон машинада	Қўлда, қавиқ қатор
Кийиш учун қулайлиги	Кенглиги учун	Ихчамлиги кўриниши учун	Миллийликни акс этириш учун	Чиройли кўриниши учун
Қўшимча беаги	Безак тошлар	Апликация ва гажим	Вишивка	Тўрмато

Талабалар ўзларига керакли топшириқларни онгли гуруҳларда бажарадилар.

Гуруҳ билан ишлаш қодалари Гуруҳ аъзоларининг ҳар бири

- ўз шерикларининг фикрларини ҳурмат қилишлари лозим;
- берилган топшириқлар бўйича фаол, ҳамкорликда ва масъулият билан ишлашлари лозим;
- ўзларига ёрдам керак бўлганда сўрашлари мумкин;
- ёрдам сўраганларга кўмак беришлари лозим;
- гуруҳни баҳолаш жараёнида иштирок этишлари лозим;
- “Биз бир кемадамиз, бирга чўкамиз ёки бирга қутиламиз” қоидасини яхши билишлари лозим.

Блиц-сўров методи орқали талабаларни ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ташкил этишга, мантикий фикрлашга, ўрганаётган предмети асосида хилма-хил фикрлар, маълумотлар ичидан кераклигини танлаб олишни, шу билан бир қаторда, ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш ва уларга ўз фикрини ўтказа олиш ҳамда ўз фаолияти, кунини режалаштира олишни ўргатишга қаратилган. Ушбу метод орқали талабаларга тарқатилган қоғозларда кўрсатилган ҳаракатлар кетма-кетлигини ав-

вал якка тартибда мустақил равишда белгилаш, кичик гуруҳларда ўз фикрини бошқаларга ўтказа олиш ёки ўз фикрида қолиш, бошқалар билан ҳамфикр бўла олиш каби кўникмаларни шакллантирилади.

Кичик гуруҳлар ишини баҳолаш

1. Ўқитувчи кузатувлар асосида, алоҳида гуруҳ аъзоларининг индивидуал ютуқларини ҳам, гуруҳ бажарган умумий ишни ҳам баҳолайди. Бу иккала баҳонинг ўртача қиймати натижани беради. Бу усул ўқитувчининг кузатиш қобилиятига жуда юқори талаблар қўяди.

2. Гуруҳнинг алоҳида аъзолари бошқа барча гуруҳ аъзоларининг индивидуал ютуқларини баҳолайди. Барча баҳоларнинг ўртача қиймати ҳар бир киши учун алоҳида индивидуал баҳони беради. Бу усул талабаларда ўз-ўзини баҳолаш компетенцияларнинг ривожланишига кўмаклашади ва ўқитувчининг баҳолашга мувозанатни кўрсатади.

3. Ҳар бир гуруҳ аъзоси гуруҳнинг умумий натижаси учун баҳо олади. Бу усул адолатсизлик хавфини келтириб чиқаради, чунки унда индивидуал бажарилган иш ҳисобга олинмайди. Бироқ, бу усул шунингдек, ҳамкорликдаги иш учун масъулият ҳиссиётини ҳам кучайтириш мумкин.

4. Гуруҳ ўзини ўзи баҳолайди ва уни ўқитувчи ўзининг баҳоси билан солиштира-

ди ҳамда якуний натижани чиқаришда 50 % га ҳисобга олади. Бу усул талабаларни баҳолаш билимдонлигига ўргатиш учун қўл келади.

5. Гуруҳда иш якунлангандан сўнг гуруҳ иши мазмуни ёзма равишда текширилади ва бунинг учун ҳар бир талаба индивидуал баҳо олади.

6. Тест топшириқлари учун алоҳида белгилардан олинган ва гуруҳнинг умумий натижаси баҳосидан олинган ўртача қиймат якунда ҳар бир гуруҳ аъзоси учун алоҳида баҳони беради.

Икки усул ҳам аниқ шароитларни яратади, бироқ гуруҳдаги иш жараёнини эътиборга олмайди ва гуруҳдаги ҳамкорликка халақит қилиш мумкин.

Агар таълим олувчига ушбу хусусиятлар шакиллантирилмаса шахс имкониятлари рўёбга чиқмайди шунинг учун ҳам таълим технологиялари ва методлари талабанинг мавжуд имкониятларини тўла рўёбга чиқишига қизиқиш, уйғониш мустақил ўрганишга ҳавас орттиришига йўналтириш лозим. Биз морфологик матрица методдан фойдаланиб, талабаларнинг мустақил ўрганишига қаратилган дарс ишланмасини келтирдик.

Ўқитувчи улар тиккан ҳар хил ёқа, энг, манжетларини таҳлил қилиб якуний суҳбат ўтказди ва келгусида қайси жиҳатларига эътибор бериш кераклигини айтиб ўтади.

Аёллар блузкасини тикиш кетма-кетлигини тузиш, майда бўлақларни тайёрлаш бўйича ижодий топшириқларни бажаради.

Техника ва меҳнат хавфсизлиги ҳамда – санитария гигиена қоидалари ёқа, энг, манжетини тайёрлаш тартиби ва иш жараёнида йўл қўйиладиган нуқсонлар ҳамда уларни бартараф этиш йўллари ҳақида маълумот беради. Гуруҳларнинг ҳар бирига ижодий топшириқлар берилади. Гуруҳлардаги ҳар бир талабага кичик ижодий топшириқлар берилади. Ёқа, энг, блузкани тикиш учун талабаларнинг ҳар бир гуруҳларга мато ва технологик хариталар берилади. Гуруҳ етакчиси ишларни тақсимлайди. Бичиш-тикиш

ишларини бажариш учун вақт белгилайди. Ўқитувчи талабалар ишини кузатиб туради. Ишни сифатли бажарган талабалар рағбатлантирилади. Ҳар бир гуруҳ талабалари тайёр бўлган ёқаларни, энгларни, манжетларни, блузкани белгиланган вақт давомида тайёрлашлари керак. Ўқитувчи тайёр ёқа, энг, манжет, тайёр блузкаларни текшириб уларни маълум мезон асосида баҳолайдилар. Топшириқни бажаришда ижодий ёндашув ҳам алоҳида баҳоланиши керак. Ишни тайёрлаётганда талаба ижодий иш маҳсули сифатида бирон маҳсулот ёки композиция яратади. Талабалар бажарган ишни баҳолаш орқали уларнинг мустақил ва ижодий қобилиятлари ҳақида ҳам маълумотга эга бўлиши мумкин. Талабалар ишини қуйидаги тарзда баҳолаш ҳам мумкин: талаба ишини бажара олмади, қониқарсиз (55%дан паст), қониқарли (56-71%), яхши (72-85%), аъло (86-100%) даражада бажаради.

Якуний қисм.

Гуруҳ талабалари тўплаган баллар эълон қилиниб, ғолиб гуруҳ рағбатлантирилади. Баҳолаш мезонлари ўқув мақсадларига қай даражага эришилганлигини англаувчи кўрсаткич бўлиб, у сонлар (“5”, “4”, “3”, “2”) билан ифодаланади. Бажарилган ишларнинг ютуқ ва камчиликлари таҳлил қилинади, йўл қўйилган хатоликлар сабаблари аниқланади ҳамда бартараф этиш йўллари тушунтирилади. Уйга бажариш учун топшириқ берилади. Лаборатория хонасидаги нарсалар йиғиштирилиб, тартибга келтирилади.

Дарсни ушбу метод асосида ташкил этилиши фан бўйича таълим олувчиларнинг мустақил ўрганиш ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга, топшириқларни мустақил режалаштириш, амалга ошириш ва баҳолаш каби кўникмаларини шакллантиришга имкон яратади. Ўқув материали эса чуқур ва мукамал тарзда асосли эгалланади.

Мана шу морфологик матрица усули қўлланилганда талабаларнинг билим олиш фаолияти фаоллашади, ўз фикрини мус-

такил баён эта олади, амалий кўникмалари ривожланади.

“Лойихалаш” ўқув курсидан ташкил этиладиган машғулотларда ҳар бир талабанинг олдида бошқарувга оид савол (топширик) ёзилган хатжилд (конверт) қўйилади. Талабалар хатжилдда кўрсатилган саволга мустақил жавоб излайди. Бундан ташқари, талабаларнинг ўзаро ҳамкорликда ечишлари учун қуйидаги мазмундаги муаммоли топширик берилиши мумкин: **“Сиз замонавий кийимларнинг турларини такомиллаштириш бўйича нималарни таклиф қилган бўлар эдингиз?”**

Тасаввур қилиб кўрингчи! Сиз аёллар устки кийимларини яратганингизда унга яна қандай кўшимча янгиликлар таклиф этган бўлардингиз? **Сиз таклиф этаётган** янгилик қандай таъсир қилган бўлар эди? Бўлса ифодалаб беринг.

Бундай топшириқлар талабаларда катта қизиқиш уйғотади. Уни ечишда гуруҳ аъзолари ўзаро маслаҳатлашади ва фикр алмашади. Натижада уларда нафақат амалий ўқув кўникмалари, балки коммуникатив кўникмалар, бағри кенглик ва ҳамкорлик фазилатлари ҳам ривожланади. Айниқса, машғулотлар жараёнида талабалар билан биргалликда тузилган кроссвордлар, ребуслар, бошқотирмалардан кенг фойдаланиши уларнинг билимларини янада мустаҳкамлашга, хотирасини ривожлантиришга, диққат эътиборини кучайтиришга хизмат қилади.

Тарбиявий, психологик характердаги масалаларни ҳал этишда “Лойихалаш” ўқув курсига оид энг содда атамалар, шунингдек анча мураккаб тушунчалардан фойдаланиб, тузилган кроссворд, ребус ва бошқотирмалар энг мақбул ҳисобланади. Бошқотирмаларни тузишда талабаларнинг имкониятларини ҳисобга олиш керак. Бу таълимни табақалаштириш ва индивидуаллаштиришга ёрдам беради.

Билимларни баҳолашнинг ўзига хос тизими, дарсларни ташкил этишнинг ностандарт шакллари, фанлараро алоқадорликдан кенг фойдаланиш, таълимнинг касбий йўналганлигини таъминлаш ўқув материални кўргазмалар мисоллар билан бойитиш ўқув фаолиятини янада фаоллаштиради, талабаларнинг мустақил таълим олиши ва ўзини ўзи назорат қилишига рағбат уйғотади.

Синов дарсларида ўзаро назорат методидан кенг фойдаланиш мумкин. Бунда мавзунини жуда яхши ўрганган талаба бошқаларнинг билимини баҳолайди, ўқитувчи эса унинг баҳолаши қанчалик холис эканини текшириб кўради. Бу эса, шаксиз ҳар бир талабага ўқитувчи томонидан кўрсатилган ҳурмат ҳисобланади. Ҳозирги вақтда ўқитувчи ва талабанинг самимий ўзаро ҳамкорлигисиз замонавий дарсларни самарали ташкил этиб бўлмайди.

Таълим жараёнида талабаларнинг индивидуал қобиляти ва ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиш муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Сайдахмедов Н., Очилов А. Янги педагогик технология моҳияти ва замонавий лойихаси. Тошкент, 1999. –Б.7-8.
2. Қажумова Ф.Э., Ф.И.Нурматова. Ўқитишда ноанъанавий методлардан фойдаланиш. Касб-ҳунар таълими илмий-услубий журнал. Т., 2007. №5. 13 б.
3. Олимов Қ.Т., Джалолова Д.Ф. ва бошқалар. Педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. “Фан ва технологиялар” Тошкент., 2013 й.
4. De Corte, E. 2000. Marrying theory building the improvement of school practice: a permanent challenge for instructional psychology. Learning and instruction (Tarrytown, NY), vol. 10, p. 249-256.
5. Edelman, D.; Tippelt, R.: Kompetenz – Kompetenzmessung: ein kritischer Überblick. In: Durchblick 2004 Heft 3 S. 7-10
6. Hortsch, H.: Merkblätter zur Didaktik der Berufsbildung. Dresden 2005.
7. Kersten, Steffen: Zur Erarbeitung von Prüfungsaufgaben in der berufstheoretischen Ausbildung- In: Dresdner Beiträge zur Berufspädagogik Heft 29 Handreichung für die Ausbildung zum/zur Chemisch-technischen Assistenten/in. Dresden 2009, S. 169-176

РАЗВИТИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВОСПИТАТЕЛЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

А.Д.ЮСУПОВ

Соискатель Института переподготовки и повышения квалификации руководи-
телей и специалистов системы дошкольного образования

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития методической компетентности педагога-воспитателя ДОО. Выделены компоненты структуры методической компетентности. Толкование термина “компетентность” в различных научных источниках.

Ключевые слова: компетентность, педагог-воспитатель дошкольно образовательной организации, условия развития методической компетентности.

Annotation. This article discusses the development of the methodological competence of the teacher-educator of early childhood care. The components of the structure of methodological competence are highlighted. Interpretation of the term “competence” in various scientific sources.

Key words: competence, teacher educator of preschool educational organization, conditions for the development of methodological competence.

Аннотация. Мазкур мақолада мактабгача таълим муассасалари педагог кадрларини методик компетенцияни ривожлантириш тўғрисидаги муаммолар назарда тутилган, методик компетенция тузилмаси компонентлари ажратилган. “Компетентлик” термининг маноси турли илмий манбаалар орқали ёритилган.

Калит сўзлар: компетентлик, мактабгача таълим ташкилоти педагог-тарбиячиси, методик компетентликни ривожлантириш учун шароитлар.

В нашей стране реализуются широкомасштабные реформы по организации инновационной системы дошкольного образования, направленной на коренное совершенствование системы дошкольного образования, внедрение эффективных форм и методов образования и воспитания с учетом передового зарубежного опыта. В Концепции развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года определены такие приоритетные задачи, как «создание условий для всестороннего интеллектуального, нравственно-эстетического и физического развития детей дошкольного возраста, внедрение в систему дошкольного образования инноваций, передовых педагогических и информационно-коммуникационных технологий, направленных на развитие методической компетентности педагога воспитателя и образования детей дошкольного возраста в соответствии с государствен-

ными требованиями дошкольных образовательных организаций.

На сегодняшний день возрастает значимость развития методической компетентности педагога дошкольного образования являющаяся составной частью системы непрерывного образования, увеличиваются запросы науки и практики в раскрытии особенностей повышения квалификации педагогических работников в самих учреждениях образования.

В словарях иностранных слов понятие «компетентный» толкуется как обладающий компетенцией – кругом полномочий какого-либо учреждения, лица или кругом дел, вопросов, подлежащих чьему-либо ведению, Competent (франц.) – компетентный, правомочный. Competens – (лат.) – соответствующий, способный. Competere – требовать, соответствовать, быть годным. Competence (англ.) – способность (компетенция).

Понятие же «ключевые компетенции» было введено в употребление в начале 90-х гг. XX века работающей под эгидой ЮНЕСКО с Международной организацией труда и с тех пор стало определять требования к подготовке кадров в профессиональной школе. В психолого-педагогической литературе при рассмотрении процесса формирования и развития профессионализма используются два понятия: «компетенция» и «компетентность».

Появление понятия «компетентность» обусловлено широтой его содержания, интегративностью его характеристики, объединяющей такие понятия как «профессионализм», «квалификации», «профессиональные способности».

В современной педагогической науке существует многообразие трактовок понятий «компетентность»: совокупность знаний и умений, определяющих результативность труда; объем навыков выполнения задачи; комбинация личностных качеств и свойств; комплекс знаний и профессионально значимых личностных качеств; вектор профессионализации; единство теоретической и практической готовности к труду; способность осуществлять сложные культуросообразные виды действий и др. Термин «компетентность» обычно употребляется применительно к лицам определенного социально-профессионального статуса и характеризует меру соответствия их понимания, знаний и умений реальному уровню сложности выполняемых ими задач и решаемых проблем.

«Компетентность» и «компетенция» являются взаимодополняемыми и взаимобусловленными понятиями: компетентный человек, не обладающий правомочиями (компетенцией), не может в полной мере и в социально значимых аспектах ее реализовать. Такое понимание отражено в определении А.С. Белкина, характеризую-

щего «Компетенции как совокупность того, чем человек располагает, а компетентность – как того, чем он владеет». В основе профессиональной деятельности лежит способность использовать имеющиеся, умения и навыки на практике. Психолого-дидактические конструкты, которые позволяют использовать комплекс имеющихся знаний, умений и навыков в области профессиональной и социальной деятельности, получили название компетенции. Компетенции лежат в основе профессиональной компетентности специалиста. Что в свою очередь определило что **Методическая компетенция** это самостоятельная разработка и нахождение путей решения проблем; умение самостоятельного получения информации; умение извлекать пользу из опыта; умение работать с научно-методическими документами; проявление самоконтроль и самодисциплины; развитый сенсомоторный потенциал. Методическая деятельность педагога воспитателя ДОО осуществляется как специально-научная деятельность, направленная на получение новых продуктов – новых методов и средств научного исследования».

Современная ситуация в образовании ставит педагога в принципиально новые условия, для которых характерны отсутствие жесткой регламентации педагогической деятельности, значительное расширение информационного поля, модернизация социальных функций педагога, развитие индивидуальности, готовность к принятию решений, мобильность применения профессиональных качеств.

В структуре методической компетентности ученые выделяют следующие компоненты:

- личностный,
- деятельностный,
- познавательный (когнитивный) и др.

Личностный компонент методической компетентности воспитателя дошкольного образовательной организации мы соотносим с умениями, связанными с психологической стороной личности педагога: коммуникативные, перцептивные, рефлексивные.

Деятельностный компонент включает в себя накопленные профессиональные знания и умения, умение актуализировать их в нужный момент и использовать в процессе реализации своих профессиональных функций. Также он предполагает овладение воспитателем исследовательскими и творческими умениями.

Познавательный компонент основывается на умениях, составляющих теоретическую подготовку педагога воспитателя;

- аналитико-синтетические (умение анализировать программно-методические документы, выявлять методические проблемы и определять пути их решения, умение классифицировать, систематизировать методические знания);
- прогностические (умение прогнозировать эффективность выбранных средств, форм, методов и приемов, умение применять методические знания, умения, навыки в новых условиях);
- конструктивно-проектировочные (умение структурировать и выстраивать процесс обучения, отбирать содержание и формы проведения занятий, подбирать методики, методы и приемы, умение планировать методическую деятельность).

В ходе исследования были определены педагогические условия развития методической компетентности воспитателя дошкольного образовательной организации в процессе его педагогической деятельности:

- развитие ценностного отношения к педагогической деятельности на основе интеграции личностной позиции педагога-воспитателя и имеющихся у него общекультурных, психолого-педагогических, методологических и методических знаний, актуализации его индивидуального опыта;
- осуществление дифференцированного целостного методического сопровождения деятельности воспитателя, которое имеет аналитический характер, а его результаты – диагностическую направленность, и предусматривает выработку педагогических умений и навыков, необходимых для самостоятельного осуществления педагогической деятельности (самоорганизация, саморегуляция);
- рефлексия педагогических действий на разных этапах деятельности (самоанализ и самооценка).

Развитие методической компетентности – процесс, продолжающийся всю профессионально-педагогическую деятельность педагога воспитателя ДОО, поэтому определить временные рамки этапов формирования методической компетентности не представляется возможным. Вместе с тем, исходя из задач методической работы по повышению квалификации педагогических работников и соотнеся этапы с уровнями сформированности методической компетентности, можно выделить *3 уровня развития методической компетентности воспитателя ДОО:*

- начальный или базовый (развитие происходит на имеющемся уровне методической компетентности в индивидуальном режиме методического сопровождения);
- основной или продуктивный (воспитатель – деятельностный участник методической системы дошкольного

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAZMUNI, METOD VA VOSITALARINI MODERNIZATSIYALASHNING DIDAKTIK PRINSIPLARI

N.S.XO‘JAYAROVA

Qarshi Davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ta‘lim mazmunini modernizatsiyalash, pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘qituvchining kasbiy bilim tayyorgarligini oshirish va yuqori natijaga erishish samaradorligi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: sevilizatsiya, modernizatsiya, o‘quv faoliyati, parametr, texnologiya, metod, vosita.

Аннотация. В этой статье раскрыто модернизация содержания обучения, внедрения педагогических технологий. развития готовности профессиональных знаний учителей и достижения высоких результатов.

Ключевые слова: цивилизация, модернизация, деятельность обучения, параметр, технология, метод, способ.

Annotation. In this article is written about non to modernize the meaning of the education, to create pedagogical technologies, to develop professional knowledge of the teacher and non to reach the highest result.

Key words: civilization, modernization, the activities of teaching, parameter, technology, method, means.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta‘lim mazmunini yangilash, o‘qituvchining kasbiy bilim va tayyorgarligini oshirish, o‘quvchilarning shaxsiy tajribalarini boyitish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash sohasida keng ko‘lamli izlanishlar amalga oshirilmoqda. Bularning barchasi zamonaviy maktab ta‘limining umumiy yo‘nalishini belgilash, dunyo miqyosida uning rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatadigan omillarga keng yo‘l ochish imkonini beradi.

Ta‘lim mazmunini modernizatsiyalash, unga mos pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish o‘quv jarayoni sifati va samaradorligini oshirish maqsadida o‘quvchilarga differensial bilim berish, ta‘lim mazmunini integrallashtirish, o‘quv qurollari tizimini joriy etish, o‘qitishning yangi shakl, metod va texnologiyalarini qo‘llash, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi va bilimlarini nazorat qilish kabilar ta‘limning muvaffaqiyatini ta‘minlash imkoniyatini beradi.

Yoshlar ta‘lim-tarbiyasini takomillastirish, ularga berilayotgan ta‘lim mazmunini kengroq boyitish va ta‘lim uzluksizligini ta-

minlab berish uchun yangidan-yangi qonunlar va hujjatlar qabul qilinmoqda, zamonaviy pedagogik texnologiyalar yaratilmoqda.

Yangicha yondashuv, yangicha fikrlash asosida o‘qitish jarayonida o‘quvchilar faoliyatining samarali shakl va uslublari, ularning mustaqil ishlarini tashkil qilish kerak. Bunda mustaqil topshiriqlar o‘quvchilarni o‘ylashga, har tomonlama fikr yuritishga, berilgan topshiriqlarni o‘z hayotiy tajribalariga asoslanib hal etishga o‘rgatadi.

Ta‘lim mazmunini isloh qilish uni modernizatsiyalash bilan izohlanadi. O‘quv dasturlari, davlat ta‘lim standartlari, o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularni shaxs sifatida kamol toptirish va mustaqil yo‘llash nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqilishi lozim.

An‘anaviy ta‘lim tizimi shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limga nisbatan o‘quvchini uzluksiz rivojlantirish sohasida bir qadar kam-mahsul hisoblanadi. Chunki unda o‘quv jarayonining markazida o‘quv materiali turadi. Shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv, jarayonida esa o‘quvchi shaxsi markaziy

o‘rin egallaydi. Shaxsga yo‘naltirilgan rivojlantiruvchi ta‘limning maqsadi o‘quvchi shaxsini to‘laqonli, uzluksiz va maqsadga muvofiq tarzda aqliy intellektual, jismoniy, ma‘naviy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan. Ta‘limning shaxsga yo‘nalganlik xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi: mustaqillik, o‘ziga xoslik, o‘z-o‘zini tatbiq etuvchanlik, ijodkorlikka undovchilik, shakllantiruvchilik, yo‘naltiruvchanlik, fikriy ijodkorlik, ta‘sirchanlik, tanqidiylik, ifodalilik, dalillay olishni shakllantirishida. Bu jarayonda o‘quvchi shaxsida o‘zi va o‘zgalarning hayotiga yuksak ma‘naviy, madaniy nuqtai nazardan turib yondoshish sifatleri qaror topadi. Yuqorida aytilgan fikrlar o‘qituvchiga ham aloqadordir.

Shaxsga yo‘naltirilgan rivojlantiruvchi ta‘lim jarayonini tashkil etishda o‘qituvchi o‘z qarashlari, nuqtai nazari, kasbiy mahoratini namoyon qiladi. Bunda pedagogning kasbiy bilimdonligi, layoqatligi katta ahamiyatga ega.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonida o‘quvchini uzluksiz rivojlantirish va barkamol shaxs sifatida shakllantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak:

- o‘quvchilar individual bilish faoliyatlarining mavjud darajasini aniqlash va mazkur o‘quv-biluv jarayonida ushbu ko‘nikmalarni izchil rivojlantirish tizimini belgilab berish;
- 11-sinfni bitirayotgan har bir o‘quvchining qiziqishi, individual ta‘lim olish va kasb-hunar egallash yo‘nalishlarini aniqlash;
- o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularga differensiyalashtirilgan o‘quv materiallari ta‘limiy topshiriqlarini taqdim etish;
- shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonida o‘quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma, malakalarni tashxislash va nazorat qilish mexanizmini ishlab chiqish hamda amaliyotda qo‘llash.

Olingan natijalarni nazorat qilish, o‘quv-biluv jarayoni mazmunini tabaqalashtirish

shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim jarayonida alohida ahamiyatga ega. Bu masalalarni muvaffaqiyatli yechish uchun o‘qituvchilar o‘quvchi shaxsini uzluksiz rivojlantirish haqidagi zamonaviy pedagogik nazariyalarni chuqur egallagan bo‘lishlari lozim.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayoni va undan tashqari mashg‘ulotlarda o‘qituvchi har doim o‘quvchilarning individual xususiyatlarini yaxshi bilgani holda ularning o‘ziga xos imkoniyatlarini aniq hisobga olishi talab etiladi. Shuni alohida qayd etish zarurki, tarbiyaviy yo‘nalish ta‘lim jarayonida o‘quv predmetlari mazmuniga asoslanadi. O‘quvchi-yoshlarga ta‘limning inson, jamiyat va tabiat haqidagi bilimlarni berish vazifasi bilan tarbiya vazifalari ham chambarchas bog‘liq holda amalga oshirilmoqda. Bu esa o‘quvchi-yoshlarga o‘ziga xosliklarni namoyon etish, hayot tarzi, jamiyatdagi o‘z o‘rnini topish hamda ijtimoiy mas‘uliyat hissini tarbiyalash imkonini bermiqda.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayoni samaradorligini ta‘minlash uchun yangicha pedagogik tafakkur asosida yo‘lga qo‘yilgan o‘quvchi hamda o‘qituvchi hamkorligiga alohida e‘tibor qaratish talab etiladi. Ta‘lim jarayonida o‘quvchilarni fikrlashga undovchi o‘quv elementlarining miqdori juda kam. Ona tilining boyliklari, ifoda imkoniyatlari aksariyat hollarda o‘zlashtirilmay qolib ketmoqda. Bitiruvchilarda muloqot madaniyati ko‘nikmalari yetishmaydi. Ilmiy jihatdan aniq va tabiiy tarzda yondashgan holda ta‘lim mazmunini tanlash lozim. Buning uchun fan-texnika taraqqiyoti bilan bir qatorda o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatini ham aniq hisobga olish kerak.

Muhim parametrlardan yana biri istiqbolda oilada ta‘lim berish, o‘z-o‘zini shakllantirish mustaqil ta‘lim mazmuni nuqtai nazaridan qanday bo‘lishi kerak, degan savollarga ham javob izlash vaqti kelganligini alohida ta‘kidlash lozim.

Yana bir parametr masofadan turib ta‘lim

berish va televizion o'quvlari mazmunini aniqlash ham muhim ahamiyatga ega. Yangi axborotlar sivilizatsiyasi davrida sanitar-gigiyenik me'yorlarga tayanish zarurmi? Albatta, lekin sanitar-gigiyenik talablardan kelib chiqqan holda ta'lim mazmuni qanday bo'lishi kerak?

Uy vazifalarining hajmini belgilashda nimalarga rioya qilish lozim, degan savollarga javob izlanmoqda.

Bugungi kunda uy vazifasi sifatida berilayotgan topshiriqlarning hajmi mutlaqo sanitar-gigiyenik talablarga javob bermaydi.

Sinfdagi o'quv materialining mazmunidan kelib chiqqan holda o'qituvchilar hamda ota-onalarga o'quvchilarni uyda o'qitish uchun topshiriqlar tanlashga yo'naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqish lozim. O'qituvchi esa o'quvchining oiladagi bo'sh vaqti budjetidan kelib chiqqan holda uy vazifasining hajmini belgilab berishi maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, sinfdan ishlangan shunga o'xshash topshiriqni o'quvchilar qancha vaqtda bajarishlariga qarab ham o'qituvchi o'z yo'nalishini belgilashi lozim. Sanitar-gigiyenik talablardan kelib chiqqan holda, matematika bilan musiqaga yoki tarix bilan geografiyaga bir xil vaqt ajratish kerakmi? Bu soatlarning har birida qaysi o'quv predmetidan o'quvchiga qanday hajmdagi o'quv materialini taqdim etish mumkin? Differensial ta'lim berishga ixtisoslashgan maktablar kerakmi?

O'quvchilarga o'z qiziqishlari, qobiliyat va iqtidorlaridan kelib chiqqan holda ta'lim berish shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etishning muhim shartidir. O'quvchining o'quv-biluv, jismoniy hamda ijtimoiy faolligini ta'minlovchi stimullar, vositalar, individual ta'lim olish yo'llarini belgilovchi ta'lim variantlarining qurilishi, shuningdek, o'quv jarayonining keng, serqirra ko'p faoliyatlilikka asoslangan ta'lim maydonini tashkil qilish kerak. Bunda o'quvchilar o'zlari uchun ma'qul bo'lgan individual faoliyat turini tanlash imkoniyatiga

ega bo'ladilar.

Ta'lim jarayonida o'quvchi u yoki bu o'quv materialini o'zlashtirishda orqada qolayotgan bo'lsa, unga samarali yordam ko'rsatishning yo'llarini aniq belgilab olish lozim. Bunday sharoitda eng yaxshi tuzatish choralari ham qo'llash kerak.

Nazorat va baholashning qulay, maqbul variantini vujudga keltirish ham o'z yechimini kutayotgan dolzarb muammolardandir. Ta'lim mazmunini modernizatsiyalashni amalga oshirishda o'qituvchi quyidagi bir qator didaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida har bir o'quv predmetini o'qitishda qo'llaniladigan innovatsion usullar va texnologiyalarning samaradorlik darajasini tahlil qilishi va ularning o'quvchilarni intellektual-ma'naviy darajasining o'sishiga xizmat qilishini ta'minlash;
- ta'lim jarayoni subyektlari bu jarayonda ta'lim samaradorligiga erishishdan manfaatdor bo'lishlari uchun mazkur jarayonga modulli o'qitish texnologiyalarini joriy etish;
- ta'lim jarayoniga shaxsga yo'naltirilgan o'quv-tarbiya jarayonini tatbiq etish va o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini ushbu maqsadni amalga oshirishga qaratilgan holda rivojlantirish;
- ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsining intellektual-ma'naviy rivojlanish darajasining munosib baholanilishiga erishish.

Demak, bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim mazmunini yangilash, o'qituvchining kasbiy bilim va tayyorgarligini oshirish, o'quvchilarning shaxsiy tajribalarini boyitish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash sohasida keng ko'lamlil izlanishlar amalga oshirilmoqda. Bularning barchasi zamonaviy maktab ta'limining umumiy yo'nalishini belgilash, ta'lim mazmuni, metod va vositalarini iqtisodiyot, taraqqiyot bilan bog'liq holda modernizatsiyalash, dunyo miqyosida

uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan omillariga keng yo'l ochish imkonini beradi.

O'qituvchining nazorat qilish, baholash faoliyati bilan o'quvchi orasidagi munosabatning qulay shakllarini aniqlash, maktab dars jadvali va o'quvchining kun tartibini to'g'ri tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish, bunda ta'lim maydonining o'zgarganligi, uni tashkil etish imkoniyatlari shakllarining murakkablashganligi e'tibordan chetda qoldirilmasligi kerak. Maktabni bitirayotgan o'quvchiga mustaqil bo'lish, o'zini tanish, namoyon qila olishi uchun ko'proq pedagogik yordam ko'rsatish lozim. Bu yordamning shakllari, ko'lami va vositalarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilar yosh taraqqiyotining turli bosqichlarida o'quv-biluv jarayoni dinamikasini hisobga olgan holda ta'lim mazmuni va shakllarining o'quv-biluv jarayonida va darsdan tashqari sharoitlarda faoliyatning turli ko'rinishlarini tatbiq qilish, o'quvchilarning serqirra faoliyatini tashkil etishning individual va jamoa tarzidagi shakllarini ishlab chiqish va tatbiq etish muhim masalalardan biridir.

O'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan bog'liq holda ta'limning turli bosqichlarida turlicha ta'lim maydonini tashkil etishning Didaktik imkoniyatlarini aniq belgilab olish zarur. Bunda quyidagilarni hisobga olish lozim:

a) o'quv jarayonini tashkil etishning prinsiplari va shakllarini ishlab chiqish. Bunda ta'lim mazmunining yetakchi komponentlari o'zaksini topmog'ikerak. Ta'lim mazmunining tayanch qismlarini ajratish talab etiladi. Bu o'rinda ixtisoslashgan maktablar uchun yetakchi bo'lgan ta'lim mazmuni tayanch ta'lim mazmunidan farqli tarzda belgilab berilishi kerak.

b) o'quvchilarni uzluksiz rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar va texnologiyalarni izlash, ularda turli darajadagi bilimdonlik va layoqatlarni shakllantirishga xizmat qiladigan o'quv hamda darsdan tashqari faoliyatlarni

tahlil qilish.

O'quv jarayoniga keng miqyosda tatbiq qilinadigan loyihachilik faoliyatining turli ko'rinishlarini taqdim qilish. Bu faoliyatni muayyan o'quv predmeti va predmetlararo tashkil etish mumkin. Bu o'yin faoliyatiga asoslangan ta'limiy loyihalar ham bo'la oladi. Bunda bolalar atrofida bir faoliyatni tashkil qilib, ushbu tayanch faoliyatga bir qancha parallel ta'limiy harakatlarni birlashtirish lozim. Bunday loyihalar o'quvchilar uchun ijtimoiy tajriba maydoni bo'la oladi.

O'quvchilarning o'quv jarayonidagi loyihachilik faoliyati bilan boshqa faoliyat jarayonidagi loyihalar orasidagi mutanosiblikni ta'minlash ham muhim ahamiyatga ega.

Modullashgan va konsentrlashgan ta'lim, masofadan turib o'qitishga imkon beradigan o'quv vositalarini yaratish muhim ahamiyatga ega. O'quvchining jismoniy bilish hamda aqliy faolligi bunday loyihalarni tezkor qabul qilish imkonini beradi.

O'quvchining ijtimoiy faolligini ta'lim jarayonida rag'batlantirish ta'limning individual yo'lini belgilab olishning turli variantlarini ishlab chiqish, o'quv jarayonida o'quvchilarga faoliyatning xilma-xil turlarini tanlash imkoniyatlarini beradi. Shu bilan bir qatorda mustaqil fikrlashga o'rgangan o'quvchilar o'quv-biluv maydonini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lalilar.

Bizning dastlabki kuzatishlarimiz, ta'limning bu variantlari samarali ekanligini tasdiqlovchi ko'rsatkichlarni aniqlash imkonini berdi. Bu esa, o'quvchiga pedagogik yordam ko'rsatish, uni pedagogik qo'llab-quvvatlashning yanada samaraliroq yo'llarini izlash imkonini beradi. Agar o'quvchining faoliyatida to'xtash hollari aniqlangan taqdirda uni tuzatish mexanizmlarini izlash va tatbiq etish lozim. O'quv jarayonini nazorat va baholashning eng samarali mexanizmlarini izlab topish o'quv-biluv jarayonini modullashgan dasturlar, ta'limning modullashgan shakllari asosida tashkil etish ham muhim masalalardan biridir.

Unda konsentrlashgan ta'lim metodikasini qo'llash istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Muntazam tarzda modullashgan konsentr xarakteridagi ta'lim jarayonini tahlil qilib, uning natijalari asosida ta'lim mazmuni va dars jadvalini takomillashtirib borish talab etiladi.

Dars jarayonining davomiyligi o'quv faoliyati shakli va ko'rinishlarini ifodalashi kerak. Bu ayniqsa, loyihachilik faoliyatiga keng o'rin ajratilgan o'quv-biluv maydonlarida yaqqol namoyon bo'ladi. O'quvchining faoliyati ham bu jarayonda aniq ko'zga tashlanadi. Uy vazifalari yuqorida ta'kidlaganimizdek, bugungi kunda o'quv yuklamasining mavjud manzarasini aks ettirmaydi.

O'quvchilarning individual ta'lim yo'nalishlarini tashkil etishning didaktik asoslarini yaratish, bunda har bir o'quv predmeti misolida bo'lgani kabi integratsiyalashgan o'quv fanlari timsolida ham individual ta'lim olish yo'llari belgilab berilishi kerak. Bunday ta'lim yo'nalishlari, asosan, o'quv rejasida o'z aksini topishi lozim.

Individual ta'lim jarayonining samardorligini muntazam tahlil qilib borish talab etilmoqda. Bugungi kunda asoslanishi lozim bo'lgan holat – o'quvchiga pedagogik yordam ko'rsatish va o'quv-biluv jarayonida uni pedagogik qo'llab-quvvatlashning qulay shakl va imkoniyatlarini izlab topishdan iboratdir. Bu muammoni muvaffaqiyatli hal qilishda korreksiyalash texnikasi va texnologiyasini qo'llash bir qadar samarali bo'la oladi. Muhim masalalardan yana biri – o'quv jarayonida qo'llanadigan o'quvchilarga ommaviy va individual ta'lim berish metodlari va texnologiyalarini tanlashdan iborat.

Bunda o'quv jarayoni kabi individual faoliyat jarayonini ham tanlash talab etiladi.

O'quv-biluv maydonida quyidagi potensial imkoniyatlarni ajratish mumkin:

- ta'lim shakllari, o'quvchi va uning sheri-klari, o'quv dasturi, o'quv predmeti, o'quv materiali hajmi, mavzu va o'rga-

niladigan mavzular ketma-ketligi, topshiriqlar, faoliyat turi va imkoniyatlari, o'quv materialini

- o'zlashtirish ko'rinishlari va yo'llari, hisobot shaklini tanlash kabilar o'quv-biluv jarayonini qayta qurish, konsentr shaklidagi modullashgan ta'limni joriy etish imkonini beradi.
- ta'lim jarayonini tashkil etishning asosiy tamoyillarini belgilash, ayniqsa, o'smir yoshdagi o'quvchilarga taqdim etiladigan o'quv materiallarini tanlashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan bog'liq psixologik imkoniyatlarini alohida hisobga olish muhim ahamiyatga ega.
- ta'lim jarayonining turli bosqichlari uchun ushbu bosqichning o'ziga xos vazifalarini aniqlash, muammoli ta'limning samaraliroq komponentlarini shakllantirish sohasida ham izlanishlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

O'rganiladigan va tatbiq etiladigan o'quv jarayonining shakllarini farqlab, ajratib olish loyihachilik faoliyatining modullashgan hamda konsentrlashtirilgan shakllarini tatbiq qilishni taqozo qiladi.

Ta'limning diskussiya shakli maktabdagi o'quv, darsdan tashqari jarayonning batafsil tavsifini bayon qilib berishni taqozo qiladi. Ta'lim jarayonini tashkil etishning asosiy tamoyillarini aniqlash, uning vositalarini aniq tasavvur etish maqsadga muvofiqdir.

Individual ta'lim yo'nalishi doirasida o'smir yoshdagi o'quvchilarning shaxsiy muammolarini yechishga yo'naltirilgan juda tig'iz ta'lim maydonining muayyan ta'lim tizimida vujudga kelishi aniq natijalarda namoyon bo'ladi. Bu o'quvchi rivojlanishini jadallashtiradi.

Shaxs taraqqiyotida o'quv-biluv jarayonining o'rni nihoyatda katta. Boshqa ta'lim jarayonlari qatorida dars ham muhim ahamiyatga ega. Bu o'rinda individual o'quv reja va yuqori malakali pedagogik faoliyat talab

qilinadi. O'quvchilarning oilaviy muhiti ham ularning individualligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday demokratik muhitni vujudga keltirish maktabdan tashqarida o'quvchini o'rab turgan ijtimoiy voqelikda amalga oshiriladi. Maktab ta'limi tarkibiga qo'shimcha ta'lim komponentlarini kiritish imkoniyatlarini izlash ham nihoyatda zarur.

O'quvchilar va ota-onalarning buyurtmalarini o'rganish mexanizmlarini vujudga keltirish ayniqsa muhim. Maktab sharoitida qo'shimcha ta'lim xizmatini tashkil etishning imkoniyatlarini izlash, optimal variantlarini aniqlash lozim.

Qo'shimcha ta'lim muassasalari bilan oilaning ta'lim-tarbiyaviy ishini muvofiq-lashtirishning turli shakllarini aniqlash talab etilmoqda. O'quvchiga ko'proq pedagogik yordam ko'rsatishning shakl va imkoniyatlarini aniqlash, uni bosqichma-bosqich ijtimoiy hayotga yo'naltirishning didaktik asoslarini ishlab chiqishni nazarda tutish lozim.

An'anaviy kasbga yo'naltirish bilan bir qatorda o'quv yili davomida bir necha kunlik turli firma, zavod, fabrika, kichik korxonalarda, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda amaliyot o'tkazish lozim.

Bunday amaliyot davrida o'quvchilar litsey va kollej talabalari bilan birgalikda mash-

g'ulotlarda qatnashadilar. Shu jarayonda ular korxonalar va o'quv yurtlarining ish hamda o'qish jarayoni bilan yaqindan tanishib boradilar, o'zlari qiziqqan kasb-hunar yoki bilim sohasining sirlari bilan yaqindan tanishadilar.

Alohida o'quv rejasiga va tanlab olingan o'quvchini jalb etish qanday pedagogik mantiqqa ega, degan haqli savol tug'iladi. Ular qiziqqan kurslar bo'yicha mashg'ulotlar o'tkaziladi. Bu mashg'ulotlar o'quvchilar 11-sinfni bitirgandan keyin qaysi o'quv yurtida o'qishni davom ettirsalar, o'sha ta'lim jarayonining mazmuni asosida amalga oshiriladi. Bunday sharoitda o'quvchilar nazorat ishlarini topshirgach, aloqador o'quv mashg'ulotlaridan ozod qilinadilar. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, o'quvchini samarali, uzluksiz rivojlantirish uchun qulay pedagogik imkoniyat yarata oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, modernizatsiyalashgan ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan munosabatlarni kengaytirish imkoniyatlari shaxsga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil etish o'zining umum-pedagogik, didaktik hamda psixologik xususiyatlariga ega bo'lib, bu xususiyatlarni ochib berish natijasida ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkoniyati vujudga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining axborotnomasi. Toshkent, 2013 yil, -88 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining umumta'lim maktabi to'g'risida Nizom. Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 21 noyabrdagi 440-son qaroriga 1-ilova.
3. Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konsepsiyasi. Vazirlikning 2013 yil 2 avgustdagi 278- sonli buyrug'iga 1-ilova
4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.:O'zbekiston, 2014. -76 b.
5. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2016 y., 37-son, 426-modda.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarni tayyorlash va attestatsiyadan o'tkazish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni (2012 yil 24 iyul, PF-4456-sonli)

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ТАЪЛИМИ УСТАЛАРИНИНГ КАСБИЙ ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

О.Б.САРМАНОВ

ПИКҲТБПКҚТМО институти мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мазкур мақола касб-хунар таълими муассасаларининг ишлаб чиқариш таълими устасининг касбий ва педагогик маҳоратини ривожлантириш жараёнини такомиллаштиришга бағишланган. Профессионал таълим тизимида олиб борилаётган ислохотлар даврида ишлаб чиқариш таълими усталарини катталар таълими (андрагогик таълим)ни ташкил қилишда тегишли компетенцияларини ривожлантириш методлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: касб-хунар таълим муассасаси, педагогик маҳорат, ишлаб чиқариш таълими устаси, катталар таълими (андрагогика).

Аннотация. Данная статья посвящена повышению профессиональных и педагогических навыков мастера профессионального образования. Проанализированы методы развития соответствующих компетенций мастеров профессионального образования в организации образования взрослых (андрагогическое образование) в период реформ в системе профессионального образования.

Ключевые слова: профессиональное учебное заведение, педагогическое мастерство, мастер производственного обучения, образование для взрослых (андрагогика).

Annotation. This article is devoted to improving the professional and pedagogical skills of the master of vocational education. The methods of developing the respective competencies of masters of vocational education in the organization of adult education (andragogical education) during the period of reforms in the vocational education system are analyzed.

Key words: professional educational institution, pedagogical skill, master of production education, adult education.

Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида олиб борилаётган ислохотларда, меҳнат бозори талабларига жавоб берадиган билимли, юксак профессионал, ўз касбининг етук мутахассиси бўлган, ҳар томонлама баркамол инсонни тарбиялаб вояга етказиб бериш долзарб масалага айланди. Меҳнат бозорида рақобат қила оладиган кадрларни тайёрлашда ишлаб чиқариш таълими усталарининг роли жуда юқорилигини инобатга олиб, уларнинг касбий ва педагогик компетенциясини ошириб бориш ҳамда бу соҳада чуқур илмий ва методологик изланишлар олиб бориш талаб этилади.

Амалдаги “Таълим тўғрисида”ги қонунининг 13-моддасида Касб-хунар коллежи ўқувчиларнинг касб-хунарга мойиллиги, маҳорат ва малакасини чуқур ривожлантиришни, танланган касблар бўйича бир ёки

бир неча ихтисослик олишни таъминлайдиган уч йиллик ўрта махсус, касб-хунар ўқув юрти эканлиги белгиланган. Охириги йилларда таълим тизимида олиб борилган ислохотлар натижасида касб-хунар таълими тизимида қуйидаги ўзгаришлар содир бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 25 январдаги «Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5313-сонли фармони ҳамда 2018 йил 3 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг Ўрта махсус, касб-хунар таълими маркази фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-3504-сонли қарори асосида мажбурий 11 йиллик таълим жорий қилинган бўлса 2019 йил 6 сентябрдаги “Профессионал

таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5812-сон Фармони қабул қилинди.

Ушбу ҳужжатларда 2020/2021 ўқув йилидан бошлаб, Ўзбекистон Республикасида Таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичи даражалари билан уйғунлашган янги бошланғич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълим тизими ҳамда табақалаштирилган таълим дастурлари жорий этилиши белгилаб берилди.

Келтирилган ҳужжатларга мувофиқ профессионал таълим тизимида:

Халқаро таснифлагичнинг 3-даражасига мос келувчи таълим дастурлари асосида 9-синф битирувчиларини ижтимоий қўллаб-қувватлашга қаратилган бошланғич профессионал таълим тизими;

Халқаро таснифлагичнинг 4-даражасига мос келувчи таълим дастурлари асосида ўрта профессионал таълим босқичида кадрлар тайёрлайдиган таълим тизими;

Халқаро таснифлагичнинг 5-даражасига мос келувчи таълим дастурлари асосида олий таълим тизими билан интеграциялашган ўрта махсус профессионал таълим тизимлари жорий этилди.

Профессионал таълим қуйидаги таълим муассаларида амалга оширилиши белгиланди:

Бошланғич профессионал таълим берадиган касб-ҳунар мактаблари – мутахассислар тайёрлаш умумтаълим муассасаларининг 9-синф битирувчилари ҳисобидан шакллантирилган гуруҳларда 2 йиллик умумтаълим ва мутахассислик фанларининг интеграциялашган дастурлари асосида кундузги таълим шаклида;

Ўрта профессионал таълим берадиган коллежлар – мутахассислар тайёрлаш Халқаро таснифлагичнинг камида 3-даражасига мос таълим дастурларини таъмомлаган, «Ҳаёт давомида таълим олиш»

принципи асосида камида умумий ўрта маълумотга эга бўлган шахслар ҳисобидан касблар ва мутахассисликларнинг мураккаблигидан келиб чиққан ҳолда 2 йилгача муддатда кундузги, кечки ва сиртки таълим шаклларида давлат буюртмаси ҳамда тўлов-контракт асосида;

Ўрта махсус профессионал таълим берадиган техникумларда – мутахассислар тайёрлаш Халқаро таснифлагичнинг камида 3- ёки 4-даражасига мос таълим дастурларини таъмомлаган, «Ҳаёт давомида таълим олиш» принципи асосида камида умумий ўрта маълумотга эга бўлган шахслар ҳисобидан шакллантирилган гуруҳларда касблар ва мутахассисликларнинг мураккаблигидан келиб чиққан ҳолда 2 йилдан кам бўлмаган муддатда кундузги, кечки ва сиртки таълим шаклларида давлат буюртмаси ҳамда тўлов-контракт асосида амалга оширилиши режалаштирилди.

Янги профессионал таълим тизимининг олдида турган асосий вазифалардан бири маҳаллий ва хорижий меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш ҳисобланади.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш учун касб-ҳунар таълими тизимида бир қатор ишларни амалга ошириш зарурати пайдо бўлди. Булардан энг муҳими бу зудлик билан ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий ва педагогик маҳоратини ошириш ҳисобланади.

Айни вақтда фаолият кўрсатаётган касб-ҳунар коллежларининг амалдаги ўқув режаларининг таҳлили кўрсатишича 43.8%и умумтаълим фанлар, 24.4%и касбий (умумкасбий ва махсус) фанлар, 15%и ўқув амалиёти, 13.6%и ишлаб чиқариш амалиёти, 3.8 %и ДАК ва таълим муассасаси ихтиёридаги соатлар ташкил қилиши аниқланди.

Янги талабларга мувофиқ профес-

сионал таълим муассаларида ишчи касб эгалари ва мутахассисларни тайёрлашга урғу берилганлигини инобатга олиб, ишчи касбларнинг ўқув режасида 65-70%и, мутахассисликларнинг ўқув режасида 40-50%и амалиёт машғулотларни ташкил қилиши режалаштирилса мақсадга мувофиқдир. Бу ўз навбатида ишлаб чиқариш таълими усталарига бўлган талаб ва ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий ва педагогик компетенциясига қўйиладиган талабнинг қондирилишига олиб келади.

Шу билан бирга таъкидлаб ўтиш лозимки, профессионал таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқариш таълим усталарининг сифат таркиби қониқарсиз аҳволда бўлиб, қуйидаги кўринишда бўлган:

Ишлаб чиқариш таълими усталарининг 1.8%и – 1-тоифа;

Ишлаб чиқариш таълими усталарининг 5.9%и – 2-тоифа;

Ишлаб чиқариш таълими усталарининг 92.3 %и – тоифасиз.

Ишлаб чиқариш таълими усталарининг амалдаги малакавий хусусиятларининг таҳлили уларнинг касбий ва педагогик тайёргарлик даражасига қўйиладиган талабларнинг жуда паст даражада эканлигини кўрсатди. Касб-ҳунар коллежларида ишлаб чиқариш таълими усталари турли касб эгалари ва мутахассисларни тайёрлашда иштирок этсада уларга қўйиладиган малака талаби битта бўлиб у ҳам бўлса умумий талаблардан иборат. Ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий ва педагогик малакасига қўйиладиган конкрет талаблар ишлаб чиқилмаган. Бундан ташқари ишлаб чиқариш таълими усталарини тайёрлашнинг яхлит тизими мавжуд эмас. Бугунги кунда касб-ҳунар коллежларида фаолият юритаётган ишлаб чиқариш таълими усталари олий таълим муассасаларининг тегишли йўналишларини ёки

шу йўналишнинг касбий таълимини ёки касб-ҳунар коллежларини тамомлаганлар ташкил этмоқда.

Олий таълим муассасаларининг тааллуқли йўналишларини тамомлаган маълум техник мутахассислика эга бўлган, бироқ педагогик, яъни педагогик билимга эга бўлмаган олий маълумотли мутахассисларни педагогик қайта тайрлаш масаласи долзарблигича қолмоқда.

Касб-ҳунар таълими тизимида амалга ошириладиган ислохотлар даврида ишлаб чиқариш таълими устасини тайёрлаш бўйича олий таълим муассасаларида тайёрлаш камида 4 йил, касб-ҳунар коллежларида тайёрлашга эса 2 йилдан кўпроқ вақт керак бўлади. Муаммонинг ечими касб-ҳунар коллежларида фаолият юритаётган ишлаб чиқариш таълими усталарининг малакасини ошириш тизимини тубдан қайта ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Касб-ҳунар таълими тизимида фаолият юритаётган ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий ва педагогик маҳоратини ривожлантиришнинг турли жиҳатларига бағишланган сўнги тадқиқотлар ва нашрларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, бугунги кунда ишлаб чиқариш таълим усталари профессионал сифатни ривожлантиришнинг яхлит тизими сифатида малакасини ошириш тизими тасвирланган.

Ишлаб чиқариш таълими усталарининг малакасини ошириш жараёни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 10 августдаги “Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизимини янада такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида” 242-сон қарори асосида ташкил қилиб келинмоқда.

Юқоридаги қарор билан тасдиқланган низомда ишлаб чиқариш таълим усталарининг малакаларини оширишнинг бир неч-

КАСБ-ХУНАР ТАЪЛИМИ МУАССАСАЛАРИДА ЁШЛАРДА АХБОРОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК МУАММОЛАРИ

Г.Ш.АРИПОВА

Тошкент кимё-технология институти доценти

Аннотация. Мақолада ахборотлашган жамият талаблари, касб-хунар таълими муассасаларида ахборотдан фойдаланиш имконияти ва самарадорлиги, унинг репрезентативлиги, мазмундорлиги, етарлилиги, актуаллиги, ўз вақтидалиги, аниқлиги, ишонарлилиги, барқарорлиги ҳамда ўқувчиларда ахборот маданиятини шакллантириш зарурияти ва педагогик муаммолар баён этилган.

Калит сўзлар: ахборот, ахборотлашган жамият, таълимни ахборотлаштириш, ахборот маданияти, ахборотнинг ишончлилиги, таълим.

Аннотация. В данной статье изложены требования информационного общества, рассмотрены вопросы возможности и эффективности использования информации в заведениях среднего профессионального образования. В статье показаны репрезентативность, содержательность, достаточность, актуальность, своевременность, точность, достоверность, стабильность, а также необходимость формирования информационной культуры у учеников и педагогические проблемы.

Ключевые слова: информация, информационное общество, информатизация образования, информационная культура, достоверность информации, образование.

Annotation. The article outlines the needs of the information society and the pedagogical problems of educating readers for the availability and effectiveness of information in vocational schools, its representativeness, content, adequacy, actuality, timeliness, accuracy, reliability and sustainability.

Key words: the information, information a society, informatization of education, information culture, reliability of the information, education.

Халқаро муносабатларнинг глобаллашуви, глобал ахборот инфраструктураси ва инсониятни умумий ахборот меросини шакллантириш, янги истиқболли технологияларни яратиш асосида жаҳон ҳамжамиятининг сиёсий, иқтисодий ва маданий интеграциясига йўналтирилган халқаро ахборот сиёсати, инсон ҳуқуқи ва ижтимоий институтларни таъминлашнинг самарали тизимини яратиш, ахборотга эркин қира олиш ва алмашув-информацион ҳамжамиятни, цивилизация ривожининг янги босқичини тавсифловчи белгиларидир. Ахборотдан фойдаланиш имконияти ва самарадорлиги унинг репрезентативлиги, мазмундорлиги, етарлилиги, актуаллиги, ўз вақтидалиги, аниқлиги, ишонарлилиги, барқарорлиги каби асосий истеъмол сифат кўрсаткичлари билан боғлиқдир. Ахборот-

га ишлов бериш технологиялари бугунги кунда ҳаётимизнинг ҳамма соҳаларини қамраб олган.

Азалдан ахборот деганда атроф – муҳит объектлари ва ҳодисалари, уларнинг ўлчамлари, хусусиятлари ва ҳолатлари тўғрисидаги маълумотлар тушунилади. Кенг маънода ахборот – инсонлар ўртасида маълумотлар айирбошлаш, одамлар ва сунъий қурилмалар ўртасида сигналлар айирбошлашни ифода этадиган умуммиллий тушунчадир.

Маълумки жамият ривожлангани сари иқтисодиёт, фан, техника, технология, маданият, санъат, тиббиёт кабиларнинг турли масалалари ҳақидаги мавжуд маълумотлар, ахборот захираларидан фойдаланишни ташкил этиш интеллектуал ва иқтисодий ҳаётга тобора кўпроқ таъсир кўрсатади.

Демак, ахборий жараёнларни кўп қиррали жараён эканлиги аён бўлмоқда.

Ахборот – бу бирор-бир далил, воқеа-ҳодиса баён қилиш, тушунтириш, кенг маънода эса моддий дунёнинг у ёки бу томонида содир бўлаётган жараёнларни билдиради. Ахборотларнинг амалий вазифаси ижтимоий борликда кечаётган воқеа ҳодисалар, алоҳида шахс ёки касбий томонидан бажарилаётган иш, хатти-ҳаракат, фаолият тўғрисидаги маълумотларни етказиш, хабар беришдан иборатдир. Ахборотлар ёрдамида объект ёки шахсга хос бўлган муҳим хусусиятлар ҳақидаги маълумотлар юзага келади. Ахборотларнинг яратилиши ва унинг бир нуқтадан иккинчи нуқтага узатилиши, алоҳида шахс ёки кўпчилик томонидан ахборотнинг ўзлаштирилиши назарда тутилади. Ахборотдан муҳим манба сифатида фойдаланилади ва унда кўникма ва малакалар эгалланади.

Ахборот соҳасига ўтиш ва уни амалиётда қўллаш инсон касбий фаолиятининг барча турларида, шу жумладан таълимни ахборотлаштиришни ривожлантиришда муҳим рол ўйнайди. Ахборотнинг қиймати ундан олинадиган маълумотларга ва ундан аниқ вазиятларда фойдаланишга боғлиқ. Чунки, жамият ва халқ томонидан тўпланган ахборотларни ўзлаштиришда уларни маълум даражада қайта ишлаш ва фойдаланиш натижасида муваффақиятларга эришиш мумкин. Ҳисоблаш техникаси ва алоқа воситаларининг кенг ривожланиши ахборотни илгари хаёлга ҳам келтириб бўлмайдиган ҳажм ва тезкорликда йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва узатиш, яъни автоматлаштирилган ҳолда ишлов бериш имкониятини яратиб берди. Ахборот технологиялари туфайли инсоннинг фаолияти, унинг кундалик мулоқот соҳаси дунё цивилизацияси ишлаб чиққан тажриба, билимлар ва маънавий қадриятларни жалб этиш ҳисобига чиндан ҳам беҳад кенгаймоқда. Бу эса ўз навбатида жамиятни юқори дара-

жада ахборотлашган бўлишини талаб этади.

Ахборотлашган жамият ҳақида олимлар турлича фикр юритадилар. Масалан, япон олимларининг ҳисоблашчи, ахборотлашган жамиятда компьютерлаштириш жараёни одамларга ишончли ахборот манбаидан фойдаланиш, ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳаларда ахборотни қайта ишлашни автоматлаштиришнинг юқори даражасини таъминлашга имкон беради. Жамиятни ривожлантиришда эса ҳаракатлантирувчи куч моддий маҳсулот эмас, балки ахборот ишлаб чиқариш бўлмоғи лозим.

Ахборотлашган жамиятда нафақат ишлаб чиқариш, балки бутун турмуш тарзи, қадриятлар тизими ҳам ўзгаради. Барча ҳаракатлар товарларни ишлаб чиқариш ва истеъмол этишга йўналтирилган саноат жамиятига нисбатан ахборотлашган жамиятида интеллект, билимлар ишлаб чиқарилади ва истеъмол этиладики, бу ҳол ақлий меҳнат улушининг ошишига олиб келади. Инсондан ижодиётга қобилият талаб этилади, билимларга эҳтиёж ошади.

Ахборотлашган жамиятининг моддий ва технологик негизини компьютер техникаси ва компьютер тармоқлари, ахборот технологиялари, телекоммуникация алоқалари асосидаги турли хил тизимлар ташкил этади.

Ахборотлашган жамият – бу маданий таракқиётдир. Чунки, унинг негизини инсоннинг моддий ва маънавий узвийлигини ривожлантиришда муҳим бўлган инновацион технологиялар, компьютер дастурлари, одамлар орасидаги ўзаро муносабатлар асосий омил сифатида хизмат қилади. Ахборот турли касб эгаларининг ижтимоий-иқтисодий ҳаётини, унинг моддий турларини аниқлашга ёрдам бериши билан бирга шахснинг ички дунёсининг фаоллигини оширади. Ахборотларни қабул қилиш, узатиш, сақлаш, фойдаланиш, уларни ўзлаштириш кабилар ҳар бир му-

тахассиснинг касбий фаолиятида амалга ошади.

Касб-хунар таълими муассасаларида таълимни ахборотлаштириш – бу таълим жараёни учун муҳим бўлган ахборотларни тўплаш, сақлаш ва узатиш воситаларининг кенг қўлланилишидир. У мавжуд билимларни тизимлаштириш ва янги билимларни шакллантириш ҳамда уларни жорий бошқариш, янада такомиллаштириш ва ривожлантириш учун қўллашни таъминлайди. Демак, таълимни ахборотлаштиришнинг стратегик вазифаси янги ахборот технологияларидан фойдаланиш ҳисобига интеллектуал фаолиятни глобал рационаллаштириш, замон талабларига жавоб берадиган мутахассислар тайёрлаш самардорлиги ва сифатини кескин оширишдан иборат. Касб-хунар таълими муассасаларида ўқувчи ёшларни ахборот маданияти компьютер билан ишлаш билим ва кўникмалари билан чегараланиб қолмайди. Зеро, бугунги кунда бутун дунёда ва жамият тараққиётида ахборот маданияти ҳар бир миллатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини намоён этиб келмоқда.

Ахборот маданияти ёшларни меҳнатга, ишбилармонликка, моддий ва маънавий йўналишларда, касбий фаолиятида муҳим жараёнларни ифодалайди. Ахборот маданияти бу инсоннинг ижтимоий фаолиятига хос бўлиб, бевосита, жамият ҳаёти, касбий, ахлоқий, ақлий, ижодий кучи ва қобилиятлари, шахснинг турмуш тарзида намоён бўлади ва жаҳон ҳамжамиятининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида муҳим ўрин тутди. Ахборот маданияти бўлажак мутахассиснинг касбий даражасини юқори даражага кўтариш билан чегараланиб қолмай, балки янги интеллектуал, янги турмуш тарзига эга бўлган ва тафаккури ривожланган, ахборот технологияларига оид билимларни эгаллайдиган шахсни ривожлантиради.

Ахборот маданияти билан касб фао-

лиятини такомиллаштириш, уни эгаллаш, тўлдириш ва қайта ишлашда янги билимлар банкини вужудга келтириш, уни узатиш ҳамда улардан амалий жиҳатдан фойдаланиш қабиларни ўзида мужассам этади. Булар бевосита мутахассиснинг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлиб унда, амалга ошириладиган ишлар ахборот орқали бажарилиши ва унга муносабат билдириш, тўпланган материаллардан фойдаланиш, билим ва кўникмаларга эга бўлиш, уларни қайта ишлаш ва сақлаш муҳим ҳисобланади. Шу жиҳатдан ёшларда ахборот маданиятини шакллантириш муҳим педагогик муаммолардан бири саналади.

Касб-хунар таълими муассасаларининг ўқув жараёнида ўқувчи ёшларда ахборот маданиятини шакллантиришни такомиллаштиришда телекоммуникация воситалари, интернет сайтлари муҳим аҳамиятга эга. Интернет – ҳар қандай компьютерга ер шарининг исталган нуқтасидан туриб телекоммуникация тармоғи, алоқа ва маълумотларни узатиш воситалари орқали ахборотларни алмашиш имкониятини яратувчи бутун дунё тармоғи. Интернет тармоғидан олинаётган маълумотлар ёшларнинг маънавий дунёсига, тарбиясига ижобий таъсир кўрсатишида ахборотларнинг тўлиқ, сифатли ва ҳаққоний бўлишининг асоси ҳисобланади. Чунки, бугунги кунда ахборот тарқатувчи субъектлар мамлакатнинг ҳамда дунёнинг турли бурчакларидан хоҳлаган маълумотларини олиб мамлакат ичида тарқатиши мумкин.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда касб-хунар тизимини модернизациялаш, касб-хунар тизимида замонавий меҳнат бозори талабларига мос келувчи рақобатбардош кадрлар тайёрлаш борасида самарали ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги 187-сонли “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат таълим стандартларини тасдиқлаш

тўғрисида”ги қарорида умумтаълим фанларини ўқитишнинг узлуксизлиги ва изчиллигини таъминлаш, замонавий методологиясини яратиш, умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат таълим стандартларини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш, ўқув-методик мажмуаларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этишни ташкил этиш лозимлиги кўрсатиб ўтилган. Шу қарорнинг ижросини таъминлаш мақсадида касб-хунар таълими тизимида янги ДТСлари ва ТТСлари, ўқув режалар ишлаб чиқилди. Касб-хунар таълимида мавжуд бўлган ўқув режа ва дастурларни таҳлил этиш натижасида, шуни айтиш мумкинки гуманитар ва табиий фанлар блокида сақланиб қолган ахборот технологиялари фани мазмунида бирорта ҳам ахборот маданиятини шакллантиришга қаратилган мавзулар ёки мавзулар мазмунига сингдирилган ахборот маданиятини шакллантиришнинг тарбиявий ғоялари ўз аксини топмаган. Бунда хулоса қилиш мумкинки касб-хунар коллежларида ўқувчи ёшларда ахборот маданиятини шакллантиришга доир махсус машғулотлар етарлича ташкил этилмайди. Зеро, таълимни ахборотлаштириш натижасида таълимга электрон таълимни кириб келиши таълим олувчиларда ахборот маданиятини шакллантириш заруриятини яна

ортишига сабаб бўлмоқда. Чунки электрон таълим бевосита интернет тармоғи имкониятларидан фойдаланиб, интернет таълим тизимини шакллантиришга имкон беради. Бу аппарат ва дастурий таъминот ютуқлари mobile “smart phones” маконини яратишдаги воситаларни яратилишига туртки бўлди. Интернет тармоғига уланган ва ҳисоблаш имкониятларга эга мобил қурилмалар ҳаттоки замонавий компьютерлардан оммалашиб кетди.

Юқорида қайд этилган муаммоларни ҳал этишда ахборот технологиялари фани мазмунини қайта кўриб чиқиш, фан мазмунига ўқувчи-ёшларда ахборот олиш маҳорати, қобилияти, мулоқот маданияти, ахборотларни таҳлил қилиш фаолиятини олиб бориш кўникма ва малакалари, касбий билимларни ахборотлар билан бойитиш ва тўлдириш, амалда қўллай олиш, ахборотларни таҳлил этиш, салбий ахборотларга нисбатан иммунитетни ҳосил қилиш, ахборотларни таълим мазмунига мослаш, ахборотларга баҳо бериш, ахборотларни танқидий таҳлил қилиш, ахборотларни ўрганиш ва қиёсий таҳлил қилиш тажрибаларини шакллантириш, ахборотларни тўғри ва аниқ баён қилиш кўникмалари эгаллашга қаратилган мавзуларни киритиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бегимқулов У.Ш. Замонавий ахборот технологиялари муҳитида педагогик таълимни ташкил этиш // Ж. Педагогик таълим.- Тошкент, 2004.-№1.-Б. 25-27.
2. Саидакбаров Ҳ.А. Ахборот технологиялари воситасида касб-хунар коллежлари ўқувчиларининг иқтисодий билимларини ривожлантириш. Пед.фан.ном. ...дисс.автореф.-Т. 2012.-246.
3. Тайлақова Ш.Н. Олий таълим тизимида ахборот технологиялари асосида талаба ёшлар маънавиятини шакллантиришнинг истиқболли йўналишлари// “Олий таълим тизимида илм-фан ҳамкорлигининг долзарб масалалари” мавзусида Республика илмий-амалий конференция материалари.-Навоий, 2013/-2-китоб.-Б.135-137.
4. Махкамова.М.У. Баркамол авлод шахсида ахборот маданиятини шакллантириш. //“Таълим тизимида ижтимоий гуманитар фанлар” журнали.- Т., 2014.-Б. № 4 29-33.

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ПЕДАГОГИК НИЗОЛАРНИНГ НАМОЁН БЎЛИШ ШАКЛЛАРИ ВА ТУРЛАРИ

М.Х.БАЙБАЕВА

А.Авлоний номидаги ХТТРМХҚТМОИ

“Педагогика психология” кафедраси доценти п.ф.н.

Аннотация. Ушбу мақолада таълим муассасаларида педагогик низоларнинг шакллари ва турлари ҳақида маълумотлар келтирилган. Шу боис педагогик низоларнинг намоён бўлиш шакллари ва турларини ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда, қуйидагича: низоларнинг объекти, мақсади, оқибатлари ҳамда йўналганлиги, уларнинг намоён бўлиш сабаб-оқибатлари, тўсатдан, қутулмаганда содир бўлиш вақтига, давомийлиги ва кескинлик даражасига, низолар келиб чиқиши ва унинг иштирокчиларига кўра, ижтимоий ҳаётнинг ташкил этилганлик даражасига ҳамда вазият-ни субъектов идрок этишни ҳисобга олган ҳолдаги ва бошқа турларига ажратиш мумкинлиги ҳақида маълумотлар ёритилган.

Калит сўзлар: низо, тўқнашув, муассаса, зиддият, қарама-қаршилик, шакл, бошқарув, шахс, гуруҳ, раҳбар, низоли вазият, мулоқот, муносабат.

Аннотация. В данной статье представлена информация о формах и видах педагогических конфликтов в образовательных учреждениях. Поэтому с учетом особенностей и форм проявления педагогических конфликтов они являются: объектом, целью, последствиями и направлением конфликтов, их причинами и следствиями, причины их возникновения описываются как внезапные, неожиданные, временные, длительные и серьезные, конфликты и по мнению его участников, степень организации социальной жизни и другие типы субъективного восприятия ситуации.

Ключевые слова: конфликт, учреждения, конфронтация, форма, управление, личность, группа, лидер, общение, отношение.

Annotation. This article provides information on the forms and types of pedagogical conflicts in educational institutions. Therefore, taking into account the characteristics and manifestations of pedagogical conflicts, they are: the object, purpose, consequences and direction of conflicts, their causes and consequences, the causes of their occurrence are described as sudden, unexpected, temporary, long-term and serious, conflicts and, in the opinion of its participants, the degree of organization social life and other types of subjective perception of the situation.

Key words: conflict, institutions, confrontation, form, management, personality, group, leader, communication, attitude.

Инсоният тараққиёти тарихи турли, айни пайтда, ўзига хос манфаатли муносабатларга эга, шаклан мазмунан бир-бирини такрорламайдиган шахс, гуруҳ ҳамда воқеа-ҳодисаларга ҳар хил ёндашувларнинг намоён бўлиши билан характерланади. Турфа маданият ва ёндашувлар ижтимоий ҳаётнинг ривожланишининг оқилона асослари пайдо бўлишига, тараққиёт қонуниятининг назарий ва амалий мезонлари шаклланишига хизмат қилиши билан бирга инсон ва жамият ҳаётида турли ижтимоий хатарлар, мурасизликнинг, тоқатсизликнинг бетакрор шакллари билан намоён бўлишига олиб келади. Низоларнинг намоён бўлиш турига кўра иккига бўлиш мумкин: агонистик (мурасага келадиган) ва антагонистик (мурасасиз).

Агонистик низолар учун қуйидагилар хос:

1) конфронтация (низо) – социал гуруҳларнинг қарама-қарши сиёсий, экологик, социал манфаатларга пассив қарши туриши.

Конфронтация очик тўқнашув шаклини олмайди, аммо фарқли қарашлар мавжудлигини кўзда тутиб, рақобатга ўсиб кетиши мумкин;

2) рақиблик – алоҳида одам ёки бирон бир жамоат ютуқлари ва имкониятлари эътироф этилиши учун кураш. Рақиблик мақсади – яхшироқ социал позицияга эга бўлиш, эътиборли ютуқларга эришиш.

Рақиблик ривожланиб, рақобатга ўтиши мумкин.

3) рақобат – низонинг алоҳида тоифа-

си бўлиб, ундан мақсад – бирон бир фойда, даромад кўриш ёки камёб неъматларга эришиш.

Антагонистик низоларнинг куйидаги турлари мавжуд:

1) норозилик – мавжуд ҳолатдан аниқ ифодаланмаган ҳолда норозилик билдириш. Аввалига асабийлашув пайдо бўлиб, у ва низоли вазиятга ўтиб боради. Ноаниқ мақсадлар нисбатан аниқ ифодаланган талабларга айланиб, лекин норозилик ташкилотчиларининг истаклари ҳаммиша ҳам тушунарли эмас, яъни уларнинг иродаси аниқ ифодаланмаган. Норозилик ўсиб, ғалаён ёки кўзғолонга ўтиб кетиши мумкин;

2) ғалаён – шахс ёки жамоа агрессиясининг жамоавий норозиликни юксак даражада уюштирган ҳолда агрессив тарзда ифодалаш;

3) кўзғолон – шахс ёки жамоа агрессиясининг жамоавий норозиликни юксак даражада уюштирган ҳолда муайян мақсадга қарата ифодалаш;

4) инқилоб – низонинг олий шакли, кўриниши бўлиб, норозиликнинг энг сўнги шакли, мавжуд тузумни сиёсий ағдариб ташлаш йўли, социал-иқтисодий тартибнинг сифат жиҳатидан ўзгаришини англади. Одатда, инқилоб ҳаракатнинг зўравонлик ишлатган ҳолдаги ҳарбий усулини ва кенг омманинг жалб этилишини назарда тутди.

Низоларнинг турли тактикалари мавжуд: турли қарашлар ва устуворлик қилиш. Турли қарашлар – асосий таркибий қисм бўлиб, иштирокчиларнинг талаблар ёки истаклар тўғрисидаги декларацияларда ифода этилган қарашлари, манфаатлари ҳолати ва йўлланганлигидан далолат беради. Турли қарашлар низонинг процессуал моделида баён этилган қарама-қарши ахлоқни шакллантиради. Устуворлик қилиш инсон ҳам-жамиятларида социал табақалашув, устувор позициялар учун курашни кўзда тутиб, бу – одамларнинг куч ишлатишга асосланган ҳаракатлари тизимидир.

Объектига кўра низо турлари:

1) иқтисодий низолар – улар асосида иқтисодий манфаатлар тўқнашуви ётиб, бунда бир тараф манфаатлари иккинчи тараф манфаатлари ҳисобига қондирилади. Кўпинча жамият ва ҳокимият ўртасидаги глобал инқирозлар асосида айнан иқтисодий сабаблар ётадилар;

2) социал-сиёсий низолар – улар асосида давлатнинг ҳокимият ва социал муносабатлар, партиялар ва сиёсий уюшмалар соҳасидаги сиёсатига доир зиддиятлар ётади. Улар давлатлараро ва халқаро тўқнашувлар билан яқиндан боғлиқ, бўладилар;

3) мафқуравий низолар – улар асосида одамларнинг жамият, давлат ҳаётининг турли муаммоларига бўлган қарашларидаги зиддиятлар ётади. Улар макро даражада, шунингдек шахс даражасидаги энг кичик бирлашмаларда ҳам юзага келишлари мумкин;

4) социал-иқтисодий низолар – ҳам шахслар, ҳам социал гуруҳлар ҳафтасида намён бўлишлари мумкин. Улар асосида ўзаро муносабатлар соҳасидаги издан чиқишлар ётади. Юзага келиш сабаблари руҳий (психологик) номувофиклик, инсоннинг бошқа инсон томонидан бесабаб қабул қилмаслик, етакчилик, обрў-эътибор, таъсир доираси кабилар учун кураш бўлиши мумкин.

5) социал-маиший низолар – улар гуруҳлар ва алоҳида шахсларнинг ҳаёт, турмуш кабилар тўғрисидаги турли тасаввурга эга эканлиги билан боғлиқ. Улардан асосийси – оилавий муносабатларнинг бузилиши. Низо сабаблари – турмушдаги нохушликлар, маънавий-маиший ахлоқсизлик, шунингдек жиддий ғоявий зиддиятлар. Агар низонинг асоси сифатида тарафларнинг руҳий (психик) ҳолати, ҳамда одамларнинг шу ҳолатга мувофиқ, низоли вазиятдаги, ўзини тутиши олинса, бу ҳолда низоларни рационал ва эмоционал турларга ажратиш мумкин. Мақсади ва оқибатларига кўра низолар куйидаги турларга бўлинадилар: позитив (ижобий), негатив (салбий),

конструктив, деструктив; чекланиб қолган ҳамда шу туфайли низо келтириб чиқарган эҳтиёжлар характериға кўра улар моддий, мақомли-ролли (статусно-ролевой) ва маънавий (рухий) бўладилар; йўналишиға кўра горизонтал (ҳамкасблар ўртасида), вертикал (бошлиқлар ва қўл остидагилар ўртасида) ва аралаш (вертикал ва аралаш низолар энг кўп учрайди); вақт параметрита кўра – қисқа муддатли ва давомли бўлиши мумкин.

Низоларнинг давомийлиги ва кескинлик даражасиға кўра турлари:

1) жўшқин ва тез (жадал) кечадиган низолар – қизгин ва эмоционаллилиги, низо тарафларининг салбий муносабатларини ўта кескин намоён этиши билан фарқланиб, оғир хулоса топиши ва фожеали оқибатларға олиб келиши мумкин. Улар асосида ихтилофдаги кишиларнинг рухий ҳолати ётади;

2) кескин ва давомли низолар – кўпроқ зиддиятлар анча чуқур, барқарор, муросаға келиб бўлмайдиган ёки муросаға келиш жуда қийин ҳолларда юзаға келадилар. Низолашаётган тарафлар ўз реакция ва ҳаракатларини назорат қилади.

3) яхши ифодаланмаган ва сустр кечадиган низолар – кескин бўлмаган зиддиятлар учун ёки низонинг фақат бир тарафи фаоллик кўрсатаётган тўқнашувлар учун хос бўлиб, бунда иккинчи тараф ўз позициясини аниқ белгилашға интилмади ёки ихтилоф жиддийлашувидан қочади;

4) яхши ифодаланмаган ва жадал кечадиган низолар – агар бундай низо муайян эпизоддагина рўй берган бўлса, бу ҳолда мақбул башорат (прогноз) ҳақида сўз бориши мумкин. Ундан кейин бу каби низолар занжири тизилиб келса, башорат нафақат мураккаб, балки нохуш ҳам бўлиши мумкин.

Ижтимоий ҳаётнинг ташкил этилганлик даражасиға кўра низо турлари:

- глобал;
- минтақавий;
- давлатлараро;
- элатлараро;

- синфлараро ёки жамиятнинг турли табақалари ўртасида;
- гуруҳлараро;
- партиялараро;
- шахслараро сиёсий, мафкуравий, маънавий.

Агар, иштирок этаётган тарафлар сони, яъни иштирокчилар доираси мезон сифатида олинса, бу ҳолда низолар икки, уч ва кўп тарафлама бўлади деб айтиш мумкин. Мезон сифатида куч босими даражаси олинганида, бундай ҳолларда низолар қуролли бўлмаган (божхона урушлари), ҳамда ҳақиқатда турли қўламли уруш ҳаракатларини олиб боришдан иборат бўлган қуролли низоларға бўлинади. Агар зиддиятлар даражаси мезон деб олинса, бунда низоларнинг агрессив ва муросали (компромисс) турлари мавжуд деб айтиш мумкин. Шунингдек, асосий ва асосий бўлмаган масалалар юзасидан рўй берадиган низолар фарқланади. Аммо барча низоларни ягона универсал схемаға келтириб, жамлаб бўлмайди. Масалан, кураш кўринишидаги низоларда ечим фақат томонлардан бирининг ғалабаси билан тугаши мумкин бўлса, мунозаралар тоифасидаги низода умумий муроса йўли танланиши мумкин. Низоларнинг улар мотивациясини ҳамда вазиятни субъектив идрок этишни ҳисобға олган ҳолдаги ва бошқа турлари:

1) сохта – субъект бунинг учун реал сабаблар мавжуд бўлмаса ҳам, вазиятни низоли деб идрок этади. Низо объектив асосларига эға эмас, сохта тасаввурлар оқибатида юзаға келади;

2) потенциал – низо юзаға келиши учун реал асослар мавжуд, аммо томонлардан бирортаси ҳам у ёки бу сабаблар туфайли вазиятни низоли сифатида идрок этмаганлар. Низо объектив сабаблар туфайли пайдо бўлиши мумкин, аммо маълум вақтға қадар юзаға чиқмай туради.

3) ҳақиқий – тарафлар ўртасидаги реал тўқнашув. Бу манфаатлар тўқнашуви объектив равишда мавжуд бўлиб, иштирокчилар томонидан идрок этилади ва осон ўзгара-

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМДА МУАММОЛИ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ҚЎЛЛАШ САМАРАДОРЛИГИ

М.О.ЁДГОРОВА

Бухоро муҳандислик-технология институти “Метрология ва
стандартлаштириш” кафедраси ассистенти,
Ф.Ҳ.ҒАФҒАРОВ

Мактабгача таълим вазирлиги бош мутахассиси

Аннотация. Ушбу мақолада ўқув жараёнида муаммоли таълим технологиясини қўллаш самарадорлиги, талабаларда мустақил фикрлаш, муаммони ҳал қилиш йўлларини излаб топиш, фанга нисбатан қизиқишини уйғотишда муаммоли таълим технологиясининг ўрни тўғрисида баён этилган ва муаммоли маъруза дарс ишланмасидан намуна келтирилган.

Калит сўзлар: муаммоли таълим, муаммоли вазият, ўқув муаммоси, психологик муаммо, педагогик муаммо.

Аннотация. В этой статье обсуждается роль проблемной технологии обучения. Изучение использования проблемной технологии обучения, самостоятельного мышления студента, поиска путей решения проблемы и приведён пример проблемной лекции по направлению “Пищевая технология”.

Ключевые слова: проблемное обучение, проблемная ситуация, образовательная проблема, психологическая проблема, педагогическая проблема.

Annotation. This article discusses the role of problem learning technology. The study of the use of the problem technology of learning, independent thinking of the student, the search for solutions to the problem and an example of a problem lecture in the direction of “Food technology”.

Key words: problem-based learning, problem situation, educational problem, psychological problem, pedagogical problem.

Бугунги кунда таълим жараёни олдида мустақил фикрлайдиган, тўғри хулоса чиқара оладиган, ижод билан шуғуллана оладиган шахсни тарбиялаш талаби туради. Шунинг учун олий таълим муассасаси тайёргарлиги мутахассисда зарурий ижодий қобилиятларни: муаммони мустақил кўра олиш ва шакллантира олиш; гипотезани олдинга сура олиш; уни текшириш усулини топиш; хулосаларни шакллантира олиш ва олинган натижаларни амалий қўллашнинг имкониятларини кўриш кабиларни шакллантириши керак. Бунда таълим жараёнини ноанъанавий тарзда ташкил этиш, яъни дарс давомида муаммоли ўқитиш технологиясини қўллаш яхши самара беради.

Муаммоли ўқитиш жараёнида ўзлаштириш – фақат интеллектуал жараёнгина бўлиб қолмай, балки у ўқувчи шахси фаолиятига айланади. Шунинг учун ҳам, бундай ўқитишда

билимларни ўзлаштириш ва дунёқарашни шакллантириш жараёнлари ўзаро қўшилиб, яхлит жараёнга айланишига имкон яратилади.

Муаммоли таълим дейилганда, ўқитувчи раҳбарлигида муаммоли вазият вужудга келтирилиб, мазкур муаммо талабаларнинг фаол мустақил фаолияти натижасида билим, кўникма ва малакаларни ижодий ўзлаштириш ва ақлий фаолиятни ривожлантиришга имкон берадиган таълим жараёнини ташкил этиш назарда тутилади.

Муаммоли вазият ва ўқув муаммоси муаммоли ўқитишнинг асосий тушунчалари ҳисобланади. Ўқув муаммоси ўзлаштириш жараёнининг мантикий-психологик зиддият-лигининг акси сифатида тушунилиб, ақлий қидирувининг йўналишини белгилайди, номаълумнинг моҳиятини ўрганишга қизиқиш уйғотади ва янги тушунча ёки янги усулни

ўзлаштиришга олиб келади. Ўқув муаммосининг икки асосий функцияси мавжуд:

1. Ақлий қидирув йўналишини, яъни ўқувчининг муаммо ечимини топиш фаолиятини аниқлаш.

2. Ўқувчининг янги билимларни ўзлаштириш бўйича билиш қобилиятларини, қизиқишини, фаолият мотивларини шакллантириш.

Ўқитувчи учун муҳим восита таълим олувчининг билиш фаолиятини бошқариш, унинг фикрлаш қобилиятларини шакллантириш ҳисобланади.

Муаммоли вазият – муаммоли ўқитишни ташкил этиш воситасидир, бу ўқишнинг ўрганиш заруриятини чақирадиган ва янги билим ва кўникмаларни фаол ўзлаштириш учун ички шароитларни яратиб берувчи фикрлашнинг бошланғич моментида.

Муаммоли вазият турлича бўлиши мумкин.

- Номаълум таркиби бўйича муаммоли вазиятлар кўйдагиларга бўлинади: мақсад номаълум; фаолият объекти номаълум; фаолият усули номаълум; фаолият бажарилиши шароитлари номаълум.
- Ахборот номувофиқлиги бўйича: можаро; таклиф; рад этиш; жавоб бермаслиги; ноаниқлиги.
- Методик хусусиятлар бўйича: атайлаб қилинмаган; мақсадли; муаммоли ифодалаш; ўйинли муаммоли вазиятлар; тадқиқот лаборатория иши; муаммоли оммавий эксперимент; хаёлий муаммоли эксперимент; вазифаларни муаммоли ҳал этиш; муаммоли вазиятлар.

Муаммоли вазиятларни ҳосил қилишнинг кўйдаги қоидаларини шакллантириш мумкин. Биринчидан, муаммоли вазиятлар албатта қўлдан келадиган ўрганиш қийинчилигини сақлаши керак. Ўрганиш қийинчилигини сақламаган вазифани бажариш фақат репродуктив фикрлашга кўмаклашади ва муаммоли ўқитиш ўз олдига қўядиган мақсадларга эришишга йўл қўймайди. Бошқа томондан, ўқувчилар учун катта қийинчилик туғдирадиган муаммоли вазият уларнинг ривожланиши учун жиддий ижобий натижаларни бермайди, истиқболда уларнинг мустақиллигини пасай-

тиради ва ўқувчиларнинг демотивациясига олиб келади.

Иккинчидан, муаммоли вазият ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш учун абстракт аҳамиятга эга бўлса ҳам, энг қулай вариант бўлиб материал ривожланиш билан биргаликда олиб бориш, янги билимлар, маҳорат, кўникмаларни ўзлаштириш ҳисобланади. Бир томондан, бу бевосита ўқув мақсадларига хизмат қилади, бошқа томондан эса ўқувчиларнинг мотивациясига ижобий таъсир кўрсатиб, бунда улар ижодий потенциални оширишдан кўра сезиларли аниқ ифодани олишади.

Учинчидан, муаммоли вазият ўқувчиларда ўзининг ноодатийлиги, кутилмаганлиги, ностандартлиги билан қизиқиш уйғотиши керак. Ҳайрат, қизиқиш каби ижобий ҳиссиётлар ўқитиш учун мақбул асос бўлади. Бу эффе́ктуга етишишнинг энг оддий ва амалий методи бўлиб ҳам мавжуд, ҳам кўринадиган ёки ҳатто ўқитувчининг ўзи томонидан махсус ташкилланган зиддиятларнинг максимал урғуланиши хизмат қилади.

Муаммоли вазият ўқитувчи томондан алоҳида методик усулларни қўллаш орқали ҳосил қилинади:

- ўқитувчи таълим олувчиларни зиддиятга олиб келади ва уларнинг ўзларига ечимини топишни таклиф қилади;
- амалий фаолиятнинг зиддиятларини тўқнаштиради;
- айнан битта саволга турли нуқтаи назарларни келтиради;
- синфга ҳодисани турли позициялардан кўриб чиқишни таклиф қилади;
- ўқувчиларни такқослаш, умумийлаштириш, вазиятдан чиқиш, далилларни солиштиришга ундайди;
- конкрет саволларни (умумийлаштиришга, асослашга, конкретлашга, фикрлаш мантиғига) қўяди;
- муаммоли назарий ва амалий вазифаларни белгилайди;
- етарсиз ёки ортикча бошланғич маълумотли; саволни қўйишда ноаниқликлик; зид маълумотли; атайлаб қўйилган хатоликлик; чегараланган вақтлик ва бошқа му-

аммоли вазифаларни қўяди.

Муаммоли технологияни амалга ошириш учун қўйидагилар керак:

- энг актуал, муҳим вазифаларни танлаб олиш;
- ўқув ишининг турли қўринишларида муаммоли ўқитиш хусусиятларини аниқлаш;
- муаммоли ўқитишнинг оптимал системасини тузиш, ўқув ва методик қўлланма ва йўриқномаларни яратиш;
- ўқитувчининг ўқувчи фаол ўрганиш фаолиятини чақирадиган шахсий ёндашуви ва маҳорати.

Талабалар фаоллигининг ошиши ўқув-ишлаб чиқариш фаолиятига муаммоли вазиятларни киритилиши ва уларни идрок этирилишидан бошланади. Муаммоли вазиятнинг идрок қилиниши дастлаб билишга оид, сўнгра касбий қизиқишларнинг шаклланишига олиб келади. Талаба муаммоли вазиятни ҳал этишга жалб қилингандан сўнг, унда касбга оид

қизиқишлар устувор аҳамиятга эга бўлиб қолади. Талабаларда нафақат билишга оид, балки касбга оид қизиқишлар ҳам пайдо бўлади, булар эса маълум бир даражада қўйилган муаммони ҳал этишга ёрдам беради. Муаммоли вазиятни муваффақиятли ҳал этиши учун ўқитувчи талабалар ўзлаштирган, уларга маълум бўлган билимларига таяниши керак. Шундагина, уларда ўз фаолиятдан мамнун бўлиш сезгиси ва ижобий ҳиссиётлар вужудга келади ва такрорланиб туради. Талабаларда бундай кайфиятнинг барқарорланиши, уларда ўзига ишонч ва янги муаммоли вазиятларни ҳал этишга интилиш ҳиссиётларни шакллантиради. Илмий тадқиқотларда муаммоли вазият яратиш – билишга интилиш эҳтиёжини пайдо қилишнинг асосий шартларидан бири деб қаралади. Чунки, у талабаларга дарс мазмунини чуқурроқ англашга ёрдам беради.

Қўйида муаммоли таълим технологияси асосида тайёрланган дарс ишланмасидан намуна келтирилган.

Дон ва дон маҳсулотларининг физикавий хоссалари

Машғулот ўтиш давомийлиги: (80 дақиқа) 2 соат

Машғулот ўқув мақсадлари:

Таълимий: Дон ва дон маҳсулотларининг физикавий хоссалари ҳақида талабаларнинг назарий билимларини шакллантириш.

Тарбиявий: талабаларни ўз-ўзини назорат қилиш, ўзаро ҳурмат муносабатини, бошқа талабалар фикрини бўлмаслик каби хислатларни шакллантириш.

Ривожлантирувчи: талабаларни фаоллигини ошириш, уларнинг мустақил ва эркин фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш.

Ўқитиш технологияси: муаммоли маъруза.

Машғулот шакли: жамоавий ва кичик гуруҳларда.

Машғулот ўтиш жойи: замонавий дидактик ва ахборот технологиялари воситалари билан жиҳозланган аудитория.

Машғулотнинг бориши:

1-босқич. Ташкилий қисм (дарсга тайёргарлик).

Ташкилий тадбирларни ўтказиш.

Назарий машғулотни ташкил қилиш, ўқитиш жойини танлаш, аудиторияни дарсга тайёргарлигини кўздан кечириш, мавзуга тегишли тестлар, тарқатма материаллар, назарий машғулот вақти ва дарснинг давом этишини белгилаш.

Ўқув машғулотига кириш (5 дақиқа).

Давоматни текшириш. Мавзунинг мақсади, режаси, эришиладиган ўқув натижалари билан талабаларни таништириш. Машғулотни муаммоли маъруза шаклида ўтказилишини эълон қилиш.

2-босқич. Асосий қисм (60 дақиқа).

2.1. Сухбат шаклида талабалар билимини фаоллаштиради. Билимларни фаоллаштириш

жараёнида ўқув муаммосини ҳал қилиш бўйича талабаларнинг изланувчанлик фаолиятида фаол қатнашуви учун зарур бўлган талабалар томонидан ўзлаштирилган дастлабки билимлар қанчалик даражада етарлилигини қуйидаги саволлар орқали аниқлайди.

1. Дон массаси физикавий хоссаларининг тавсифи.
2. Оқувчанлик, унга таъсир қилувчи омиллар ва унинг амалий аҳамияти нимадан иборат?
3. Ўз-ўзидан сараланиш (нормал, ассиметрик, симметрик, ўз-ўзидан сараланиш) нима?
4. Дон массасининг бўшлиқлиги, унга таъсир қиладиган омиллар ва амалий аҳамиятини айтинг.
5. Доннинг сорбцион хоссалари. Гигроскопик хусусиятига таъриф беринг.
6. Доннинг мувозанатдаги намлиги, унга таъсир қиладиган омиллар ва унинг катталиги, аниқлаш усуллари нимадан иборат?
7. Сорбцион гистерезис нима?
8. Намнинг дон массасида нотекис тақсимланиш сабабларини айтинг.
9. Доннинг иссиқлик физикавий хоссалари, бу хоссаларнинг амалий аҳамиятига таъриф беринг.
10. Ун ва ёрманинг физикавий хоссаларини таърифланг.

2.2. Янги ўқув материални баён қилади. Фаоллаштирилган билимларга таяниб машғулотда ҳал этилувчи муаммоларни киритади ва уни ифодалайди.

1. Доннинг шакли қанча юмалоқ бўлса, оқувчанлик шунча катта бўлади. Намлик қанча катта бўлса, оқувчанлик камаяди. Бегона аралашмалар миқдорининг кўплиги ҳам оқувчанликни камайтиради. **Фикрлангчи! Бунинг сабаби нимада?**

2. Биз ёзда силосларда сақланаётган доннинг секин қизишини кузатсак, қиш кириши билан эса доннинг секин совушининг гувоҳи бўламиз. **Қизиқ! Нега бу жараён секинлик билан амалга ошади?**

3. Дон массасининг айрим участкаларида иссиқлик оқими йўналиши бўйича намликнинг томчи-сувоқлик, яъни сув буғининг конденсатланиб кўчиш ҳолати руй беради.

Фикрлаб кўрингчи! Бу инкорлар нима натижасида юзага келади ва у қандай оқибатларга олиб келади? Уни олдини олиш учун нима қилиш керак?

Ўқитувчи юқоридаги муаммолар ечимини таъминлаш учун уни ҳал этишга қаратилган вазиятларни юзага келтиради. Талабаларни мунозарага чорлайди. Муаммо ечимини талабалар билан биргаликда таҳлил қилади.

2.3. Талабаларни кичик гуруҳларга ажратади ва ўқитувчи ҳар бир гуруҳга саволлар беради.

1-гуруҳга. а) Дон массасини бир жойдан иккинчи жойга кўчиришда унинг ўз-ўзидан сараланиш ҳолати юз беради. **Тасаввур қилиб кўрингчи!** Бу ҳолат қандай кунгилсиз оқибатларга олиб келади?

б) **Фикрлаб курунгчи!** Дон массасида бўшлиқнинг борлиги нималарга таъсир кўрсатиши мумкин?

в) Дон массаси турли хил газларни тез ютади. Сизнингча бу қандай амалга ошади? **Фикрлаб кўрингчи!** Бу жараённи исботлашда нималар қилиш мумкин.

2-гуруҳга. а) **Ўйлаб кўрингчи!** Паст иссиқлик ва ҳарорат ўтказувчанлик қандай салбий томонлари бор?

б) Дон массаси қаттиқ жисмларнинг эркин тушишида хавонинг қаршилиги имкон беради. **Сиз нима деб уйлайсиз!** Бу қаршилик нималарга боғлиқ бўлади?

в) Силосларда унни чиқариш жараёнида титрлаш мосламалари ўрнатилган. **Фикрлаб кўрингчи!** Бу мосламаларни ўрнатишдан мақсад нима? Бу мосламалар ўрнатилмаган вақтда қандай ҳолларни кузатиш мумкин.

TALABA-YOSHLARNING IJODKORLIK FAOLIYATIDA AXBOROTLASHTIRILGAN PEDAGOGIK INNOVATSION TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISH VA QO‘LLASH IMKONIYATLARI

S.J. MURODOV

Nizomiy nomidagi TDPU Texnologik ta’lim fakulteti “Axborot texnologiyalari”
kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada talaba-yoshlarning ijodkorlik faoliyatida axborot va pedagogik innovatsiyali texnologiyalarini qo‘llash imkoniyatlari haqida fikrlar tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: axborot texnologiyalari, internet, innovatsiya, kompetentlik, karmat, kreativlik, elektron kutubxona.

Аннотация. В статье анализируются возможности использования информационно инновационных-педагогических технологий в творческой деятельности студентов педагогического вуза.

Ключевые слова: информационные технологии, Инновация, Интернет, Компетенция, Сармат, Креативность, Электронная библиотека.

Annotation. The article analyzes the possibilities of using information-innovation-pedagogical technologies in the creative activities of students of a pedagogical university.

Key words: information technology, innovation, internet, competence, carmat, creative, electronic library.

O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limdagi islohotlar mazmuni, yuksak rivojlangan mamlakatlar darajasida, O‘zbekistonning ilg‘or ilmiy-texnik iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishini ta’minlashga qodir intellektual salohiyatga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlashni talab etadi. Bu vazifani samarali yechimini topish ko‘p jihatdan o‘qitish texnologiyalarini takomillashtirish, talaba-yoshlarning ijodkorlik faoliyatida axborot va pedagogik texnologiyalar hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish va qo‘llash maqsadga muvofiq. XX asrning oxirgi o‘ttiz yili mobaynida fan-texnika, axborotlar va kommunikatsiya taraqqiyoti natijasida ilg‘or mamlakatlar jamiyat rivojlanishining turli jabhalarida sezilarli yutuqlarga erishdi. Bu o‘zgarishlar va yangilanishlar mustaqillik yillarida O‘zbekistonda ham ta’lim va ishlab chiqarishni barcha sohalariga kirib bordi.

O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalar va pedagogik texnologiyalar va innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ayrim sohalarida mamlakatimiz dunyodagi yetakchi

davlatlar qatoridan o‘rin oldi. Talaba-yoshlarning ijodkorlik faoliyatida axborot va pedagogik texnologiyalarini qo‘llash ta’lim berishning funksional imkoniyatidan foydalanishga katta sharoit yaratdi. Kompyuter tarmoqlari hamda unga muqobil axborot texnologiyalari pedagogik ta’lim tizimi uchun, eng avvalo, yer sharining istalgan nuqtasidan turib, tezkor ravishda zarur ma’lumotni olish bilan bog‘liq bo‘lgan imkoniyatlarni yaratdi. Xususan, internet global kompyuter tarmog‘i orqali dunyo axborot resurslariga kirish juda tez amalga oshirilishi bunga yaqqol dalil bo‘la oladi. Rivojlanishning asosiy negizlaridan biri bo‘lmish zamonaviy texnik va texnologiyalar insoniyatning uzog‘ini yaqin, og‘irini yengil qilish maqsadida yaratilgan. Ayniqsa, axborot texnologiyalari va pedagogik texnologiyalarning ta’lim berish sohasiga kirib kelishi va jadal rivojlanishi nafaqat pedagogika balki har soha taraqqiyotida o‘zining munosib hissasini qo‘shib kelmoqda. Inkori etib bo‘lmas bir haqiqat bor, bugungi davr vakilining o‘z zamonasi texnologiyalaridan foydalana olmasligi, ularni o‘z hayoti, kasbi va hunariga

tatbiq etmasligi nuqson sanaladi. Ta'kidlash joizki, oliy ta'lim maktablarida faoliyat ko'rsatayotgan professor o'qituvchi-pedagoglarning zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan turli o'rinlarda unumli foydalanishlari ularning mahoratli mutaxassis ekanligidan dalolat beradi.

Davlat umummilliy dasturida asosiy yo'nalishlardan biri sifatida Oliy ta'limda oliygohlarni axborotlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu dastur doirasida ta'lim muassasalari zamonaviy kompyuter texnikalari bilan ta'minlandi. Oliygochlarni to'liq Internet va Ziyonet tarmog'iga ulanib, oliygohlarda jahon standartlariga mos elektron kutubxonalar va o'quv zallari tashkil qilinib, Karmat va Armat tarmog'iga ulandi. Ayni vaqtda zamonaviy shaxs shu qadar ko'p axborotga egaki, u axborotlarni yangi axborot texnologiyalarisiz ishlov berishi va ishlatishi mumkin emas. Yildan-yilga hayotimizga kompyuter va u bilan birga axborot texnologiyalari, innovatsion texnologiyalar jadal kirib kelmoqda. Ta'lim siyosatining hozirgi asosiy maqsadi ta'lim oluvchi shaxs, jamiyat va davlat ehtiyojlarini qondiruvchi muhim va kelajakdagi rivoji uchun zarur yuqori samaradorlikka ega bo'lgan zamonaviy ta'lim berishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasining – "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalarni, ta'limning axborot vositalarini o'quv jarayoniga joriy etish, ta'limda zamon bilan hamnafas ta'lim texnologiyalarini yaratishni taqozo etadi. Ilmiy texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqaruv va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklarning qo'llanilishi innovatsiyani aks ettiradi. Innovatsiya – yangilanishni, o'zgarishni amaliyotga joriy etish jarayoni va faoliyati bo'lib, ingliz tilidan tarjima qilinganda innovatsiya kiritilgan yangilik ixtiro degan ma'nolarni anglatadi. Innovatsion ta'lim-tarbiyada yangicha sifat ko'rsatkichiga erishib, yuqori samara beradi va ijodkorlikka yo'naltiradi, hamda ta'lim texnologiyalarini

yangicha sifat bosqichiga ko'tarish, shuningdek, zamonaviy yondoshuvlarni tashkil qilib borish ta'minlanadi. Innovatsiyalarni qabul qilish jarayonini besh davrga ajratish mumkin:

Xabardorlik – individ yangi g'oya haqida biladi, lekin yetarlicha axborotga ega emas;

Qiziqish – individ g'oya bilan qiziqib qoladi va qo'shimcha axborotlar qidiradi;

Baholash – individ hozirgi zamon va kelajakda yangiliklardan foyda olishni baholovchi qaror qabul qiladi;

Sinab ko'rish – individ yakuniy qaror qabul qilgunicha sinab ko'radi;

O'zlashtirish – atrof, muhit, mavjud qadriyatlar va avvalgi tajribalar bilan bir vaqtda bo'la olishlik.

Innovatsiyalar jamiyat kelib chiqishining boshlanishidan kuzatib kelingan bo'lsa ham, pedagogik kategoriya sifatida endi o'rganilmoqda¹.

Ta'limning amalga oshirish jarayoniga innovatsion texnologiyalarni kiritish quyidagilarga asoslanadi:

- ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi o'quvchi shaxsi ustivorligini ta'minlash;
- ta'lim maqsadining natijaga erishuvini (kafolatlanganligini) amalga oshirish;
- ta'lim jarayoni boshqariluvchi jarayon ekanligidan kelib chiqqan holda uning maqsadli boshqariluviga erishish;
- ta'lim mazmunini ta'minlovchi vosita, usul shakllari texnologiyasini yagona bir tizimga keltirish.

Ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillarni to'xtovsiz tahlil qilish, mutaxassislarining uzluksiz malakasini oshirish hamda qo'yiladigan uslublarning nechog'lik mosligiga to'g'ri baho berish tamoyillarni belgilashimiz va ta'limning olinishi zarur bo'lgan natijasini ifodalay olishimizga ko'rsatadigan yo'l hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ta'limda innovatsiyalar – muhim va tizimli o'z-o'zini tashkil etuvchi yangi ta'lim bo'lib, ular tashabbuslar va yangiliklar xilma-xilligi asosida

¹ I.S.Kosimov va boshqalar. Axborot texnologiyalari. T.2006 y.

vujudga keladi, hamda ular ta'lim evolyutsiyasi uchun istiqbolli va uning taraqqiyoti uchun, shuningdek ta'limning yanada har tomonlama madaniy ko'lamining taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etadi bu esa talaba-yoshlarning ijodkorlik faoliyatida muhim rol egallaydi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim pedagog kasbiy omilkorligini rivojlantirish uchun ular faoliyatini birinchi kunlaridanoq qo'shimcha pedagogik ta'limga jalb qilish lozim.

Kompyuter tarjimasini, tahriri, tahlili, elektron lug'at va tezauruslar – fikrimiz dalilidir. Ayniqsa, zamonaviy elektron lug'atlar tuzish va undan foydalanish madaniyatini shakllantirish – til imkoniyatini egallashning oson va samarador yo'l hisoblanadi. Xususan, tilning imkoniyatini namoyon etish va egalash borasida dunyo miqyosida tez sur'atlarda yaratilayotgan til korpuslarining roli beqiyosdir. Bu borada davlatimiz rahbari Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan 5 ta tashabbus asosida professor o'qituvchilar va ta'lim oluvchi bakalavriyat, magistratura va doktorantura ta'lim oluvchilari ilmiy va ijodiy izlanishlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ular uchun zarur shartsharoitlar yaratish vazifa sifatida belgilanishi, shu maqsadda hukumatimiz tomonidan aniq chora-tadbirlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi, har bir fan sohasida, asosan, pedagogika, axborot texnologiyalari sohasida ham uzviy chuqur izlanishlar olib borish zarurligini ko'rsatadi. 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmonlari, 2017 yil 17 fevraldagi "Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish

chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2789-sonli qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Axborot tizimining va Pedagogika sohalarining uzviy rivojlanishi fanda yangi sohalarning yangi o'qitish tizimlari va ulardan foydalanishni paydo bo'lishiga olib keldi. Pedagogik jihatdan dars beruvchining kreativligi va kompetentligi bilan birgalikda uning dars berish mahorati tarkibida interfaol metodlar va treninglarning mavjud bo'lishi ham ta'lim beruvchi ham ta'lim oluvchi uchun qiziqarli, zerikarsiz bo'lishi o'quvchining o'z sohasi bo'yicha bilimlarini chuqur va qiziqish bilan egallashida va mustaqil izlanishlar olib borishi va o'z ustida ijod qilishiga olib keladi. Bu esa davlat va jamiyat qurishda zamon tendensiyalari mos rivojlanishga olib kelishi shubhasizdir.

Axborot texnologiyalaridagi yangi sohalardan biri esa Karmat va Armat elektron kutubxona qidiruv tizimi bo'lib u millionlab so'z kontekstlariga havola qiluvchi, maxsus qidiruv tizimi asosida ishlaydigan elektron matnlar yig'indisidir. Elektron kutubxona qidiruv birligi yaxlit asar matni; undan ma'lum bir asarni qidirish mumkin. Bu esa bilim oluvchilarning vaqtini moddiy va ma'naviy resurslari sarfini anchaga qisqartiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, talaba-yoshlarning ijodkorlik faoliyatida axborot va pedagogik texnologiyalari va innovatsion texnologiyalarni joriy etish va qo'llash imkoniyatlari ahamiyati kattadir. Chunonchi, yoshlarning ongida sog'lom immunitet shakllanishida va ularning vataniga, kasbiga, oilasiga sodiq va vafodor, fidokor va ijodkor bo'lib yetishishiga asos bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Имом Э.З., Пирматов И.И., Турсунов А.А. Стандарты образования и рол новых информационных технологий. Таълим муаммолари. Илмий-услубий ютуқлар ва илғор тажрибалар журна-ли, Олий махсус мактаб муаммолари институти, №1-2, 2017 й
2. Kosimov S. va boshqalar. Axborot texnologiyalari. T.2006 y.
3. Nazirov Sh. Dasturlash tillari T.2007 y.
4. Professor N.V. Makarova tahriri ostida Informatika. "Talqin", T.: – 2005

ТЕХНИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ОММАВИЙ ОЧИҚ ОНЛАЙН- КУРСЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ МЕХАНИЗМИ

А.А.НАЗИРОВ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги
Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлигининг
Оммавий коммуникациялар масалалари бўйича марказ мутахассиси

Аннотация. Мазкур мақолада техника олий таълим муассасасида мустақил таълим жараёнини оммавий очик онлайн-курслар асосида ташкил этиш муаммолари таҳлиliga бағишланган. Ўзбекистон Республикаси ва чет эл техника университетларининг тажрибаси таҳлил қилинди ва оммавий очик онлайн-курсларни мустақил таълим жараёнига жорий этиш истиқболлари кўриб чиқилди. Амалга оширилган таҳлил асосида мустақил таълимни замонавий веб технологиялар асосида ташкил этиш модели таклиф этилди ва жорий этиш кўрсаткичлари таҳлили амалга оширилди.

Калит сўзлар: мустақил таълим, оммавий очик онлайн-курс, LMS, MOOC, ўқиш шаклини кредит тизими, case технологияси, веб-технология.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблем организации процесса самостоятельного образования в технических высших образовательных заведениях на основе массовых открытых онлайн-курсов. Рассмотрены перспективы внедрения массовых открытых онлайн-курсов в процесс самостоятельного образования в технических университетах Республики Узбекистан и зарубежья. На основе проведенного анализа разработана модель самостоятельного образования на основе современных веб-технологий, а также проведен анализ результатов.

Ключевые слова: самостоятельное образование, массовые открытые онлайн-курс, LMS, MOOC, кредитная система образования, case технология, веб-технология.

Annotation. This article analysis of the independent education organization process problems in technical higher educational institutions based on massive open online courses is devoted. The prospects of introducing massive open online courses into the self-education process at technical universities of the Republic of Uzbekistan and abroad are considered. Based on the analysis, a self-education model based on modern web technologies was developed, and the results were also analyzed.

Key words: self-education, mass open online course, LMS, MOOC, credit education system, case technology, web-technology.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги фармонида ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири таълим ва фан соҳасини ривожлантириш вазифалари белгиланди. 2018 йил 5 июндаги 3775-сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга ошириладиган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисидаги қарорида ҳам олий таълим муассасаларида таълим сифатини тубдан такомиллаштириш, уларнинг мамлакатда амалга ошириладиган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш

мақсадида қатор вазифалар белгилаб берилди. Таълим сифати талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш, назорат қилиш ва баҳолаш тартиби, талабанинг мустақил таълим даврида ўзлаштириш натижалари билан белгиланади.

Чет эл олимларининг илмий ишларини таҳлил қилиш натижасида қуйидагича мустақил таълим таърифини келтириш мумкин. Мустақил таълим – кўплаб олий таълим муассасалари, ўрта таълим мактаблар, коллежлар ва бошқа ўқув муассасалари томонидан тақдим этиладиган таълим шаклидир. [3] Баъзан манбаларда уни “Йўналтирилган таълим” деб ҳам аташади ва бу инсон назорати остида амалга ошириладиган маърифий фаолиятдир. Одатда талаба ва профессор ёки талабаларнинг келишилган кредитлар

миқдори бўйича ўқитувчининг раҳбарлиги билан тадқиқот олиб бориш учун мавзунини келишиб оладилар. Мустақил тадқиқотлар талабаларга анъанавий ўқув дастурига мос равишда қўшимча маълумотларга қизиқиш, мавзусини ўрганишга имкон беради. Бу талабаларга ихтисослик бўйича материални ўрганиш ёки тадқиқот тажрибасини олиш учун йўлдир.[4] “Мустақил таълим талабаларга ўз қизиқишларини чуқурроқ ўрганиш ва келажакда ўз иқтидорларини қандай ва қаерга йўналтириш ҳақида муҳим қарорлар қабул қилиш имкониятини беради” деб таъкидлаган Америкалик мутахассис Давид М.[5]

Ўзбек олимларининг илмий тадқиқотларига назар соладиган бўлсак, мустақил таълим бевосита мустақил фикрлаш билан узвий боғлиқлиги сабабли унга берилган таърифни ҳам келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ: “Мустақил фикрлаш – инсоннинг ўз олдига турган муаммоларни мақсад ва вазифаларини белгиллаган ҳолда ўз билими ва ҳаётини тажрибаларига таяниб, турли йўл, усул, воситалар ёрдамида, ўзининг интеллектуал имкониятлари даражасида мустақил равишда ҳал қилишдан иборат бўлган ақлий фаолиятидир”.[6]

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 24 июлдаги 569-сонли “Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университетида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги қароридан Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети ва унинг филиалларида 2018/2019 ўқув йилидан бошлаб ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасида кадрлар тайёрлаш бўйича ўқитишнинг кредит тизими-

га ўтиш қабул қилинди. Ўқиш шаклининг кредит тизимида ўқув режалардаги умумий 6000 соатнинг 3000 соати, яъни 50 фоизи мустақил таълим учун ажратилди.

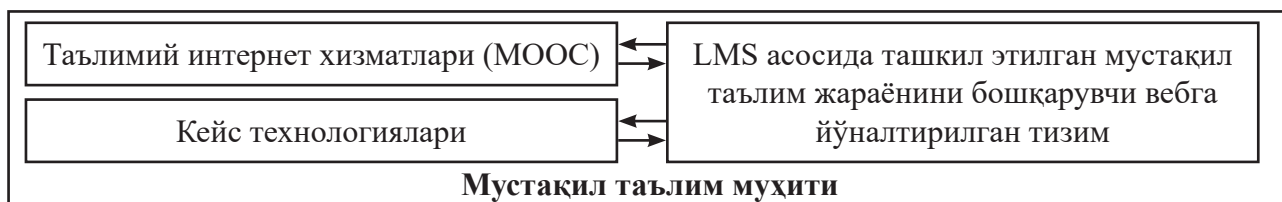
Аудитория соатларини қисқартиришда педагогик фаолиятнинг асосий эътибори талаба ўқитувчи раҳбарлиги ва назорати остида бажарадиган мустақил ишларга қаратилади. Бу иш аудитория машғулотларига тайёргарлик, алоҳида мавзулар бўйича топшириқлар ишлаб чиқиш, ёзма назорат ишларини бажариш, жорий, оралиқ ва якуний назоратларга тайёргарликни ўз ичига олади.

Барчамизга маълумки талабаларнинг мустақил иши ўқув режада ажратилган умумий соатнинг 50% ини ташкил этади. Ҳозирда талабаларнинг мустақил иши фаннинг ўзига хос томонларидан келиб чиққан ҳолда ҳар хил турларда ташкиллаштириш имконияти мавжуд.

Талабаларнинг мустақил таълимини замонавий web-технологиялар асосида ташкиллаштириш модели (1-расм) таъкид этилади.

Ўқув жараёнининг асосий қисмида жойлашган мустақил таълим муҳитида, мустақил таълимни бошқариш ва ташкиллаштириш учун вебга йўналтирилган таълимни бошқарувчи тизим (LMS-Learning Management System) фойдаланилади. Шу тизим асосида талабаларнинг мустақил таълимини бошқариш, мониторингини олиб бориш имконияти мавжуд. Биз таъкид қилаётган модел LMS-тизим асосида талабанинг мустақил таълим жараёнидаги барча ҳаракати ва топшириқлари назоратда бўлади. [7]

Ҳозирги вақтда дунёнинг нуфузли университетлари ўзларининг профессор ўқитувчилари иштирокида яратилган ўқув фанларни очик интернет майдонида жой-

1-расм. Мустақил таълим жараёнини web-технологиялар асосида ташкил этиши

лаштиришмоқда. 1-расмда келтирилган таълимий интернет хизматларидан бири МООС (Massive open online courses) – оммавий очик онлайн курслари (ОООК) деб эътироф этилмоқда. [8]

ОООК – оммавий очик онлайн-курслар бўлиб, интерфаол усуллардан фойдаланган ҳолда тайёрланган ва Интернет тармоғида очик ҳолда жойлаштирилган таълим курсига айтилади. [9]

ОООК асосида куйидаги педагогик масалаларни ечиш мумкин:

1. Энг юқори рейтингдаги хорижий олий таълим муассаси материаллари асосида талабаларни ўқитиш;
2. Юқори сифатли рақобатбардош кадрларни тайёрлаш;
3. Энг юқори рейтингдаги хорижий олий таълим муассасидаги ўқитилаётган фанларни маҳаллий олий таълим муассасаларида жорий этиш;
4. Янги киритилган фанлар бўйича ўқув мажмуаларни шакллантириш;
5. Мутахассислик фанларини чет тилларида ўқитиш;
6. Талабаларнинг мустақил ишини ташкил этиш.

Таклиф этилаётган моделда web-технологиялар асосида оммавий очик онлайн курслардан фойдаланган ҳолда талабаларнинг мустақил ишини ташкиллаштириш механизмини қараб чиқамиз:

1. Ўқув режадаги мавзуларга мос ОООК интернетдан топилади.
2. ОТМ кафедрасининг профессор-ўқитувчилари томонидан ОООК ўрганилиб чиқилади.
3. Кафедранинг йўналишидан келиб чиққан ҳолда ОООК ўқув модуллари ажратиб олинади. Ажратиб олинган ўқув модулларининг мураккаблик даражаси, ўқув модулини ўзлаштиришга кетадиган вақти, курсни ўзлаштириш учун талабадан талаб қилинадиган минимал билим талаблари ўрганилиб чиқилади.
4. Танлаб олинган ўқув фан модули бўйича кафедра томонидан имтиҳон назорат са-

воллари тузилади.

5. Ажратиб олинган ўқув фан модуллари кафедра йиғилишида муҳокама қилинади ва махсус баённома асосида тасдиқланиб, университет илмий услубий кенгашига тасдиқлаш учун тақдим этилади.
6. Мустақил иш сифатида талабаларга ОООК берилаётган ўқув фанлари рўйхати тавсия сифатида берилади.
7. Талаба мустақил иш сифатида ОООК томонидан тақдим этилаётган курс (ўқув фанини ёки модулини) материаллари билан танишиб чиқади.
8. Тўплаган билимлари асосида танланган мавзу доирасида, LMS MOODLE тизимида, ижодий ишни бажаради ва баҳоланади.

Юқорида келтирилган моделнинг учинчи компоненти кейс технологияси бўлиб, унга биноан («case» – аниқ вазият, ҳодиса) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган технология ҳисобланади. Мазкур технологияни таълим жараёнида ташкил қилиш давомида талабаларга аниқ бир муаммоли вазият берилади ва талабалар муаммони таҳлил қилиш ва мавжуд бўлган ечимлардан энг мақбулини танлаш орқали муаммоли вазият ечими топилади. Кейс технологияси ва ОООКларни биргаликда қўлланилиши таълим жараёнини самарадорлигини оширишга замин яратади. [10]

Юқоридаги модель Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети “Ахборот хавфсизлиги” факультети 3-босқич талабаларига 6 семестр мобайнида ўқитиладиган “Компьютер тармоқлари” фани учун белгиланган мустақил таълимни ташкил этишда қўлланилди.

Тажрибада 710-16 ва 715-16 гуруҳлари иштирок этишди, икки турдаги ёндашув қўлланилди (анъанавий мустақил таълим шакли ва ОООК асосида мустақил таълим). ОООК асосида мустақил таълим CLASS CENTRAL ОООК платформасининг Computer Networking очик бепул видео-курслари асосида ташкил этилди. Ижобий ва сал-

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MULTIMEDIA TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH USULLARI

BAKIYEVA F.R., MIRZAHMEDOVA N.D.

Nizomiy nomidagi TDPU, Axborot texnologiyalari kafedrasini o'qituvchilari

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim samaradorligi va dars sifatini oshirish, o'quv jarayonini axborotlashtirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lgan multimedia texnologiyalaridan foydalanishning usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: multimedia, axborotlashtirish, dasturiy ta'minot, internet, moddiy-texnik baza, gipermedia, web sahifa, axborot texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье обсуждается, как повысить качество обучения, использовать мультимедийные технологии, что является одним из наиболее перспективных направлений информатизации процесса обучения.

Ключевые слова: мультимедия, информатизация, программное обеспечение, интернет, материально-техническая база, гипермедия, WEB страница, информационные технологии.

Annotation. This article discusses how to improve the quality of training, use multimedia technologies, which is one of the most promising areas of informatization of the learning process.

Key words: multimedia, informatization, software, the internet, material technical base, hypermedia, webpage, information technology.

Multimedia texnologiyalari o'quv jarayonini boyitadi, o'quv jarayonini yanada samarali qiladi va o'quvchining hissiy tarkibiy qismlarini ta'limiy ma'lumotlarni qabul qilish jarayoniga jalb qiladi.

Bugungi kunda multimedia texnologiyalari o'quv jarayonini axborotlashtirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Dasturiy va uslubiy ta'minotni takomillashtirishda, moddiy-texnik bazada, shuningdek, professor-o'qituvchilarning majburiy malaka oshirishida zamonaviy axborot texnologiyalaridan ta'limda muvaffaqiyatli foydalanish istiqbollari ko'rilmogda [1].

Ta'lim muassasalarida kompyuter sinflarini tashkil qilish uchun Internet texnologiyalari jozibador, ammo tegishli ma'lumotlarga ega bo'lish va deyarli butun dunyo bilan muloqotni tashkil etish qobiliyati bilan bog'liq afzalliklarga ega bo'lgan holda, ular jiddiy kamchiliklarga ega: yomon aloqa liniyalari bilan katta hajmdagi ma'lumot bilan ishlashda qiyinchiliklar, aloqa liniyalarisiz ishlashning mumkin emasligi. Ushbu kamchiliklar CD ROM va DVD diskleri deb nomlangan optik kompakt disklar yordamida

yo'q qilinadi. Mavjud dasturiy mahsulotlar, shu jumladan tayyor elektron darsliklar va kitoblar, shuningdek bizning o'zimiz yaratgan narsalar o'qituvchiga o'quv samaradorligini oshirishga imkon beradi. Internet talabalar uchun ma'lumot topish va olishda, hamkasblar bilan muloqot qilish vositasida ajralmas yordamchiga aylanmogda.

Barcha bilim vositalaridan, multimedia turli xil usullar, shu jumladan idrokning barcha usullari bilan bilimlarni taqdim etishga imkon beradi. Multimedia vositalari bilan ishlashda talabalar o'rganilayotgan materialni o'z-o'zini ifoda etish uchun boy arsenalga ega. Multimedia bilimlarni o'zlashtirish va taqdim etish jarayoniga yanada ijodiy yondoshishni amalga oshiradi.

Asta-sekin murakkab amaliy topshiriqlar-loyihalarni rejalashtirish va yakunlash jarayonida talabalar bilim va ko'nikmalarni egallaydigan o'quv tizimi. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalardan biri, o'quv loyihasining muammolarini hal qilishga qaratilgan, muammoli yondoshuv, guruh usullari, aks ettiruvchi va boshqa texnikalarni birlashtirgan talabalarning mustaqil faoli-

yatini tashkil etish usuli.

Bizning fikrimizcha, eng zamonaviy multimedia xususiyatlari ularni o'quv jarayonida interfaol ko'p kanalli kognitiv vosita sifatida ishlatishdir. Talabalarni o'qitish tizimidagi izlanishlar, loyihaviy yondoshuvlar, ularning o'zlarining multimedia – gipermedia loyihalarini ishlab chiqish, umumiy-madaniy va fan tayyorgarligi fanlarining barcha bloklari uchun multimedia mashg'ulotlaridan doimiy foydalanish an'anaviy o'quv jarayonini rivojlanayotgan va ijodiy tizimga aylantirishga imkon beradi.

Axborot texnologiyalari talabalarga o'qituvchidan mustaqil ravishda yangi konsepsiyani o'rganish, bir naqshni sezish, o'z farazlarini ilgari surish va matematik savollarning qanday paydo bo'lganligini his qilish uchun noyob imkoniyat beradi [2].

Multimedia elementlari materialni idrok etish va yodlashga hissa qo'shadigan qo'shimcha psixologik tuzilmalarni yaratadi, masalan, har bir taqdimot natijalarini sarhisob qilishdan oldin, o'quvchini ma'lum bir ish turiga qo'yadigan ma'lum bir tovush yoki ohang bor.

Talabalarning ijodiy salohiyatidan va o'zlashtirgan bilimlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Talabalarning aniq web-sahifalarni yaratish, ishlab chiqish va loyihalash bo'yicha ishlarining tashkil etilishi ularning bilimlarini takomillashtiradi. Informatika ta'limi an'anaviy ravishda bir necha sabablarga ko'ra kompyuterga asoslangan o'quv dasturlaridan foydalanadi. Birinchidan, informatika mutaxassislari kompyuterga asoslangan o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilaridan biri edilar, ikkinchidan, rasmiy algoritmlarni tavsiflash tillari grammatik inshootlarni yuqori sifatli avtomatlashtirilgan boshqaruvni amalga oshirishga imkon berdi, uchinchidan, bir qator informatika bo'limlarining tarkibi yaxshi tuzilgan bo'lib, bu uning bilim faoliyati

sezilarli darajada faollashishiga yordam beradi. Ushbu vazifa qoida tariqasida, chuqur ichki motivatsiya bilan amalga oshiriladi, O'qituvchilar va talabalarni bir-biri bilan bog'lab, aqlli va xayoliy bo'lishga va o'z-o'zini ifoda etishga erishishga imkon beradi.

Talabalar tomonidan Internetdan foydalanishning eng samarali va istiqbolli yo'nalishlari: shaxslararo muloqot, turli o'quv fanlari bo'yicha qo'shimcha ma'lumot qidirish, o'quv loyihalari bilan tanishish, websaytlarni ishlab chiqarish.

Multimediyadan foydalanish bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar quyidagi muammolarni ajratib ko'rsatishi mumkin:

- multimediyadan foydalanishda shaxsiylashtirilgan o'quv uslublari hisobga olinmaydi. Boshqacha qilib aytganda, multimedia vositalaridan foydalanishga asoslangan o'qitishning haqiqiy individualizatsiyasi, agar multimedia dasturlari muallifining kognitiv uslubi foydalanuvchi uslubiga mos keladigan bo'lsa;
- ta'limning kommunikativ yoki ijtimoiy-kognitiv tomonlarini hisobga olinmagan. Grafika, video tasvirlar va audio ma'lumotlarning kiritilishi o'quvchiga sezilarli hissiy (va shuning uchun motivatsion) ta'sir ko'rsatadigan samarali aloqani ta'minlash muammolarini hal qilmaydi;
- ommaviy axborot vositalariga ta'sir qilishning har xil turlarini (shu jumladan ovoz, grafika, video, animatsiya) joriy etish har doim ham axborotni idrok etish, tushunish va saqlashni yaxshilash muammosini hal qilmaydi va ba'zan kanal shovqini tufayli talabaning idrokiga xalaqit beradi;
- o'qituvchilarning multimedia savodxonligi pastligi sababli ta'limda multimediyadan bepul foydalanishga tayyor emasligi (pedagogik maqsadlarni

МУЛЬТИМЕДИАЛИ ЎРГАТУВЧИ МАЖМУА МЕХНАТ МУХОФАЗАСИ ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ЭЛЕКТРОН ВОСИ- ТАСИ СИФАТИДА

О.А.ҲАМИДОВ

Жиззах политехника институти “Касб таълими” кафедраси ассистенти

Аннотация. Мақолада мультимедиа мажмуа нафақат маълум таълимий вазифаларни ҳал қилиш учун турли кўринишдаги ахборот тенг ҳуқуқли ва ўзаро боғлиқ равишда иштирок этадиган, касбий тайёргарликнинг ахборот методик воситаси, балки ахборот, трансформатив, интегратив, ташкилий-рағбатлантирувчи, назорат-коррекцияловчи, илмий-тадқиқотчилик ўз-ўзига таълим бериш функцияларини бажарадиган ўқитишнинг электрон воситаси сифатида қаралган.

Калит сўзлар: мультимедия ўргатувчи мажмуаси, ахборот-методик восита, турли кўринишдаги ахборотлар, касбий тайёргарлик.

Аннотация. В статье мультимедийный комплекс рассматривается как электронное средство обучения, которое выполняет функции самообразования, где различные виды информации встречаются в равной степени и взаимосвязаны для решения конкретных образовательных задач, информативными, трансформирующими, интегративными, организационно-стимулирующими, контролирующими, научно-исследовательскими функциями, информационно-методического средства профессиональной подготовки.

Ключевые слова: мультимедийный учебный комплекс, информационно-методическое средство, различные виды информации, профессиональная подготовка.

Annotation. In the article, the multimedia complex is considered as an electronic learning tool that performs the functions of self-education, where various types of information are found equally and interconnected to solve specific educational problems, informative, transforming, integrative, organizational-stimulating, controlling, research and development, information and methodological training tool.

Key words: multimedia educational complex, information and methodological tool, various types of information, professional training.

Жамиятимиз тараққиёти, ҳаётимиз истикболи энг аввало замон талабларига жавоб бера оладиган юқори малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш ва уларнинг замонавий ахборот-коммуникация технологияларида амалий иш фаолиятида қай даражада фойдалана олишига боғлиқ. Бу муаммолар эса ўз навбатида, олий таълим муассасаларидан таълим шакли ва мазмунини тубдан янгилашни тақозо этади.

Касбий тайёргарликни модернизациялаш, касбий таълимнинг узлуксизлигига йўналтирилган ва анъанавий таркиб топган машғулотларнинг аудитория шаклларидан урғуни, мустақил таълимга қаратишни, олий таълим муассасаларида ўқитишнинг янги шакл ва воситаларини яратишни шарт қилиб қўймоқда. Мультимедиа ўргатувчи мажмуа ана шундай воситалардан бири бў-

лиши мумкин. Касбий тайёрлаш жараёнида тизимли яхлит график, матнли, рақамли, нутқли, мусиқали, видео, фото ва бошқа ахборот, магнитли, оптик ташувчиларга бажарилган, шунингдек электрон компьютер тармоғида нашр этилган электрон нашрлар фаол қўлланилиб келинмоқда. Мультимедиа ўргатувчи мажмуа – бу нафақат аниқ таълимий масалаларни ечиш учун турли хил ахборот тенг ҳуқуқли ва ўзаро боғлиқ ҳолда иштирок этадиган ўқув, мустақил, янгиланадиган, интерфаол нашрни ўз-ичига олган касбий тайёргарликнинг ахборот-методик воситаси, балки ижтимоий амалиёт воситасидир [1].

Мультимедиа ўргатувчи мажмуалар турли асосларга кўра таснифланиш мумкин (1-жадвал)

Мультимедиа ўргатувчи мажмуалар-

1-жадвал.

Мультимедиали ўргатувчи мажмуалар кўриниши ва типлари

Типлари	Кўринишлари
Ўқув-назарий	Дарсликлар, ўқув қўлланмалар, маъруза курслари, алоҳида маърузалар.
Ўқув-амалий	Хрестоматиялар, практикумлар, масала ва машқлар тўпламлари, альбомлар, атласлар.
Ўқув-методик	Услубий тавсиялар, ўқув-маълумотнома нашрлар, ўқув изоҳли ёки терминологик луғатлар, ўқув-библиографик маълумотномалар

нинг юқорида келтирилган тип ва кўринишларини олий таълим муассасаларида меҳнат муҳофазаси фанини ўқитишда талабаларни касбий тайёрлашнинг ахборот-методик воситаси сифатида қараб чиқамиз.

Ўқув-назарий мультимедиали ўргатувчи мажмуалар тизимлаштирилган назарий билимларни ўзида сақлайди ва талабаларда мажмуавий ахборотли таъсир орқали умуммаданий ва касбий компетенцияларни шакллантириш мақсадида улар томонидан ўзлаштирилиши таълим дастурларида кўрсатилган фаолият турларини белгилаб беради.

Мультимедиали электрон дарслик аниқ фаннинг таълим дастури доирасида аниқланган давлат таълим стандарти талабаларига мувофиқ, таянч назарий билимларни тизимли баён этиш мақсадида ва уларни талабалар томонидан ўзлаштирилиши ҳамда чоп этилган дарслик билан таққослаганда тубдан янги чизгили ўқув материалларини ўз ичига олади.

Мультимедиали электрон ўқув қўлланма аниқ фан бўйича назарий ахборотлар мажмуаси (матнлар, расмлар, аудио ва видео материаллар)ни ўз ичига олади.

Мультимедиали электрон маърузалар маълум давлат таълим стандартлари талаблари асосида аниқ тайёрлов йўналиши талабалари учун ишлаб чиқилган, фан бўлимларини дастурий ўзига хосликларини акс эттиради ва кўп вариантлилиқ, кўп даражалилик ва текшириш топшириқлари, машқлар ва тестларининг турли туманлигини таъминлайди.

Мультимедиали электрон маърузанинг

афзаллиги шундан иборатки, унда аниқ мавжуд ҳамда ихчам ва исботланган монологик баён этишни назарда тутати. Мультимедиали электрон маърузалар нисбатан қисқа вақтда ҳажм бўйича катта ўқув материалларини тақдим этиш имконини беради, уни узатишнинг тизимлилиги туфайли талабаларда ўрганилаётган ҳодиса ёки объект ҳақида яхлит тасаввур ҳосил бўлади. Мультимедиали электрон маърузаларга график иллюстрацияларни киритиш аудиториянинг фаоллигини ва ҳиссий жавоб реакциясини чақиради, уни мазмунга қизиқишини қўллаб қувватлайди, ишончини шакллантиришга имкон беради.

Ўқув-амалий мультимедиали ўргатувчи мажмуалар аниқ мезонлар бўйича тартибланган ва интерфаол шаклда баён этилган амалий ва тадбиқий характердаги ахборотни ўз ичига олади, шунингдек юқори даражадаги техник бажарилганлиги, мантиқий ва изчил баён этилганлиги билан фарқ қилади.

Мультимедиали электрон практикумлар ўрганилган ўқув материалларини мустаҳкамлаш ва билимларни умуммаданий ва касбий компетенцияларни интерфаол методлар билан текшириш, талабаларни меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича лойиҳалаш фаолиятига жалб этиш учун мўлжалланган. Талабаларнинг лойиҳалаш фаолияти натижалари меҳнат муҳофазаси бўйича албомлар, плакатлар, технологик хариталар, ишлаб чиқариш ишлари лойиҳалари, схемалар, йўл-йўриқлар, тавсиялар, видеороликлар бўлиши мумкин.

Талабаларнинг лойиҳалаш фаолияти

самарадорли бўлиши учун ҳаракатларнинг куйидаги кетма-кетлигини тавсия этиш мумкин:

а) мавзуни, ижрочилар сони, лойиҳанинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш;

б) ўрганилган ўқув материалдан назарий билимларни ажратиб олиш, шунингдек қўйилган мақсадга эришиш учун ахборотнинг потенциал манбаларни аниқлаш;

в) лойиҳани амалга ошириш ва расмийлаштириш учун лойиҳа топшириқларини ижрочилар ўртасида тақсимлаш;

г) лойиҳа ижрочилар ўртасида олинган натижаларнинг оралиқ муҳокамасини ташкил этиш;

д) лойиҳани расмийлаштириш ва унинг тақдимотини тайёрлаш;

е) куйидаги мезонлар бўйича ташқи экспертиза хулосаларини олиш: лойиҳа мавзусининг долзарблиги; фойдаланилаётган ахборотнинг корректлиги; олинган натижаларнинг зарурлиги ва етарлилиги; умуммаданий ва касбий компетенцияларни мустаҳкамлаш; лойиҳанинг эстетиклиги ва кўргазмалиги.

Мультимедиали электрон масала ва машқлар тўплами талабалар томонидан билимлар, умуммаданий ва касбий компетенцияларни ижодий ва фаол эгалланишга шунингдек уларни интерфаол методлар билан вариатив текширишга имкон беради. Мультимедиали электрон масалалар ва машқлар тўпланининг куйидаги бир қатор афзалликларини кўрсатиш мумкин:

а) иш вақтнинг чекланмаганлиги;

б) ишнинг аудиториядан ташқари режими;

в) турли муносабатлар ва реал ҳаётий шароитларда моделлаштириш имконияти.

Олий таълим муассасаларида меҳнат муҳофазаси фанини ўқитишда мультимедиали электрон масала ва машқлар тўпланини қўллаш касбий тайёргарликнинг фаолиятли характерини, талабаларда мулоқот, фикрлаш, ҳаракат усулларининг шаклланиши

таъминлайди. Рефлексия натижасида бу мулоқот усуллари схемалар ва белгили шаклларда мустаҳкамланади. Мультимедиали электрон масала ва машқлар тўплами тайёр ечимлар кўринишидаги ўқитишдан фарқли равишда касбий тайёргарлик муаммоларининг гуруҳли (жамоавий) ечимини топишга қаратилган. Уларни муҳокама қилиш жараёнида касбий тайёргарлик шахсий аҳамиятли ва ривожланувчи бўлади [3].

Мультимедиали электрон хрестоматиялар махсус танланган ўқув материали предметини ташкил этувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, бадиий ва илмий асарлар ёки улардан лавҳалар, аудио, видео материаллар, шунингдек талабаларнинг фикрлашини рағбатлантирувчи, аниқ фаннинг ривожланишининг муаммоли ва истиқболли масалаларига диққатни жамлашга имкон беради. Масалан қурилиш йўналишида меҳнатни муҳофаза қилиш фани бўйича ўқув жараёнида бундай хрестоматияларни қўллаш куйидагиларга имкон беради:

а) “Қурилиш жараёнлари технологияси”, “Био ва иншоатларни қуриш технологияси”, “Қурилиш машиналари” умумкасбий фанлар ва “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” фани ўртасида фанларро алоқаларни ўрнатиш;

б) талабаларни ўз шахсий позицияларига риоя қилган ҳолда, касбий тайёргарликнинг маъно ташкил этувчи мотивлари шаклланишини таъминловчи ўқув-ишлаб чиқариш вазиятларига жалб этиш;

в) ҳар бир талабанинг касбий тайёргарлигини ўқитувчи билан жуфтлик ўзаро таъсирлашув жараёнидаги, шунингдек бошқа талабалар билан мулоқотини таъминлаш;

г) ҳар бир талабага тезкор, регуляри ўз ўзини баҳолаш ва ўз-ўзини назорат қилишдан фойдаланиб таълим олиш имкониятини тақдим этиш.

Мультимедиали электрон альбомлар ягона ахборот майдонини яратиш мақсадида талаба ёки ўқитувчига ёрдам сифати-

да видео ва аудио материалларни ўз ичига олади. Мультимедиали электрон альбомнинг асосий “ядроси” қурилиш майдончаси ва унинг элементларини, ишлаб чиқариш участкаларидаги алоҳида иш турлари ва бошқаларнинг уч ўлчамли фазовий тасвирларидан иборат. Бундай альбомни талабаларни касбий фаолиятга тайёрлаш жараёнида қўллаш:

а) таълим олувчиларни ўқув жараёнига етарлича тез киришиши ва мазмунни ўрганиш жараёнида образли-кўргазмаларни фикрлашга жалб қилиш шарт қилиб қўяди;

б) талабаларни турли ишлаб чиқариш вазиятлари билан таништириш ва хавфсиз ҳамда авариядан холи ишни таъминловчи кўникма ва малакаларни шакллантириш имконини беради;

в) талабаларда объектив алоқаларни, ишлаб чиқариш жараёнлари ва алоҳида операциялар орасидаги муносабатларни, бахтсиз ҳодиса ва жароҳатланишга олиб келиши мумкин бўлган хавфли ва аварияли вазиятларнинг сабаб ва оқибат ўртасидаги боғланишларни акс эттирувчи ассоциацияларни шакллантириш имкониятини яратади;

г) меҳнат хавфсизлиги бўйича билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришга йўналтирилган касбий тайёрлашни ахборатли қўллаб-қувватлаш таъминланади.

Мультимедиали электрон атласлар турли хил объектларнинг видео материалларини ўз ичига олади. Олий таълим муассасаларида иллюстратив материал сифатида намоиш қилинадиган илмий-оммабоп фильмлардан фарқли равишда, мультимедиали электрон атлас мазмуни бўйича бутунлай ўқув дастурига мос келади. Унда асосий тушунчалар, аниқ ажратилган таърифлар берилган, ҳар бир шакллантирилган ҳолатлар тушинтирилади.

Идрок қилинаётган мазмунини аниқлаштириш имконини берувчи махсус усуллар (секинлаштирилган ёки тезлаштирилган намоиш, анимация, объектни турли ракурслардан кўрсатиш, объект ёки ҳоди-

саларнинг алоҳида деталларини намоиш этиш) кенг қўлланилади. Мультимедиали электрон атлас ўқув ахборатини тўлиқ баён этади ва янги ўқув материални талабага узатиш босқичида ўқитувчини бутунлай алмаштириш мумкин. Уни кўриб чиққандан кейин дарҳол талабалар ўзлаштирилган ўқув материални мустаҳкамлаш ва текширишга амалий кўникмаларни шакллантиришга ўтиши мумкин [2]. Касбий тайёрлаш жараёнида мультимедиали атласлардан фойдаланишнинг қуйидаги бир нечта вариантлари мавжуд:

а) муҳофаза масалаларини мустақил ўрганиш;

б) мазмунни ўқув диалогик ёки ташкилий-фаолиятли ўйинлар жараёнида ўқитувчи билан биргаликда ўрганиш;

в) меҳнат муҳофазаси бўйича йўриқнома ўтказувчи маъсул шахс изоҳлари билан ишлаб чиқаришда амалиётни ўташ жараёнида мазмунини ўрганиш.

Ўқув-услубий мультимедиали ўргатувчи мажмуалари ўқув фанини мустақил ўрганиш учун тартибланган ўқув материални, интерактив шаклда баён этилган билимларни мустаҳкамлашнинг амалий шакллари ва методикасини ўз ичига олади.

Мультимедиали электрон услубий кўрсатмалар талабалар мустақил ўрганиш ва билимларини текширишга тайёргарлик кўриш учун мўлжалланган ўқув матеалини ўз ичига олади. Бундай мультимедиали электрон услубий кўрсатмаларда қуйидагиларга йўналтирилган ўқув материалдан фойдаланилади:

а) ахборотнинг катта миқдордаги захирасини мустаҳкам ўзлаштириш, билимлар тузилмасини шакллантириш, билимларни эгаллаш ва улардан эркин фойдаланиш;

б) фикр юритиш фаоллигини ривожлантириш;

в) касбий тайёргарлик ва фаолият услубларини эгаллаш;

г) шахсни ривожлантириш, хусусан, шахснинг ўқув жараёнидаги фаоллигини

шакллантириш.

Мультимедиали электрон услубий кўрсатманинг асосий мақсади – муаммони кўра оладиган ва ифодалай оладиган, ҳал қилиш услуб ва воситаларни аниқлай оладиган мутахассисни тайёрлашдан иборат. Ушбу мультимедиали электрон услубий кўрсатмаларга қуйидагилар хос;

а) аудитория ва аудиториядан ташқари мустақил иш нисбатини ўрнатиш ва шунга мос ўқув жараёнини ташкил этиш;

б) илгариларчи мустақил иш (ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишга асосланган маъруза ва семинарлардан аввал);

в) дастурлаштирилган ўқитиш (ҳамма ўзига мос темпада ишлайди);

г) ўқув жараёнида автоматлашган ўқитиш тизимини қўллаш;

д) ўқув-тадқиқотчилик ишини талаба белгиланган вазифани ҳал қилиш учун адабиётларни ўрганишга эҳтиёж сезадиган тарзда ташкил этиш.

Мультимедиали электрон услубий кўрсатмалар талабалар учун ўқув ва илмий ахборотга эркин кириш шунингдек, ўзлаштирилган билимларни текширишга тайёрланиш учун қулай шароит таъминлаб бериш имкониятига эга.

Мультимедиали ўқув-маълумотнома нашрлари илмий ва амалий таснифдаги қулай жойлашган гиперҳаволалар орқали ўқитиш учун мўлжалланган қисқа ахборотларни ўз ичига олади. Мультимедиали ўқув-маълумотнома нашрлари мазмуни бутун технологик жараёни қамраб олган ва талабаларни ривожлантиришга йўналтирилган қуйидаги бўлимларни ўз ичига олади:

а) ишларни хавфсиз ўтказиш технологиясини билиш; иш жойида мавжуд бўлган хавфли ва зарарли ишлаб чиқариш омиллари; иш жойларида қўлланиладиган машина ва механизмлар ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари;

б) машина ва механизмлар ишлаш натижасида юз берадиган хавфли ва зарар-

ли ишлаб чиқариш омилларининг таъсири оқибатларини тушуниш; шунингдек иш шароитларининг ўзига хослигининг ишчи ходимларга таъсири; ишларни хавфсиз ташкил этиш талабларига риоя этиш зарурияти;

в) иш жойларида мавжуд бўлган зарарли ва хавфли ишлаб чиқариш омиллар таҳлили;

г) зарарли ва хавфли ишлаб чиқариш омиллар таҳлилининг ўтказиш орқали иш шароитларида хавфлилик ва жароҳатни камайтириш услубларини топиш;

д) график материалларда тасвирланган илгари кўриб чиқилган ишлаб чиқариш вазиятларига мувофиқ ишчи майдондаги хавфлилик даражасини баҳолаш;

е) олинган билимларни зарарли ва хавфли ишлаб чиқариш омилларини пасайтириш ёки бартараф этиш учун ҳамда ишлаб чиқариш ишларини хавфсизлигини таъминлаш учун қўллаш.

Мультимедиа асосида яратилган ўқув-библиографик маълумотномалар тақдим этилаётган ахборотнинг кўргазмалилигига таяниб ўқитиш сифатини ошириш имконини беради. Динамик, яъни ўзгарувчи маълумотлар базасини қўллаш эса ўқув ахборотини шундай тақдим этиш имконини берадики, унда таълим олувчининг ўзи график ёки матнли ҳаволалар орқали материаллар билан ишлашнинг турли схемаларини қўллаш мумкин, гиперматнли технология эса гиперилловалар туфайли навигацияни сезиларли даражада соддалаштиради. Буларнинг барчаси таълим беришга табақалаштиришга ёндашувни амалга ошириш имконини беради [4].

Мультимедиали электрон ўқув-библиографик маълумотнома бу сифат жиҳатидан янги ўқитиш воситаси бўлиб, унинг ўзига хосликлари қуйидагилардан иборат:

а) талабаларда тадқиқотчилик фаолияти малакаларини ривожлантириш;

б) талабаларда ахборот маданиятини, ахборотни қайта ишлаш олиш кўникмаси шакллантириш;

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ИХТИСОСЛИК ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА МОДЕЛЛАШТИРУВЧИ ДАСТУРЛАРДАН ФойДАЛАНИШ

У.М.ИБРАГИМОВ

Бухоро муҳандисдик-технология институти докторанти

Аннотация. Мазкур мақолада олий таълим муассасаларида ихтисослик фанларини ўқитишда самара берадиган моделлаштирувчи дастурларнинг моҳияти, афзалликлари ва улардан фойдаланиш имкониятлари ёритилган.

Калит сўзлар: моделлаштириш, дастур, симуляциялаш, COMSOL, LabVIEW, Adams, PowerShape, FeatureCAM.

Аннотация. В данной статье раскрывается сущность, преимущества и возможности использования моделируемых программ при обучении специальным дисциплинам в высших образовательных учреждениях.

Ключевые слова: моделирование, программа, симуляция, COMSOL, LabVIEW, Adams, PowerShape, FeatureCAM.

Annotation. This article discloses essence, advantages and possibilities of using simulated programs for teaching special disciplines in the higher educational institutions.

Key words: modeling, software, simulation, COMSOL, LabVIEW, Adams, PowerShape, FeatureCAM.

Мамлакатимизда олий таълим муассасалари фаолиятини такомиллаштириш, ўқув жараёнининг сифатини ошириш, таълим жараёнига инновацион ва ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Шунингдек ҳозирги даврда жамиятимизда бўлаётган ўзгаришлар, ахборотлашган жамиятга ўтиш борасидаги ислохотлар, жаҳон таълим тизимига интеграцияланиш жараёнлари ва таълим тизимида ахборот-коммуникация технологияларининг жорий этилиши мамлакатимиз олий таълим муассасаларида компетентли мутахассислар тайёрлашга асос бўлиб хизмат қилади.

Жаҳон ҳамжамиятининг эътироф этишича, ҳозирги кунда таълим тизими ишлаб чиқаришдан анча орқада қолиб кетмоқда ва битирувчиларнинг таълим муассасасини тамомлаганларига қадар улар олган айрим билимлар эскириб қолмоқда.

Бугунги кунда таълим мазмунини босқичма-босқич ўзгартириб бориш дол-

зарб масалалардан бири бўлиб, электрон интерфаол ва мультимедиа мажмуаларининг янги авлодини ишлаб чиқиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш методикаларини таъминлаш, шунингдек мустақил билишнинг янги турларини яратиш ва тармоқ асосида ўқитиш технологияларининг дидактик имкониятларидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади (1).

Шу боис олий таълим мазмунини такомиллаштириш, электрон таълим ресурсларидан ва интернет технологияларидан самарали фойдаланиш давр талаби бўлиб қолмоқда.

Бизнингча олий таълим муассасаларида таълим жараёнига компьютер технологияларини ва электрон таълим ресурсларини жорий этиш қуйидаги масалаларни ечиш имконини беради:

- ўқитишда вақтдан унумли фойдаланиш самарадорлигини ошириш, аудиториядан ташқари машғулотларни самарали ташкил этиш ва ўтказиш;
- фаол-фаолиятли ўқитиш шаклларини

ривожлантириш;

- шахсга йўналтирилган ўқитиш моделларини қўллаш;
- таълим олувчида ижодкорлик қобилиятининг ривожланиши учун шарт-шароитларни яратиш.

Бугунги кунда таълим жараёнида электрон таълим ресурсларини яратиш ҳамда улардан ўқув жараёнида самарали фойдаланишни тақозо этади. Бунда ўқув материалларини замонавий усуллар, жумладан, мультимедиали ресурслар ва технологиялар, моделлаштирувчи дастурлар асосида тақдим этиш эҳтиёжи туғилади. Моделлаштирувчи дастурларни ўқув жараёнида татбиқ этиш таълим олувчилардаларда билим олишга мотивацияни ошириш, ўз фаолиятини мустақил режалаштириш, ўқиш вақтини тежаш, ўқув материалларини янада сифатлироқ тақдим этиш, ахборотларни амалий ўзлаштириш, шунингдек ҳар қандай жараён ва ҳодисаларни моделлаштириш, касбий компетентликни шакллантириш имконини беради.

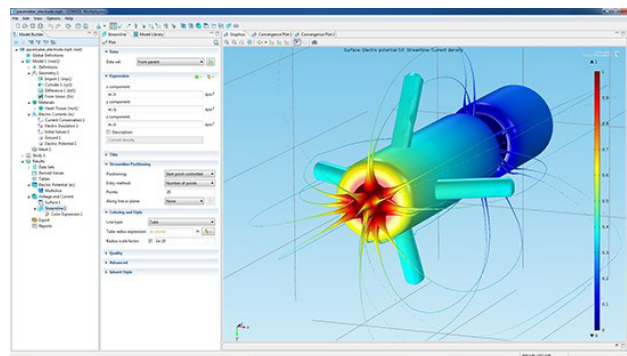
Бугунги кунда таълим жараёнида компьютернинг график имкониятларидан фойдаланишда бўлган талабнинг орта бориши, талабаларнинг таълим соҳасида хусусан, олий таълим муассасаларида ихтисослик фанларини ўқитишда моделлаштирувчи дастурлардан фойдаланиб ўқитишни юқори савияда ташкил этишни тақозо этмоқда. Биз мазкур мақолада олий таълим муассасаларида ихтисослик фанларини ўқитишда самара берадиган моделлаштирувчи дастурлардан айримлари ҳақида фикр юритамиз.

COMSOL Multiphysics дастурий пакети ёрдамида муҳандислар ва олимлар муҳандислик соҳасидаги, ишлаб чиқариш ва илмий тадқиқотлар учун конструкцияларни, қурилмаларни ва жараёнларни моделлаштириши мумкин (2).

COMSOL Multiphysics – бу интеграллашган моделлаштириш учун плат-

форма бўлиб, моделлаштиришнинг барча босқичларини ўз ичига олади: геометрик тузилишини яратишдан, жараёндаги ишлатиладиган материаллар, физик таъсирлардан тортиб токи ечимларни топишни созилаш ва жараённи қайта ишлашгача, бу эса аниқ ва барқарор натижаларни олиш имкониятини беради.

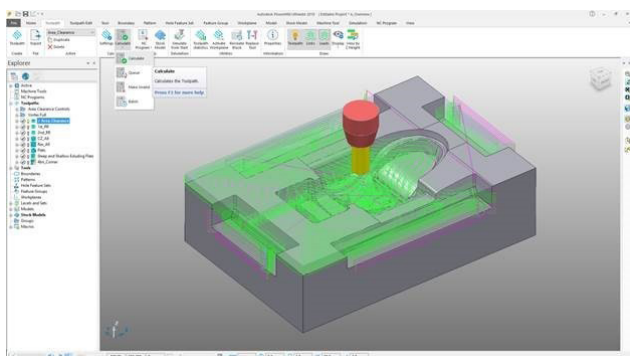
Махсус амалий ва муҳандислик вазифалари учун моделларни яратиш учун сиз **COMSOL Multiphysics** дастурий пакетини имкониятларини кенгайтириш модуллари орқали амалга оширишингиз мумкин. Интеграциялаш модулларни моделлаштириш вақтида қўллаш, қурилмалар ва жараёнларни ишлаб чиқишда бошқа муҳандислик ва математик дастурий воситаларни қўллаш имкониятини беради. Модел яратилганидан сўнг, сиз уни махсус фойдаланувчи интерфейсли моделлаштириш дастурига айлантиришингиз мумкин бўлиб, ушбу дастурни ишлаб чиқарувчилардан алоҳида ишлатиш имконияти мавжуд бўлади.

1-расм. *COMSOL Multiphysics* дастурининг кўриниши.

FeatureCAM – CAD/CAM тизими бўлиб, элементларни рациональ қайта ишлаш тамойилига асосланади. **FeatureCAM** қаттиқ жисмли моделнинг элементларини автоматик ёки қўлда идентификациялаш имкониятини беради: технолог-дастурчи қайси элементларни қайта ишлашни хоҳлашини кўрсатади ва тизим ўзи ушбу элементларни қайта ишлаш учун бошқарувчи дастурларни тайёрлайди (3,7).

Feature RECOGNITION (элементларни таниб олиш) модули – бу кучли ускуна бўлиб, дастурлаш жараёнини осонлаштиради ва тезлаштиради. FeatureCAM да элементли дастурлаш CAD (компьютер модели) геометрик маълумотларига асосланиб, бу эса ишлаб чиқариш вақтини анча қисқартириш имконини беради. Тизимда қўлда, интерфаол ва тўлиқ автоматик элементларин таниб олиш имконияти мавжуд.

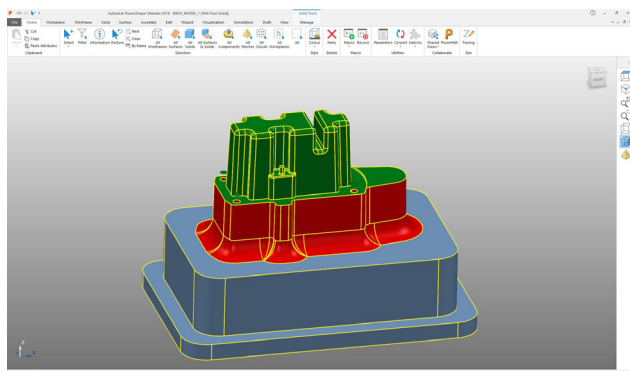

2-расм. FeatureCAM дастурининг кўриниши.

PowerSHAPE – қаттиқ жисмли ва юзали замонавий гибридли моделлаштириш дастури ҳисобланади. Қаттиқ жисмли моделлаштириш – бу осон ва тезкор бирлаштириш, қирқиб ташлаш ва кесиштириш операцияларини билдиради. Юзали моделлаштириш – бу кенгликдаги чексиз элементларни мураккаблиги ва уларни таҳрирлашнинг такрорланмас имкониятлари.

Моделлаштириш воситаси куйидаги имкониятларни тақдим этади:

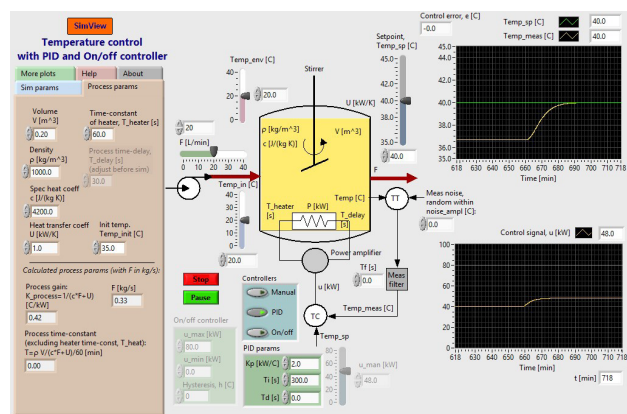
- ихтиёрий эгри чизиклар тўпламида юзаларни яратиш имконияти;

3-расм. PowerSHAPE дастурининг кўриниши.

- юзаларни динамик позициялаш ва таҳрирлаш;
- объектга-йўналтирилган таҳрирлашни қўллаш PowerSHAPE дастурини қўллашни осонлаштиради ва тезлаштириш имконини беради.

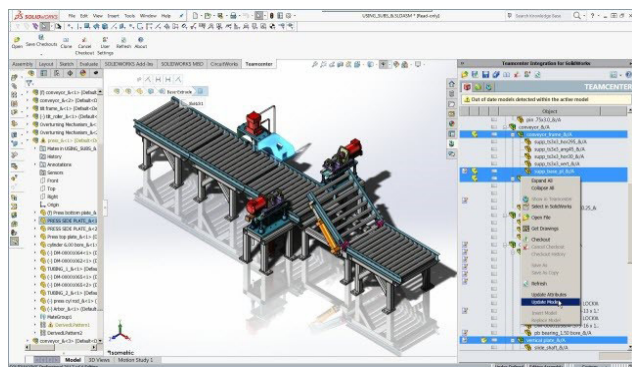
LabVIEW – дастурлашга график қарашларни қўллаш имкониятини тақдим этиб, у жараёндаги ихтиёрий детални визуаллаштириш, қурилмаларни созлаш, ўлчов маълумотларини кўрсатиш ва отладкалаш имкониятини беради. Ушбу визуаллаштириш ўлчов қурилмаларини ихтиёрий қурилма таъминотчилари учун интеграциялашни осонлаштириш, мураккаб бошқариш алгоритминини диаграмма схемасида акс этиш, маълумотларини таҳлили этиш алгоритмларини осон ишлаб чиқиш ва фойдаланувчи махсус интерфейсини қуриш имкониятини беради (5).

4-расм. LabVIEW дастурининг кўриниши.

SolidWorks – бу муҳадислик лойиҳалаш ва 3D моделлаштириш учун энг машҳур компьютер дастурларидан бири ҳисобланади. Ушбу дастурий пакетда нафақат 3D чоп этиш техник деталларни яратиш имконияти мавжуд, балки бошқа техник мақсадларда ҳам ушбу моделлардан фойдаланиш мумкин. Шундай қилиб, SolidWorks дастури 3D моделлаштириш учун жуда кенг имкониятли восита ва турли мақсадлардаги маҳсулотларни автоматик лойиҳалаш учун дастурий пакет сифатида хизмат қилади. Маъно жиҳатида бу маҳсулотлар-

ни рақамли кўринишда конструкциялаш учун имкониятлар тўплами бўлиб, у ўзида кўплаб қўшимча ускуналарни сақлайди ва улар орқали модел устида турли виртуаль техник экспериментларни амалга ошириш имкониятини беради (4).

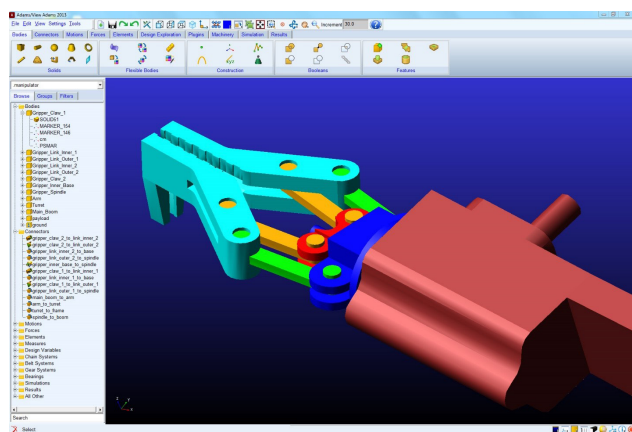

5-расм. SolidWorks дастурининг кўриниши.

Adams – дастурий оиласи ихтиёрий конструкцияларни (барча ҳаракатланувчи оддий механик ва электромеханик қурилмалардан тортиб мураккаб автомобил ва самолётлар, темир йўл техникалари, космик аппаратларгача) моделлаштириш ва мукамаллаштириш учун қўлланилади.

Adams дастурий пакетининг характерли хусусияти ва катта ютуғи шундаки фойдаланувчи график интерфейси осон ва эффектив эканлиги. Бу интерфейсни ишлайтиб, Adams пакети фойдаланувчиси геометрик примитивлар базасидан ҳисобланадиган моделни тезкор яратиши мумкин.

Adams дастурий пакети фойдаланувчи интерфейси ҳисобланадиган модел му-

6-расм. Adams дастурининг кўриниши.

каммаллаштириш йўллари топиш учун қисқа муддатларда натижаларни таҳлил этиш эффектив воситаларига эга ва динамик жараёнлар характеристикаларини реал жараёнларга яқинлаштириш.

Ҳар бир дастур таълим жараёнида ўзининг маълум бир вазифасини бажаради. Уларнинг бир қисми материалнинг кетма-кет баён қилишга мўлжалланган, бошқалари эса талабаларнинг билимларини баҳолашга, айрим турлари эса амалий машғулотларни моделлаштиришга хизмат қилади ва ҳ.к.

Билим, маҳорат ва кўникмалар даражаларини назорат қилишнинг дастурий воситалари талабанинг билимлари сифатини баҳолаш жараёнини автоматлаштиради.

Тест топшириқларидан ўтказиш тизими таълим тизимида анча даврлардан бери қўлланилади. Бироқ шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, олинган билимларни баҳолаш жараёнида ўқитувчи ва талабанинг ўзаро ҳаракатларини моделлаштириш – ахборот нуқтаи-назаридан жуда нозик бўлган ишдир. Кўплаб вазиятларда у энг замонавий ахборот технологияларидан, сунъий интеллект методларидан фойдаланмасдан туриб сифатли тарзла амалга оширилиши мумкин эмас. Масалан, математик бўйича интерфаол тест тизими талабанинг жавоби мантиғини кузатиб бориши (бу теоремаларнинг автоматик исботланиши каби нозик методларни жалб қилишни талаб қилади), шунингдек, ўрганилаётган ўқув фани бўйича таянч билимлар базасига асосланиши лозим. Мана шундай тизимларни ишлаб чиқиш сезиларли миқёсдаги меҳнат, вақт ва молиявий сарф-харажатларни талаб қилади. Бахтимизга, мана шундай мураккаб технологияларни қўллаш ҳар доим ҳам талаб қилинавермайди.

Математик ва имитацион моделлаштириш воситалари. Моделлаштириш воситаларининг асосий мақсади талабаларнинг амалий машғулотлари жараёнини

автоматлаштиришдан иборатдир. Бу физик экспериментни моделлаштириш, талабанинг имконияти бўлмаган ускуна имитатори, одатдаги дифференциал тенгламаларни ечиш бўйича тренинг тизимлари, сиёсатшунослик бўйича мунозараларни моделлаштириш бўлиши мумкин. Моделлаштирувчи тизимларни амалга ошириш тузилмаси ва усуллари индивидуалдир ва улар биринчи ўринда моделлаштирилаётган объектнинг табиатига боғлиқ бўлади. Адекват моделни яратиш учун кўплаб вазиятларда мураккаб математик ва ахборот методларидан, шунингдек, сунъий интеллект технологияларидан фойдаланиш зарур бўлади. Моделлаштириш воситалари ичида алоҳида ўринни электрон тренажёрлар эгаллаб, улар реал шароитларда ўқитиш имкони бўлмаганда, мураккаб ёки фавқуллодда вазиятларда қатнашиш билан боғланган ёки бундай қилиш мумкин бўлмаган ўқитиш вазиятларида самарали ишлайди.

Қоидага кўра, электрон тренажёрлар турли хил даражалардаги мустақиллик шароитларида амалий кўникмалар ва маҳоратни сайқаллаш, назорат қилиш ва ўз-ўзини назорат қилишни машқ қилиш учун мўлжалланади.

Мультимедиали ресурслар ва технологиялар ҳамда моделлаштирувчи дастурлар асосида талабаларда билим олишга мотивацияни ошириш, ўз фаолиятини мустақил режалаштириш, ўқиш вақтини тежаш, ўқув материалларини янада сифатлироқ тақдим этиш, ахборотларни амалий ўзлаштириш зарур. Бунда, ҳар қандай жараён ва ҳодисаларни моделлаштириш, касбий компетентликни шакллантириш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, олий таълим муассасаларида юқори малакали мутахассисларни тайёрлашда моделлаштирувчи дастурларни ўқитишнинг инновацион шакллари ва методлари билан уйғун ҳолда комплекс қўллаш, кадрлар тайёрлаш сифати ва самарадорлигини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гаффаров Ф.Х. Махсус фанлар бўйича электрон таълим ресурслари базасини яратиш ва уларнинг масофадан фойдаланиш методикаси. П.ф.ф.д. Дисс. Автореф. Тошкент. 2018 йил. 5 бет.
2. COMSOL Multiphysics Reference Manual. – Protected by U.S. Patents listed on www.comsol.com/patents, and U.S. Patents 7,519,518; 7,596,474; 7,623,991; and 8,457,932. Patents pending., 2014. 1262 с.
3. "CAD/CAM & Rapid prototyping application evaluation", 1st edishion © 2010 Miltiadis A. Boboulos PhD&bookbon.com.
4. Руководство инструктора для обучения использованию программного обеспечения SolidWorks® . © Dassault Systèmes SolidWorks Corporation, 1995-2010; компания Dassault Systèmes S.A., 300 Baker Avenue, Concord, Mass. 01742 USA.
5. Trevis Dj, Kring Dj. (PrenticeHall) LabVIEW for everyone. – NJ:Prentice Hall, 2011 – 1236 p.
6. «Компьютерные технологии нового тысячелетья для моделирования технологических процессов. Сборник статей. Труды конференций MSC. Новости MSC.», 2012. - 305 стр.
7. "Начало работы с FeatureCAM" Учебный курс. Delcam USA. 2015. – 89 с.

“БИЗНЕС-СИМУЛЯЦИЯ” НИМА?

Н.Р.СИРОЖИДДИНОВА

Педагогик инновациялар касб-хунар таълим бошқарув ҳамда педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти методисти

Аннотация. Ушбу мақолада муаллиф бизнес-симуляция дастурлари, унинг аҳамияти, тарихи, иқтисодийни ривожлантиришдаги ўрни, таълимда бизнес симуляцияларидан фойдаланиш, унинг турлари, бизнес симуляцияларини корхона иқтисодийтини ривожлантиришдаги аҳамияти ҳақида сўз юритади.

Калит сўзлар: бизнес-симуляция, бизнес ўйинлари, классик ўқитиш, корпоратив ўқитиш, компьютер симуляцияси, иш столи симуляцияси.

Иқтисодийни эркинлаштириш шароитида тадбиркорликни ривожлантириш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Ҳозирги глобаллашув шароитида жаҳон ва минтақавий бозорларда рақобат кескинлашиб бораётгани ҳаммага аён. Кам сармоя талаб қиладиган, тез модернизация қилинадиган ва бозор конъюктурасининг ўзгарувчан талабларига яхши мослаша оладиган бизнес юритиш замон талабига айланди, десак муболага бўлмайди. Жаҳон тажрибасида бизнесни ривожлантиришда минимал қаршиликка эга янги бизнес-жараёнларнинг жорий этилиши, хатолар ва мавжуд бизнес жараёнларини оптималлаштириш усуллари излаш, компаниядаги мураккаб вазиятларнинг ечимини излаш, зарур компетенциялар бўйича кўникмаларни ривожлантириш вазифаларини бизнес-симуляция дастурлари амалга ошироқда. Мазкур масала Ўзбекистон Республикасида 2017-2021 йилларга мўлжалланган “Ҳаракатлар стратегияси”ни амалга оширишда тадбиркорликни рағбатлантирувчи шарт-шароитларни шакллантириш мамлакатнинг инновацион ривожланишининг энг муҳим йўналиши деб белгиланган.

Бизнес симуляция – бу нима? Бизнес симуляция (Business simulation) – инглиз тилидан олинган бўлиб, моделлаштириш деган маънони англатади.

У кадрлар салоҳиятини баҳолаш ва ривожлантиришнинг замонавий технологияларини, реал бизнес жараёнларини моделлаштиришга асосланган, сунъий шаро-

итларда иштирокчиларга бошқарувнинг мураккаб муаммоларини ҳал қилишда тажриба орттиришга имкон берадиган дастур ҳисобланади. Бизнесни симуляция қилиш – маълум бир компаниянинг воқеликларига яқин бўлган бизнес ўйинидир. Кўпгина мутахассислар бизнесни симуляция қилишни “келажак учун тренинг” деб аташади. Ўйин шартлари воситачи (раҳбар) томонидан синов ва хатолар туфайли иштирокчилар муаммонинг энг мақбул ечимини топиши, келажакда амалиётда қўлланилиши мумкин бўлган кўникма ва тажрибага эга бўлишини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилади. Иштирокчилар тажриба тўплайдилар, муҳокама қиладилар, хулосалар чиқарадилар ва умумлаштирадилар, олган билим ва кўникмаларини амалий фаолиятларида қандай қўллашни тушунадилар.

Бизнес симуляциясининг интерактив хусусияти шундаки, у иштирокчиларга компанияни бошқариш бўйича асосий кўникма ва малакаларни олиш ва ривожлантириш имкониятини беради: стратегияларни ишлаб чиқиш, тактик ва операцион вазифаларни ҳал қилиш, яъни амалий фаолиятда ўрганилиши мумкин бўлган ҳамма жараёнларни қандай амалга оширишни ўргатади. Бизнес симуляцияси ғарб услубидаги таълим тизимида, хусусан университетлар ва бизнес мактабларида нафақат талабаларни ўқитиш учун, балки менежерларни ўқитиш учун ҳам кенг қўлланилади.

Тарихдан маълумки, Хитойда милод-

дан аввалги 3000 йилда ҳарбий машғулотлар учун махсус симуляция ўйини ишлатилган. Ушбу симулятор шахматга ўхшарди. Ҳарбий дунёда ҳарбий ўқув ўйинлари XIX аср ўрталарида харитада немис ҳарбий тактик машқларидан келиб чиққан (Фариа ва Дикинсон)¹. Бундан ташқари Фариа ва Дикинсон Иккинчи Жаҳон урушидан олдин Японияда турли хил уруш ўйинлари ишлатилганлигини, Британия ва Америкаликлар улардан жанговар стратегиясини синаш учун фойдаланганликларини таъкидлайдилар.

Ўқув воситаси сифатида бизнес симуляцияси ўтган асрнинг 90-йиллари бошларида СЕЛЕМИ (SELEMI) швед компаниясида ишлаб чиқилган. Ҳарбда у тезда машҳурликка эришди ва бизнес юритиш учун кадрлар тайёрлаш билан шуғулланадиган ўқув юртлари дастурларида ва кўплаб компанияларнинг корпоратив тренингларида қатнаша бошлади. Ўйин Россияда 2000 йилларнинг бошларида пайдо бўлган, корпоратив машғулотлар доирасида хорижий компанияларнинг худудий бўлинмалари ундан фойдаланишни бошлаган.

90-йилларнинг охирида ғарб компаниялари орасида корпоратив етакчиликни ривожлантириш дастурларини кенгайтириш учун бизнес симуляцияларини яратиш ва созлаш кенг тарқалган. Ишбилармонлик ўйинлари кўпинча стратегияларни ишлаб чиқиш ва ишбилармонликни ривожлантиришга қаратилган. Бундай бизнес симуляцияси иштирокчиларга қарорлар қабул қилишда ўзларининг қобилиятлари ва ваколатларини синаб кўриш, хато қилиш, тузатиш ва тегишли хулосалар чиқариш имконини беради.

Дикинсон ва Фариянинг² таъкидлашларича, ҳозирги пайтда АҚШда 250 дан ортиқ бизнес ўйинлари қўлланилмоқда, уларда 1900 дан ортиқ коллежларда 9000 га яқин ўқитувчилар иштирокида бизнес бўйича

ўқув дастурлари мавжуд.

Бизнес симуляциясидан менежерларнинг малакали бошқарув қарорларини қабул қилиш қобилиятини ривожлантириш ва муайян бизнес жараёнини қандай амалга оширишни ўргатишда, компанияларнинг ривожланиши учун янги тизимлар ва жараёнлар киритишда фойдаланиш мумкин. Шу билан бирга таълим жараёнларида бизнес симуляцияларидан фойдаланиш бизнинг давримизда объектив эҳтиёжга айланди, чунки Симкинс³ таъкидлаганидек маърузалар орқали ўқитиш усуллари кўникмаларни ривожлантириш ва иқтисодиётнинг жозибадорлигини ошириш учун етарли даражада самара бермайди. Бизнес симуляцияси эса ўқув жараёнида кўникма, компетенция ва амалий тажриба ортиришга имкон беради. Шунинг учун дунёнинг кўплаб университетлари ва бизнес мактабларининг ўқув жараёнида кенг қўлланилади.

Бизнес ўйинлари ва бизнес симуляцияси ўзаро қандай фарқ қилади?

Бизнес ўйини нима?

Бизнес ўйини – бу ходимларга зарурий касбий компетенцияларни шакллантиришга имкон берадиган соддаштилган ўқитиш усули. Бу иштирокчиларга ғайриоддий муҳитга тушиб қолиш, шахсий ривожланиш ва бизнесни ривожлантириш учун манбаларни топиш имконини беради. Бизнес ўйини ходимларнинг шахсий имкониятларини очиб бериш, уларнинг ички манбаларини ривожлантириш, жамоани шакллантириш ва ходимларни баҳолашни амалга оширишга имкон беради. Ҳаяжонланиш, кўнгил очиш, ижобий-ҳиссий юксалиш туфайли бизнес ўйин иштирокчиларни жараёнга фаол жалб қилишни таъминлайди.

Бизнесни симуляция қилиш эса – бу маълум бир компаниянинг ҳақиқий иш шароитларига имкон қадар яқин бўлган махсус яратилган ўйин моделидир. Бу хавфсиз муҳитда бўлган иштирокчиларга касбий,

1 Faria, A. J. and Dickinson, John R. (1994). Simulation Gaming for Sales Management Training. *Journal of Management Development*, Vol. 13, No. 1, pp. 47-59

2 Dickinson, John R. and Faria, A. J. (1995). Simulation Gaming for Sales Management Training and a Demonstration. In Saunders, Danny (ed.) *The Simulation and Gaming Workbook Volume 3: Games and Simulations for Business*. Kogan Page, London, pp. 99-109

3 Simkins, S.P. (1999). «Promoting active-student learning using the World Wide Web in economics courses». *Journal of Economic Education* 30 (Summer) (3): pp. 278-91. doi:10.2307/1183067

шу қаторда бошқарув вазифаларини ҳал қилишда зарур амалий тажриба олишга имкон беради. Хавфсиз муҳит дейилишини сабаби шундаки, ҳақиқий бизнесда хатога йўл қўйилса катта йўқотишлар келиб чиқиши мумкин. Бизнес симуляция хатоларни тузатиш, касбий компетенция ва тажриба оширишга кўп маротаба такрорлаш орқали эришиш имконини беради. Бизнес симуляцияси, бизнес ўйинларидан фарқли ўлароқ, ташкилий ечимларни топишга, мавжуд вазиятларни таҳлил қилишга, янги ёндашувларни синаб кўришга, тизимларнинг ишлашини баҳолашга имкон беради.

Бизнесни моделлаштиришнинг кучли томони шундаки, жараён ҳар доим ҳаяжонли (кўпинча рақобатлашадиган муҳит) кечади, шунинг учун иштирокчиларнинг ўйиндаги иштироки табиий тус олади. Шу билан бирга, орттирилган кўникмалар ҳаётга татбиқ этилади ва машғулотлар самараси компания келажаги учун мустаҳкам пойдевор вазифасини ўтайди. Бизнес симуляциясида қатнашувчилар ҳақиқий бизнеснинг эҳтиёжларига кўра маълум бир бизнес жараёнининг симуляциясини назорат қиладилар ёки бутун бизнесни бошқаришни тўлиқ тақлид қиладилар ва бир-бирлари билан рақобатлашадилар.

Бизнес симуляциялари бугунги кунда энг машҳур ва самарали ўқув форматларидан бири ҳисобланади. Симуляция компаниянинг бизнес жараёнларини тўлиқ ёки қисман акс эттиришни ўз ичига олади. Иштирокчилар тушадиган вазият, бир томондан ўйин хусусиятга эга (ўйин майдони, виртуал пуллар, карталар ва бошқалар), иккинчи томондан ходимларнинг ҳар кунлик иш жойларида бажарадиган ҳаракатларини тақлид қиладилар. Ушбу формат туфайли иштирокчилар хато қилишдан кўрқмасдан тажриба ўтказиши, янги воситаларни ўрганиши мумкин.

Ҳозирги кунда дунёда бизнес симуляциялари таълим мақсадларида кенг қўлланади. Уларнинг кўпгина олий ўқув юртининг ўқув жараёнига, кенг қўламли ўқув конференцияларининг ўтказилиши ва модул-

ли ривожланиш дастурларига киритилиши бунинг далилидир.

Таълимда бизнес симуляцияларидан фойдаланиш имконияти ғарб педагогикасида “экспериментал ўрганиш” (“experiential learning”) концепциясининг пайдо бўлиши билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу ҳаракатни ўрганиш ёки амалий ўрганиш деб таржима қилинади.

Бизнесни симуляция қилиш энг самарали таълим технологияларидан биридир, чунки у иштирокчиларга ўқув жараёнида кўникма, компетенция ва амалий тажриба орттиришга имкон беради. Шунинг учун улар дунёнинг кўплаб университетлари ва бизнес мактабларининг ўқув жараёнида кенг қўлланади.

Бизнес симуляциясидан фойдаланган ҳолда ўқитиш икки форматда амалга оширилади: классик ва корпоратив ўқитиш жараёни.

Классик форматда ўқитишда ўйинга кўп вақт сарфланади, чунки у бутун семестр давом этади. Ҳар бир дарс битта ўйин даври (молия йили) га тўғри келади. Машғулотлар ўртасида талабалар уй вазифаларини бажардилар (масалан вазиятларни таҳлил қилиш). Муаммога чуқур киришнинг бундай ёндашуви яхшироқ билим олишга имкон беради.

Корпоратив ўқитишда икки-уч ўқув кунини учун мўлжалланган қисқа дастурлар ишлатилади, чунки ўйинда ишлаб чиқаришда иштирок этадиган ходимлар қатнашишлари назарда тутилади.

Бизнес симуляциясининг икки тури мавжуд – компьютерлар, яъни ҳақиқий бизнес муҳитини яратадиган электрон моделлар ва иш столи (тахта базаси) дастурлари.

Компьютер симуляцияси – бу интерактив ўйин бўлиб, бошқариш ва қарорларни қабул қилиш жараёнига тақлид қилишдир. Бунда қарорларни таҳлил қилиш бизнеснинг воқеликларини тақлид қилувчи компьютер дастури томонидан амалга оширилади. Бизнес ўйинлари қўйилган мақсадларга эришиш ва мос кўникмаларни намоиш этиш учун

ҳаракат демакдир. Иштирокчилар компанияни виртуал равишда бошқарадилар, унинг ривожланиши учун стратегик мақсадларни танлайдилар, босқичма-босқич тактик қарорлар қабул қиладилар, мижозлар, ходимлар ва акционерлар билан муносабатларни ўрнатадилар, яъни улар ҳар қандай йирик корпорациянинг менежерлари дуч келадиган барча бошқарув вазифаларини ҳал қиладилар. Компьютер симуляциялари ихтисослаштирилган дастурий таъминот ёрдамида бизнес муаммоларини ҳал қилишни ўз ичига олади.

Иш столи симуляцияси бу янада интерфаол формат бўлиб, иштирокчиларга жамоаларда бир-бири билан фаол равишда ўзаро алоқада бўлишга имкон беради. Иш столи бизнес симуляцияси – бу ўйинни визуал равишда акс эттирадиган ўзига хос харитадаги ўзаро алоқа бўлиб, махсус карталар ва чиплар ёрдамида амалга оширилади. Иштирокчилар харитада симуляция шартлари ва қабул қилинган қарорларга мувофиқ ҳаракатларни амалга оширадилар.

Иш столи бизнесни симуляция қилиш концепцияси – бу қатнашчилар ўзлари бизнеснинг воқеликларига асосланиб ечим топадиган амалиёт орқали машқ қилишдир. Ўйин давомида иштирокчилар компанияни, ишчиларни ва савдони бошқарадилар. Ҳаётдан фарқли ўлароқ, ўйинда дарҳол қабул қилинган қарорларнинг оқибатлари аниқ бўлади. Бизнесни симуляция қилиш компанияни амалий тушунишни ривожлантиради, ҳар бир ходимдан мувофиқлаштирилган профессионал ёндашувни талаб қилади. Иш столи

бизнесни симуляцияси орқали бошқарув ма-лакаларини ривожлантириш, стратегик фикрлашни шакллантириш, ҳақиқий вазиятга яқин вазиятларда жамоани бирлаштириш имкониятларини беради.

Илмий ҳамжамиятда бизнес симуляцияларига бўлган қизиқишнинг ортиши куйидаги омиллар билан боғлиқ⁴:

- талабаларнинг ўсиши;
- янги ўқув курслари сонининг кўпайиши;
- турли хил ўқитиш усулларининг, шу жумладан ноанъанавий усулларнинг оммавийлигини ошириш;
- янги технологияларнинг мавжудлиги.

Бизнес симуляциясига асосланган симуляция ўйинлари бир қатор афзалликларга эга:

- хавфсиз ҳудуд – ўйиндаги хатолар бизнеснинг муваффақиятсизлигига олиб келмайди;
- миқёснинг ўсиб бориши – компания иерархиясида турли лавозимларни эгаллаш қобилияти: иқтисодчидан то топ менежергача;
- молиявий саводхонликни ошириш – инновацион форматда янги билимларни олиш;
- жамоа билан ишлаш – мулоқот ва жамоада ишлаш кўникмаларини такомиллаштириш⁵.

Хулоса қилиб айтганда бизнес-симуляциялари бизнес жараёнларини тушуниш, ўйин давомида иштирокчилар тактик ва стратегик мақсадларни бошқариш, уларнинг оқибатларини кузатиш ва хулосалар чиқариш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ё.Абдуллаев. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари. -Т., 2000.
2. Е.И. Велеско, А.А. Быков. Стратегический менеджмент. М., 2001.
3. Бізнес-симуляції Архивировано 11 августа 2012 года.
4. Faria, A. J. and Dickinson, John R. (1994). Simulation Gaming for Sales Management Training. Journal of Management Development, Vol. 13, No. 1, pp. 47-59
5. Dickinson, John R. and Faria, A. J. (1995). Simulation Gaming for Sales Management Training and a Demonstration. In Saunders, Danny (ed.) The Simulation and Gaming Workbook Volume 3: Games and Simulations for Business. Kogan Page, London, pp. 99-109

⁴ Burgess, Thomas F. (1995). Strategy Support during a Business Game using an Expert System. In Saunders, Danny and Severn, Jackie (eds.) The International Simulation & Gaming Research Yearbook: Simulations and Games for Strategy and Policy Planning. Kogan Page, London, pp. 87-101

⁵ Бізнес-симуляції Архивировано 11 августа 2012 года

OBUNA- 2020

“Kasb-hunar ta’limi” jurnaliga 2020 yil uchun obuna davom etmoqda

“Kasb-hunar ta’limi” jurnali bir yilda 4 marta nashr etiladi.

Jurnalda kasb-hunar ta’limiga oid yangiliklar, ilg’or tajribalar, innovatsion ta’lim texnologiyalari, ilmiy tadqiqot va metodik tavsiyalar yoritib boriladi.

Obuna Indeksi: 1090

Jurnalga O‘zbekiston Respublikasi “O‘zbekiston pochta” va “Matbuot tarqatuvchi” Aksiyadorlik kompaniyalari tarmoqlari va to‘g‘ridan-to‘g‘ri tahririyat orqali obuna bo‘lishingiz mumkin.

Obuna bo‘lish uchun aloqa bo‘limlari va obuna shahobchalariga hamda “Kasb-hunar ta’limi” jurnali tahririyatiga murojaat qiling.

Murojaat uchun telefonlar:

1. Tahririyat: 90-979-75-89; 94-677-90-32.

Manzil: Toshkent shahri, Olmazor tumani, Universitet ko‘chasi, 2-uy

Telefon: 90-979-75-89; 94-677-90-32; 94-629-71-04

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru, ksbjurnal@inbox.uz

